ἐλεύθερα Γράμματα

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΖΩΝΤΑΝΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΤΗΝ 1 ΚΑΙ 15 ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ

ΓΡΑΦΕΙΑ : ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ 6β (ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ «ΑΕΤΟΣ») ΤΗΛ. 21.081 — ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ — ΑΘΗΝΑ, ΤΕΤΑΡΤΗ 15 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1947 — ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 1000 — ΑΡΙΘΜΟΣ 59

ἀφιερωμένο στὸ Δημήτρη Λουκόπουλο

ΠΩΣ ΕΓΝΩΡΙΣΑ ΤΟ Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟ

Τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

ΓΝΩΡΙΜΙΑ πρῶτα ἁπλὴ καὶ ὑπηρεσιακή, ὕστερα σὲ λίγο ἐκτίμηση σὰν εὐπρόσδεκτη ἀρχαιολογικὴ ἀνακάλυψη καὶ φιλία θερμὴ καὶ δοκιμασμένη, μακροχρόνια, μοῦ ἔδωκαν τὰ μέσα καὶ τὸ δικαίωμα νὰ εἰπῶ, πὼς ἐγνώρισα τὸ Μῆτσο τὸ Λουκόπουλο ὅσο γίνεται καλύτερα. Γιατὶ ἔχω ἀπὸ καιρὸ τὴ βέβαιη γνώμη, ὅτι τὸ φιλικὸ πλησίασμα στὸ κρινόμενο πρόσωπο καὶ ἡ καλοπροαίρετη στάση εἶναι προϋπόθεση ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἀποφύγη κανεὶς κάθε ἀδικία ἢ ὑπερβολή. Καὶ αὐτὸς ἀκόμα ὁ «ἀντικειμενικὸς κριτής» ὅταν στέκεται σὲ ἀπόσταση καὶ ἐξετάζει μόνο τὰ δημοσιευμένα ἔργα, δύσκολο εἶναι νὰ πετύχη τὴ σωστὴ ἀξιολόγηση Βέβαια τὰ δημοσιεύματα εἶναι κεῖνα ποὺ μένουν καὶ αὐτὰ μόνο ἐνδιαφέρουν τὸν κόσμο, ἀλλὰ γιὰ νὰ κατανοηθοῦν μὲ ἀκρίβεια χρειάζεται νὰ ἐξετασθῆ μαζὶ καὶ τὸ ἄγραφο μέρος τῆς ζωῆς, ποὺ καὶ σὲ ἕναν πολυγράφο συγγραφέα — καὶ ὁ Λουκόπουλος δὲν ἔγραψε λίγα — εἶναι τὸ καθολικώτερο καὶ σπουδαιότερο.

Παρ' ὅλ' αὐτά, μακρυὰ 'πὸ τὴν πρόθεση νὰ ταιριάξω στὴ μνήμη τοῦ φίλου μου ἕνα συμβατικὸ μεταθανάτιο ἐγκώμιο, θέλω ν' ἀναπτύξω ἐδῶ πλατύτερα τὴν ἴδια τὴ γνώμη, ποὺ συχνὰ τὴν ἔλεγα σὲ φίλους καὶ συναδέλφους, ὅταν μοῦ δίνονταν εὐκαιρίες. Καὶ φυσικὸ εἶναι μέσα στὰ τριάντα τόσα χρόνια τῆς ἀδιάσπαστης φιλίας μας νὰ μοῦ δόθηκαν πολλὲς τέτιες εὐκαιρίες.

"Οταν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ χινόπωρο τοῦ 1911 ἔφορος ἀρχαιοτήτων πῆγα στὸ Θέρμο, ποὺ ἦταν γιὰ τοὺς ἀρχαίους Αἰτωλοὺς μιὰ ἄλλη 'Ολυμπία, βρῆκα τὸ δημοδιδάσκαλο τοῦ γειτονικοῦ Κεφαλοβρύσου Λουκόπουλο νὰ εἶναι καὶ τοπικὸς ἐπιμελητὴς τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας. 'Η συνήθεια ἦταν νὰ διορίζουνται ἐπιμελητὲς ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τῶν γυμνασίων ἀλλ' ὁ προκάτοχός μου στὴν ἔρευνα τοῦ Θέρμου Γ. Σωτηριάδης, κοντὰ στὶς ἄλλες ἐπιτυχίες τῆς ἀνασκαφῆς του εἶχε κάμει καὶ ἕνα ἀκόμα, τὸ μεγαλύτερο, εὕρημα μὲ τὸ διορισμὸ αὐτό. Μὲ εὐχάριστη ἔκπληξη ἀμέσως εἶδα, ὅτι ὁ ἀσυνήθιστος ἐπιμελητὴς χωρὶς νὰ ἔχει τὴν ἐξωτερικὴ λάμψη καὶ μαζὶ καὶ τὴ σχολαστικὴ ἀκαμψία τοῦ καθηγητῆ, γνώριζε μὲ ἀσφάλεια ὅλα τὰ ἀρχαῖα καὶ μποροῦσε νὰ ἐκθέτη ἁπλὰ καὶ ἀνεπιτήδευτα σχεδὸν ὅλα, ὅσα ἔλεε ἢ ἔγραφε, ὁ βιαστικὸς κάπως ἀλλὰ πάντοτε γοργὸς καὶ δραστήριος πρῶτος ἐρευνητὴς τοῦ Θέρμου. Μὲ ζῆλον ἔνθεο εἶχε παρακολουθήσει ὅλες τὶς ἐργασίες τοῦ Σωτηριάδη καὶ τὶς διαδρομές του μέσα στὴν ἄγρια, βουνὰ καὶ γκρεμίλες γεμάτη, μεγαλόπρεπη χώρα, τὴν Αἰτωλία, ἐπειδὴ μὲ τὸ νὰ ἔχει φυσικὴ του γενέτειρα τὴ μακρυνὴ 'Αρτοτίνα καὶ δεύτερη πατρίδα του τὸ Κεφαλόβρυσο ὅπου παντρεύτη καὶ

(Συνέχεια στὴ σελίδα 23)

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ

Τοῦ OCTAVE MERLIER

ΤΟ 1925 μόλις εἶχα φτάσει στὴν 'Αθήνα. Στὸ Παρίσι εἶχα κιόλας γνωρίσει τὸν Παπαναστασίου, τὸν Μ. Ρακτιβάν, τὸ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, τὸ Δαμιανὸ Κυριαζῆ. Τότε ἀγνοοῦσα ἀκόμα ἐντελῶς τὰ ἑλληνικά, ἂν καὶ τὰ εἶχα ἀρχίσει στὰ 1915, ὅταν περίμενα τὴν ἐπιστράτευση τῆς κλάσης μου, κι' ὀνειρευόμουνα ἕνα ταξίδι στὴν 'Ελλάδα — μιλοῦσαν τότε γιὰ ἕνα νέο μέτωπο στὴν 'Ανατολή. 'Αλλά, ἀντὶ νὰ μὲ στείλουν στὴ Θεσσαλονίκη, μ' ἄφησαν στὸ Verdun, στὸ Chemin des Dames, στὴ Φλάνδρα, στὸ Σώμ, στὸ Saint-Quentin. «Πολὺ νέος εἶναι, ἀπάντησε τὸ 'Επιτελεῖο στὴν αἴτησή μου, καμωμένη μετὰ τὸ Verdun. Στὴ Μακεδονία θὰ πάθη ἐλώδεις πυρετούς. "Ας μείνη στὴ Γαλλία ...» Κι' ἔτσι κόντεψα νὰ χάσω ὅλο τὸ αἷμά μου στὴ μεγάλη ἐπίθεση ποὺ ἔγινε στὶς 6 'Οκτωβρίου τοῦ 1918, στὴ γραμμὴ Χίντενμπουρκ... Μόλις ἀποστρατεύτηκα ξαναπῆρα τὸ δρόμο τοῦ γυμνασίου Henri IV, ὅπου ἄκουσα τὸν Alain, καὶ ξαναπῆγα στὰ μαθήματα τοῦ Περνώ, στὴ Σορβόννη. 'Εκεῖ ἡ Μέλπω μοῦ μίλησε γιὰ τὴ Ρούμελη, γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια στὴν 'Ελλάδα, γιὰ τὸ Λουκόπουλο, τὸ δάσκαλο ποὺ ἦτσν ἀπὸ τοὺς ἀγνότερους "Ελληνες ποὺ γνώριζε, γιὰ τ' ἀγόρια του, ποὔπαιζαν βιολὶ καὶ κιθάρα στὸ μικρό τους βουνίσιο χωριό, καὶ ποὺ εἶχαν στὸ δωμάτιό τους τὰ πορτραῖτα τοῦ Μπὰχ καὶ τοῦ Μπετόβεν... Αὐτὰ ἤξερα ὅταν φτάσαμε στὸν Πειραιᾶ, στὶς 6 'Ιανουαρίου τοῦ 1925. Δὲν ἄργησα νὰ κάμω τὴ γνωριμία ὅλων τῶν φίλων τῆς Μέλπως. "Ετσι εἶδα καὶ τὸ Λουκόπουλο.

Μοῦ φάνηκε ἄσχημος, μὲ τὸ καμπουρωτό του μέτωπο. 'Η φωνή του σὰν τοῦ χείμαρρου. Φοροῦσε γυαλιὰ pince-nez, μὲ σιδερένια μοντοῦρα, καὶ τἄβαζε στὴν ἄκρη τῆς μύτης του, ὅταν διάβαζε 'Εντελῶς ὁ τύπος τοῦ δασκάλου στὰ μικρὰ χωριά. 'Αλλὰ ἐνδιαφέροντα χαρακτηριστικά, μ' ἐκφραστικότητα. "Υστερα ἀτὸ λίγο παρατήρησα πὼς κατεῖχε τὸν "Ομηρο καὶ ὅλους τοὺς ἀρχαίους σὰ λίγοι δυτικοὶ ἑλληνιστές. Καὶ αὐτὸς ὁ διαβολεμένος ἄνθρωπος κατόρθωνε καὶ μεταμόρφωνε τοὺς ἥρωες τῆς 'Ιλιάδας καὶ τῆς 'Οδύσσειας σὲ τωρινοὺς βουνίσιους καὶ θαλασσινούς, κι' ἔκανε ὅλους τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς ψαράδες τῆς 'Ελλάδας ἀρχαίους ἥρωες. "Οταν μοῦ μιλοῦσε γιὰ τοὺς κλέφτες καὶ τοὺς ἁρματωλούς, ὅταν πρόφερε τὰ ὀνόματα τῶν βουνῶν τῆς Στερεᾶς 'Ελλάδας, ξυπνοῦσαν μέσα μου σὰν δράματα: 'Ο Κατσαντώνης, ὁ 'Ανδροῦτσος, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Μιαούλης γίνουνταν ἥρωες τοῦ Πλουτάρχου· ὁ Κίσσαβος πάλευε μεγαλόπρεπα μὲ τὸν "Ολυμπο, ὅπως μιὰ φορὰ οἱ Γίγαντες μὲ τοὺς Θεούς· καὶ τὰ Βαρδούσια, ὅπου πάντα ἠχοῦσε γιὰ μένα ἡ λέξη «Βάρ-

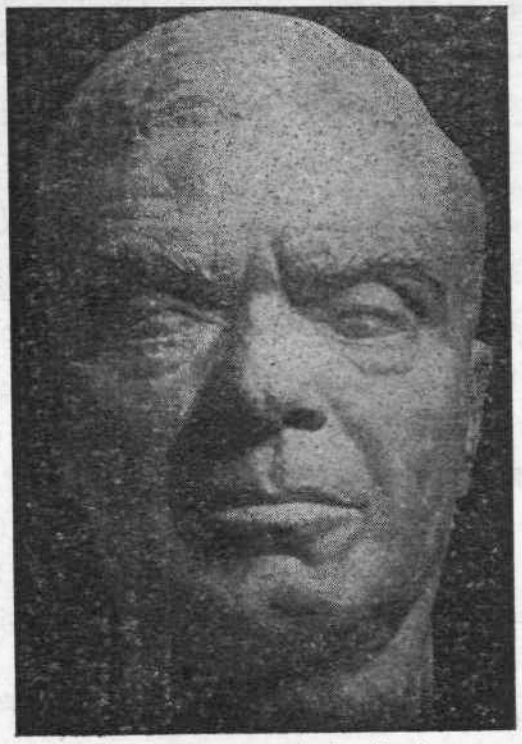

Κλ. Λουκόπουλου : Δ. Λουκόπουλος (πρόπλασμα)

ὁ φίλος τὸ ἀγόρι τὸ ἀγόρι ἡ μητέρα

δοι», μοῦ φαίνουνταν στὸ στόμα του σὰ νὰ εἶχαν πάρει τὴν ποιητικὴ θέση τοῦ Παρνασσοῦ.

Ἀργότερα γνώρισα τὸν πάντα νέο πρεσβύτη Φώτη Φωτιάδη, τὸ σπάνιο Σταματιάδη, ποὺ μοῦ μίλησαν συχνά, καθὼς καὶ ὁ Τριανταφυλλίδης καὶ ὁ Δελμοῦζος, γιὰ τὸ Γλωσσικὸ Ζήτημα. Ἔζησα λίγο τὶς τελευταῖες μέρες τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Ἐκεῖ, γιὰ πρώτη φορά, ἄκουσα τὸ Γληνό, τὸ βαθὺ καὶ δυναμικὸ ἀνθρωπο. Ὁ Λουκόπουλος τὰ παρακολουθοῦσε ὅλα μὲ ἀληθινὴ ἀγωνία. Μετά, στὶς κουβέντες μας, τολμοῦσα κι' ἐγώ, ὁ ἀνήξερος, νὰ ἐκφράσω γνώμη. Τὸκανα πάντα μὲ δισταγμούς. Εἶναι ἀλήθεια πὼς φοβόμουνα λίγο τὸν αὐστηρότατο Σουλιώτη - Νικολαΐδη, ποὺ μαζύ του ἦταν πάντα σύμφωνος ὁ «συνοδοιπόρος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς», ὁ ἀγαπητός, ὁ λεπτὸς καὶ μειλίχιος φίλος, ὁ Δεσπότης. Ἄλλη φορὰ θὰ σᾶς μιλήσω γιὰ τὸ Σουλιώτη καὶ γιὰ τὸ Δεσπότη. Ὅσο γιὰ τὴ Νάτα, αὐτὴ συνήθως σώπαινε. Ἤταν πάντα σύμφωνη μαζύ τους;...

***

Ἦρθε ὁ καιρὸς ποὺ ἡ Μέλπω ἀποφάσισε νὰ σώση τὴ μουσικὴ λαογραφία τῆς Μικρασίας. Περιμένοντας τὸν «διδάσκαλον ἀγαθόν», τὸν Περνό, ποὺ θὰ ἤρχουνταν μὲ τοὺς μηχανικοὺς τ' οἶκου Πατέ, πανευτυχὴς νὰ ξαναβρῇ τὴν Ἑλλάδα του, ἡ Μέλπω ἑτοίμαζε τὴν περισυλλογὴ ὅλων τῶν μουσικῶν καὶ λαογραφικῶν κειμένων ποὺ μποροῦσαν νὰ δώσουν οἱ πρόσφυγες, τελευταῖοι θεματοφύλακες τοῦ μικρασιατικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Συνεργάτη καὶ ἀνιχνευτὴ πῆρε τὸ Λουκόπουλο. Ἀλλὰ ποῦ ν' ἀφήσῃ αὐτὸς τὴ Ρούμελη, τὴν Αἰτωλία καὶ τὴν πάτριά του γῆ, γιὰ νὰ κυνηγήσῃ τοὺς Φαρασιῶτες, τοὺς Σινασίτες, τοὺς Καυκάσιους, τοὺς Ποντίους... Τέλος τὸν ἔπεισε ἡ «Διευθύντρια», γιὰ τὴ δόξα τῆς Μικρασίας καὶ τὴ διδή του, καὶ ἄρχισε ἡ προεργασία γιὰ τὴ φωνογράφηση 600 τραγουδιῶν καὶ ἀρκετῶν διαλεκτικῶν κειμένων. Ἡ «Διευθύντρια» καὶ ὁ «Πρόεδρος» — ἔτσι τοὺς προσφώνησαν μιὰ φορὰ στὴ Νάουσα—κλωθογύρισαν ὅλους τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μακεδονίας, ὅπου εἶδαν ἑκατοντάδες πρόσφυγες.

Στὸ πρόγραμμά της ἡ Μέλπω ἔβαλε τὸν Πόντο, τὴν Καππαδοκία, τὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴν Κύπρο. Ὁ Σαμί — ὁ θαυμάσιος Baud - Bovy — εἶχε πάει στὰ Δωδεκάνησα καὶ ἤξερε ποῦ νὰ βρῇ ἐδῶ τοὺς καλοὺς τραγουδιστές. Αὐτὸς ἀνέλαβε τὰ νησιὰ ποὺ τότε διέτρεχαν κίνδυνο. Ὁ Λουκόπουλος ξετρύπωνε τοὺς γέρους παπάδες, σωστοὺς θησαυροὺς λαογραφικοῦ ὑλικοῦ, τὶς γριοῦλες, τοὺς χαμάληδες, τοὺς χτιστάδες, τοὺς ραφτάδες, ποὺ ζοῦσαν στοὺς μακρυνοὺς συνοικισμοὺς μὲ τὰ τενεκεδόσπιτα. Αὐτοὶ ἦταν οἱ τελευταῖες ἑστίες τοῦ μικρασιατικοῦ πολιτισμοῦ, ὥσπου νὰ τοὺς πάρῃ ὁ Χάρος. Ἀγαπητὲ Πρόεδρε, θὰ θυμοῦμαι πάντα τοὺς λεπτούς σου Αἰγαιοπελαγῖτες, τοὺς φλογεροὺς καὶ σεβταλῆδες σου Κρητικούς, τοὺς Λαζοὺς μὲ τὸν γκεμετζέ τους, τοὺς Ποντίους σου ποὺ ἴσαμε τὸ Λυκαβητὸ ἄκουγε ὁ διαβάτης τὸν ἀσκό τους ὅταν τὸν φούσκωναν καὶ τὸν προβάρανε στὴν τραπεζαρία μας τῆς ὁδοῦ Σίνα, ὥρα μεσάνυχτα. Θυμοῦμαι τὸν Παρασκευᾶ, τὸν Καππαδόκη, ποὺ ζήτησε νὰ βγάλῃ τὰ παπούτσια του γιὰ νὰ συνοδέψῃ τὸ τούρκικο τραγούδι του μὲ χορὸ καὶ κουτάλια, γιατὶ ἔτσι ἔπρεπε νὰ τὸ ἀκούσωμε γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴ γνήσια καὶ αὐθεντικὴ ὁμορφιά του. Θυμοῦμαι τὴν ἀπελπισία τῆς Μέλπως καὶ τὴ δική σου ὅταν στὴ φωνογράφηση οἱ ἀγαθοὶ αὐτοὶ τραγουδιστάδες ἔλεγαν μὲ καινούργια λόγια τὰ ἀξεμπέρδευτά τους κείμενα μὲ τὴν ποντιακή, καππαδοκικὴ ἢ τούρκικη διάλεκτο, ἐνῶ τὰ εἴχατε ἑτοιμάσει καὶ γράψει τόσο καλά, μὲ τὴν τελευταία καὶ ἱκετευτικὴ σύστασή σας νὰ μὴν ἀλλάξουν πιὰ τίποτα μπροστὰ στὸ μικρόφωνο... «Χτὲς ἦταν χτές, σήμερα εἶναι σήμερα». σᾶς εἶχε πεῖ κάποιος μιὰ φορά, καὶ γελούσαμε ὅλοι μας.

Εἴμασταν οἱ τρεῖς μαζὶ ὅταν ἔγινε ἡ φωνογράφηση τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ τελείωσε μὲ λυγμοὺς τὸ ποίημά του παρμένο ἀπὸ τὸν Τάφο. Εἴμασταν μόνο οἱ δυό μας, φίλτατε Πρόεδρε, ὅταν ὁ Βενιζέλος τραγούδησε τὸ παλληκαρήσιο του τραγούδι 'Ο Διγενῆς ψυχομαχεῖ, στὴν Ἀλάμπρα, ὅπου γίνουνταν οἱ φωνογραφήσεις. Τότε ἡ Διευθύντρια, ἡ Μέλπω, εἶχε γρίππη καὶ δὲν μπόρεσε νὰ ἔρθῃ μαζύ μας.

Αὐτὴ εἶναι ἡ σιωπηλὴ καὶ θαυμασία ἐργασία τοῦ Μουσικοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Δὲν ἤμουνα ἐγὼ παρὰ ὁ μάρτυράς σας. Ὅ,τι εἶδα τότε τὸ λέω τώρα. Ἀνήκει κι αὐτὸ στὴν ἱστορία. Εἴστε δουλευτάδες τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Πῆγες κ' ἐσὺ νὰ συναντήσῃς στὸν κάτω κόσμο πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς ποὺ βοήθησες νὰ σωθοῦν οἱ φωνές τους, καὶ σκέπτομαι σήμερα μὲ λύπη πὼς δὲν πήραμε ποτὲ σὲ πλάκα τὴ δική σου τὴ φωνή, πού, σὰν τὸ χειμαρρο τοῦ ἑλληνικοῦ βουνοῦ ποὺ λαλεῖ μέσα στοὺς βράχους, ἦταν καθάρια, δροσερή, ἡρωϊκιὰ μαζὺ καὶ λυρική.

***

Μοῦ ἀποκάλυψες τὸ ἁπλὸ καὶ ἀδρὸ μεγαλεῖο τοῦ λαοῦ, ποὺ ἤσουν γνήσιο γέννημά του, ποὺ τὸν ἀγαποῦσες, ποὺ τὸν ἐνοιώθες. Ἤσουν ἀγνός, σὰν κι αὐτόν, μετριόφρων, σὰν κι αὐτόν, εὐαίσθητος καὶ εὐγενής, σὰν κι αὐτόν. Ἀληθινὸς ὀρθόδοξος Ἕλληνας, μιλοῦσες μὲ ἀγαλλίαση γιὰ τὰ ἤθη, τὶς παραδόσεις, τὶς συνήθειές του. Γίνουνταν ἡ καρδιά σου περιβόλι ὅταν ἄκουγες ἱστορίες ὅπου σμίγανε εἰδωλολατρεία καὶ χριστιανισμό. Θεωροῦσες σὰ νίκη τῆς φυλῆς σου τὶς ἀναμνήσεις τῶν γέρων Καππαδόκων ὅταν σᾶς διηγοῦνταν πὼς στὸ χωριό τους, ὅπου ζοῦσαν μισοί Ἕλληνες καὶ μισοὶ Τοῦρκοι, ὑπῆρχε μόνον ἕνας ναός, ὅπου, κατὰ πῶς ἔπεφταν οἱ μέρες καὶ οἱ γιορτές, γίνουνταν ἐκκλησία ἢ τζαμί, γιατὶ ἦταν ἔξυπνοι καὶ ἀνοιχτόθρησκοι οἱ πιστοὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ... Ἀγαποῦσες τὴν πατρίδα σου γιατὶ ἀγαποῦσες τὸ μεγαλεῖο, τὴν εὐγένεια, τὴν καλωσύνη — καὶ τὴν ποίηση. Τώρα ἀκόμα ἀκούω τὴ φωνή σου, γεμάτη συγκίνηση ὅταν ἡ Μέλπω διηγήθηκε τὴν ἀναχώρηση ἀπὸ τὰ Φάρασα τῶν «ἀνταλλαξίμων Ἑλλήνων», ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν πεζῆ, γυναῖκες, γέροι καὶ παιδιά, γιὰ πολλῶν ἡμερῶν δρόμο. Στὸν ὀγδοντάρη παπᾶ οἱ Τοῦρκοι, ποὺ ἔκλαιγαν, εἶχαν φέρει ἄλογο γιὰ νὰ μὴν κουραστῆ, μὰ ἐκεῖνος ἀρνήθηκε αὐτὸ τὸ τιμητικὸ προνόμιο, γιὰ νὰ συνοδοιπορήσῃ, σὰ σωστὸς ποιμὴν τοῦ λαοῦ του, μὲ τὸ ἀνθρώπινο κοπάδι, καταδικασμένο σ' ἕνα ἀπάνθρωπο καὶ ἀκατανόητο ξενίτεμα.

***

Ὁ Λουκόπουλος ἀγαποῦσε τοὺς ἀνθρώπους, γιατὶ ἀγαποῦσε τὸ ἔθνος. Ἀγαποῦσε τὴ γλώσσα του. Μιὰ λέξη, ἕνας γλωσσικὸς τύπος ἦταν γι' αὐτὸν σὰ μιὰ ἀνθρώπινη ὄπαρξη ποὺ ξεπέρασε τοὺς σιῶνες. Καὶ στὸ πιὸ κοινόχρηστο ἐργαλεῖο ἔβλεπε αἰώνων πατριαρχικὴ ζωὴ καὶ πολιτισμό. Μιὰ μέρα μοῦ ἔφερε καὶ μοῦ χάρισε μιὰ φλογέρα μὲ ἕξη τρῦπες, φτιαγμένη μ' ἕνα ὁλικὸ ποὺ δὲν ἀναγνώρισα, καὶ ποὺ ἔμοιαζε μὲ παλιὸ ἐλεφαντοκόκκαλο. Μὲ περηφάνεια μοῦ εἶπε: «Εἶναι καμωμένη ἀπὸ κόκκαλο ἀετοῦ. Εἶναι μιὰ παλιὰ παράδοση. Ἔτσι τὶς κάνουν ἀκόμα στὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης». Ἔτσι ζοῦν οἱ Ρωμιοὶ μὲ τοὺς ἀετούς, ἀετοὶ κι αὐτοί.

***

Σέβουνταν καὶ ἀγαποῦσε τὸν Παλαμᾶ· εἶχε ἀδυναμία γιὰ τὸ Δροσίνη. Δὲν παρέλειπε ποτὲ νὰ πάει νὰ τοὺς δῇ στὸ μικρὸ γραφεῖο τῶν Ὠφελίμων Βιβλίων, τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Παλαμᾶς κατοικοῦσε ὁδὸς Ἀσκληπιοῦ. Παρακολουθοῦσε τακτικὰ τὶς ἐπίσημες συνεδριάσεις τῆς Ἀκαδημίας. Μιὰ μέρα μὲ κάλεσε νὰ πάγω μαζύ του σὲ μιὰ μεγάλη τελετή. «Πρόεδρέ μου, τοῦ εἶπα ὅταν βγήκαμε ἔξω, τοὺς Ἀθανάτους τοὺς ἀγαπῶ, τοὺς σέβομαι, μὰ εἶδα σήμερα κάποιον, ποὺ δὲν ἦταν μαζύ τους, καὶ ποὺ λέω ἐγὼ πὼς δὲ θὰ πεθάνῃ. Αὐτὸς εἶναι γιὰ μένα ἕνας δάσκαλος τοῦ ἔθνους».

Ὁ Λουκόπουλος ἄκουγε καὶ προσπαθοῦσε νὰ βρῇ ποιός ἦταν αὐτὸς ὁ ἄγνωστος ποὺ τόσο θαύμαζα. Πρόσθεσα· «Κάθουνταν κοντά μου... Ἐσὺ εἶσαι, Κύριε Πρόεδρε!»

Κοκκίνισε καὶ χαμογέλασε, χωρὶς ν' ἀπαντήσῃ.

Μάλιστα, ἂν ποτε γράψω τὸ βιβλίο ποὺ ἔχω στὸ νοῦ μου γιὰ τὴν τωρινὴ Ἑλλάδα, ἂν κατορθώσω νὰ ἱστορήσω μερικοὺς ἀπ' αὐτοὺς ποὺ τοὺς θεωρῶ σὰν τὶς πιὸ ἀγνὲς φυσιογνωμίες τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας, γιατὶ ἔμειναν πάντα πρωτοπόροι, ὧς τὴν τελευταία τους ἡμέρα, ἐπαναστατικοὶ οἰκοδόμοι καὶ προφῆτες, ζῶντας μὲ πάθος τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἔθνους, τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ποὺ ἤτανε ἡ συνείδηση τοῦ ἑλληνισμοῦ, θὰ βάλω τὸ Σολωμό, τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Παλαμᾶ, τὸ Μαβίλη, μὰ θὰ ἱστορήσω ἀκόμα, ἀναφέροντας μόνο ἐδῶ αὐτοὺς ποὺ πῆγαν νὰ πλουτίσουν τὸν Ἅδη, τὸ Φώτη Φωτιάδη, τὸν Ἐλισαῖο Γιαννίδη, τὴν Κυρία Δέλτα, τὸ Γληνό, καὶ τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸ καμπουρωτό του μέτωπο, τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ χειμαρρώδη φωνή, τὸν ἐπαρχιακὸ δάσκαλο μὲ τὰ σιδερένια γυαλιὰ ἀπάνω στὴν ἄκρη τῆς μύτης του, τὸν ψάλτη τοῦ ἑλληνικοῦ βουνοῦ, τὸν «Πρόεδρο» ποὺ ξετρύπωνε ὅλους τοὺς γέρους πρόσφυγες, τελευταίους σπιν θῆρες τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸν ποιητή, τὸ γενναῖο καὶ ἀγνὸ Ρουμελιώτη, μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἁδρὲς καὶ ὡραῖες φυσιογνωμίες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, το Δημήτριο Λουκόπουλο.

Νοέλ 1946

Ἀπὸ τὸ ἐρχόμενο φύλλο θὰ δημοσιευτοῦν στὰ

ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

μιὰ σειρὰ μελέτες γιὰ τὰ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ. Σὲ κάθε φύλλο: Μιὰ μελέτη ποὺ θὰ βοηθάει τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς καὶ θὰ κατατοπίζει τοὺς ἀναγνῶστες μας στὰ ζητήματα τῆς ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΤΕ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΑΣ ΣΕΛΙΔΑ

Στὸ ἐρχόμενο φύλλο: Σ. ΠΑΠΑ-Ἰ-ΩΑΝΝΟΥ: Ἡ δημοτικὴ Παιδεία καὶ τὸ Κράτος (1834-1928).

Θὰ ἀκολουθήσουν: ΙΜΒΡΙΩΤΗ ΡΟΖΑΣ: Τὸ παιδικὸ βιβλίο. ΣΟΥΛΙΟΥ Ν.: Τέχνη καὶ παιδεία. ΣΥΝΕΡΓΕΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ: Καταπολέμηση ἀναλφαβητισμοῦ, θεωρία καὶ πρακτικὲς ὁδηγίες. ΣΥΝΕΡΓΕΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΤΩΝ: Οἱ σημερινὲς τάσεις τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς.

Στὴν ἴδια σελίδα θὰ συνεργαστοῦν οἱ κ. κ. Θ. ΣΤΑΥΡΟΥ καὶ Γ. ΚΟΝΤΟΣ καὶ ἄλλοι ἐκπαιδευτικοί.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Μὲ τὸ ἀναμνηστικὸ αὐτὸ τεῦχος, τὸ ἀφιερωμένο στὸ Δημήτρη Λουκόπουλο, τὸ περιοδικό μας δὲ θέλει μονάχα νὰ τιμήσει τὴ μνήμη ἑνὸς πρωτοπόρου Ἕλληνα λαογράφου, μὰ καὶ νὰ δώσει τὴ σημασία ποὺ χρειάζεται στὴ λαογραφικὴ ἔρευνα γενικά. Μέσα στὰ ἄρθρα, ποὺ ἐκλεγτοὶ συνεργάτες δημοσιεύουν στὸ φύλλο αὐτὸ γιὰ τὸ Λουκόπουλο, φαίνεται πολύπλευρα ἡ ἐργασία τοῦ λαογράφου αὐτοῦ, ἡ ἐξαιρετική του ἱκανότητα νὰ παρατηρεῖ καὶ νὰ δείχνει τὶς λαϊκὲς ἐκδηλώσεις, ἡ σωστὴ ἀντίληψή του γιὰ τὴ σκοπιμότητα τῆς λαογραφικῆς ἔρευνας. Ἐμεῖς θὰ θέλαμε ἐδῶ νὰ ποῦμε λίγα λόγια γιὰ τὴ γενικότερη σημασία τῆς ἔρευνας αὐτῆς, τὴν ἱστορία της στὸν τόπο μας καὶ τὶς προοπτικὲς ποὺ ξανοίγονται ἀπὸ τὴ σωστὴ ἐφαρμογή της.

Εἶναι γνωστό, πὼς κάθε λαϊκὴ ἐκδήλωση εἶναι ἀποτέλεσμα μαζὶ καὶ παράγοντας ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἰδιαίτερες συνθῆκες ποὺ ζεῖ κάθε λαὸς ρυθμίζουν συνήθως τὴν πρόοδο ἢ τὴν καθυστέρησή του, τοῦ δίνουν τὴ νίκη ἢ τὴν ἧττα μποροῦν στὴ φύση καὶ τοὺς ἀνθρώπους, τοῦ φτιάχνουν τὸ λαϊκό του πολιτισμό. Ἀνάλογα μὲ τὰ μέσα ποὺ ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει τὴ ζωή, ὁ λαὸς αὐτὸς γίνεται θαρραλέος ἢ δεισιδαιμονικός, πολυτελὴς ἢ ἁπλός, ἄγριος ἢ ἥμερος, φιλελεύθερος ἢ δουλικός, χαρούμενος ἢ σκυθρωπός. Μιὰ σειρὰ ἀπὸ κληρονομημένα βιώματα, ἀπὸ οἰκονομικοϊστορικὲς συνθῆκες, ἀπὸ ἀνακατώματα μεταναστευτικά, τοῦ φτιάχνουν τὸ ξεχωριστό, τὸν γεμίζουν ἤθη καὶ ἔθιμα, τοῦ διαμορφώνουν τὴ σκέψη, τὸ συναίσθημα καὶ τὸ λόγο.

Ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα, ποὺ καταπιάνεται ἔπειτα καὶ μελετᾶ ὅλα τοῦτα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν λαῶν, βρίσκει τὰ ξεχωριστὰ φυλετικὰ στοιχεῖα τους, ξεχωρίζει τὶς ἰδιορρυθμίες, ἐχτιμάει τὶς ἀρετές, τονίζει τὴν ἐθνικὴ παράδοση στὴν τέχνη καὶ στὸ λόγο. Μὰ μαζὶ ἀνακαλύπτει καὶ τὰ κοινὰ γνωρίσματα μὲ τοὺς ἄλλους λαούς, δείχνει τὶς κοινὲς πηγὲς καὶ ἐμπνεύσεις τους, ἀποδείχνει πὼς οἱ συγγενεῖς ἱστορικὰ καὶ γεογραφικὰ λαοὶ φτιάχνουν μὲ ἀλληλοεπίδραση τὸν πολιτισμό τους. Ἔτσι ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα γίνεται κ' ἕνας παράγοντας εἰρήνης ἀνάμεσα στοὺς λαούς, ἀφοῦ δείχνει πὼς οἱ λαοὶ ἔχουν πάντα τὶς ἴδιες ὁμαδικὲς ἐκδηλώσεις, τὴν ἴδια ἀνθρώπινη ψυχολογία, καὶ πὼς μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀντικρίζουν τὶς δυσκολίες στὴ φύση καὶ στὴ ζωή.

***

Εἶναι ἀλήθεια πὼς καὶ στὴ χώρα μας ἡ Λαογραφία πῆρε μεγάλη ἀνάπτυξη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ν. Πολίτη, ποὺ τὴ συστηματοποίησε. Ὅμως δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε οὔτε πὼς ἀποθησαυρίστηκε ὁλόκληρο τὸ ὑλικὸ τοῦ λαοῦ μας, οὔτε πὼς ἀξιολογήθηκε σωστὰ ὧς τὰ τώρα. Ἡ συμβολὴ βέβαια τοῦ Πολίτη εἶναι μεγάλη. Αὐτὸς ἔβαλε ἐπιστημονικὲς βάσεις στὴ λαογραφικὴ ἔρευνα, καὶ αὐτὸς μάζεψε πλουσιότατο λαογραφικὸ ὑλικό, κατάρτισε ἀρχεῖα, δημοσίευμε ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ' τὰ τραγούδια, τὰ παραμύθια καὶ τὶς παραδόσεις τοῦ νεοελληνικοῦ λαοῦ. Διακωματικὰ λοιπὸν τοῦ ἀνήκει ὁ τιμητικὸς τίτλος πὼς εἶναι ὁ πατέρας τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας, ὅπως δικαιωματικὰ ἀνήκει καὶ κάθε ἔπαινος στοὺς συνεχιστὲς τοῦ ἔργου του, στοὺς ἐπιστήμονες τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου καὶ στοὺς ἄλλους ἐκδότες καὶ συλλογεῖς, ποὺ ὁλοένα συγκεντρώνουν ἢ κατατάσσουν ὑλικὸ ἀπὸ τὸ λαϊκό μας βίο.

Ὡστόσο, ὅπως καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Πολίτη (Πιττάκης, Ζαμπέλιος, Πούλιος, Λεύκιος), ἔτσι κ' ὕστερα, ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα περιορίστηκε σὲ πολὺ στενοὺς «πατριωτικοὺς» σκοπούς, ποὺ δὲν ἀπόβλεπαν στὴν ἀξιοποίηση τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ἀλλὰ γύρεναν νὰ βροῦν ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καταγωγή μας. Τὸ ὑλικὸ ποὺ ἀθρόα μαζευόταν τότε προσοχιζόταν, σὰν τὸν ἄμμο τῶν ποταμιῶν, νὰ δώσει μόνο ψήγματα χρυσοῦ στοὺς λόγιους λαογράφους. Ὁ λαὸς ἔδινε τὰ τραγούδια του, τὰ ἔθιμά του, τὴν τέχνη του, μὰ δὲν ἔπαιρνε τίποτε πίσω.

Ἡ ἐργασία τῆς συλλογῆς εἶναι βέβαια κάτι πολύτιμο. Κανεὶς δὲ μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ πὼς τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου καὶ τῆς παράδοσης δίνουν καὶ μόνα τους τὴν εἰκόνα τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ὅμως, δὲ φτάνει τόσο. Χρειάζεται τὸ ὑλικὸ αὐτὸ νὰ δίνεται καὶ στὸ λαό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πάρθηκε. Νὰ δίνεται φροντισμένο καὶ τελειοποιημένο. Νὰ δίνεται μὲ τὴ λογοτεχνία καὶ μὲ τὴν ποίηση, μὲ τὴν ἐπιπλοποιΐα καὶ τὸ κέντημα, μὲ τὴ μουσικὴ καὶ τὸ θέατρο. Ὅ,τι εἶναι ὡραῖο, θὰ βγεῖ ξέχωρα νὰ δώσει τόνο καὶ στολισμὸ στὸν πολιτισμό μας, νὰ δώσει περηφάνεια καὶ ἱκανοποίηση στὸ λαὸ ποὺ τόφτιαξε. Ὅλα τὰ λαϊκὰ δημιουργήματα πρέπει νὰ βγαίνουν στὸ φῶς, γιὰ νὰ τὰ χαίρεται ὁλο τὸ ἔθνος καὶ νὰ τὰ μιμεῖται, ὄχι σὰν ὑπολείμματα παλιοῦ πολιτισμοῦ, μὰ σὰν ζωντανὰ δημιουργήματα τῶν συγχρόνων μας.

Ὁ Λουκόπουλος ἦταν ὁ πρῶτος λαογράφος ποὺ δὲν σταμάτησε στὶς συλλογὲς καὶ στὴν ἀποθησαύριση. Ἔδωσε ἀμέσως στὸ φῶς καὶ στὴ δημοσιότητα ὅ,τι πῆρε ἀπὸ τὸ λαό. Τὸ ἔδωσε γιὰ νὰ μάθουν κ' οἱ ἄλλοι ὅσα αὐτὸς ἐγνώρισε, νὰ χαροῦν ὅλοι οἱ Ἕλληνες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὶς χαρές. Καὶ τὸ ἔδωσε ζωντανά, κουβεντιαστά, παρατηρητικά. Ὅλα του τὰ βιβλία εἶναι σὰ νὰ λένε: «Ἐλᾶτε μαζί μου, νὰ δεῖτε...» Καὶ βλέπουμε πολλὰ πράγματα ἔστω κι' ἀπὸ μιὰ μονάχα περιοχή. Βλέπουμε πὼς ὁ λαὸς μας εἶναι γεμάτος θάρρος, ἀξιοπρέπεια κ' ἐξυπνάδα. Πὼς περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἀγαπάει τὴ λευτεριά του, καὶ πὼς δείχνει τὴν πιὸ σκληρὴ ἀντοχή, ὅταν γυρεύει τὸ δίκιο. Μαζὶ βλέπουμε, πὼς ἀντιμετωπίζει τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς· πὼς ἀγωνίζεται μὲ τὴ φύση καὶ τοὺς ἀνθρώπους· πὼς ἐκφράζεται μὲ τὰ τραγούδια καὶ τὶς παροιμίες του γιὰ κείνους ποὺ τὸν κυνηγοῦν καὶ τὸν ἐκμεταλλεύονται. Κι' ἀλήθεια, εἶναι αὐτὸ κάτι ποὺ δὲν ἐρευνήθηκε συστηματικά: Ὁ τρόπος ποὺ ὁ λαὸς ἐκδήλωσε τὸν πόνο καὶ τὴν ὀργή του γιὰ κείνους ποὺ τὸν καταδυνάστευσαν πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά. Κ' εἶναι γνωστό, πὼς μέσα στὰ τραγούδια καὶ στὶς παροιμίες του ἔχει ἐπιγραμματικὰ πολλὲς φορὲς διατυπώσει τὴν ἀγανάχτησή του.

***

Πολλὰ ἔχουν ἀκόμα νὰ γίνουν, κ' εὐτυχῶς ἀπὸ τὸ Λουκόπουλο κ' ἐδῶθε ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα ἔχει σημαντικὰ ζωντανέψει στὸν τόπο μας. Ὑπάρχει ὅμως σὲ βιβλία μέσα καὶ σὲ ἀρχεῖα πλῆθος ὑλικό, ποὺ πρέπει ν' ἀξιολογηθεῖ μὲ συστηματικὲς μελέτες (κοινωνιολογικές, ἱστορικές, συγκριτικές) πάνω σὲ σωστὰ κριτήρια. Τότε μόνο ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα θὰ ὀφελήσει τὸν τόπο καὶ τὸν πολιτισμό μας.

ΤΑ ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

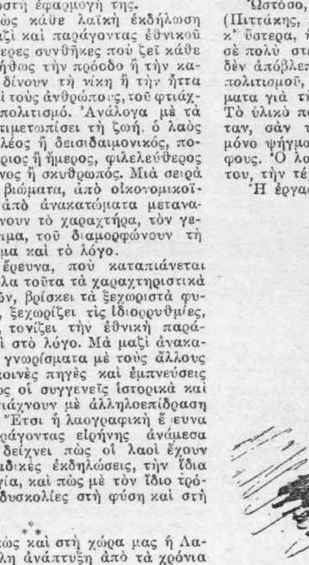

ΔΡΟΣΟΥ: Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ
(Σχέδιο)

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ὁ Δημήτρης ἤτανε τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἑφτὰ παιδιὰ τοῦ Ἀρτοτινοῦ ἐμπορευόμενου καὶ χτηματία Νικολάκη Λουκόπουλου καὶ τῆς Βοστινιτσιώτισσας Φροσύνης Κόταρη.

Γεννήθηκε στὶς 20 Αὐγούστου 1874 στὸ ὀρεινὸ κεφαλοχώρι τῆς Δωρίδας Ἀρτοτίνα. Τὰ πρῶτα δώδεκα χρόνια τῆς ζωῆς του τὰ πέρασε μέσα σὲ κεῖνη τὴν ἄγρια καὶ μεγαλόπρεπη φύση, ἀντικρυνὰ στοὺς θεόρατους κοκκινωποὺς βράχους τῶν Βαρδουσιῶν, κι' ἀνάμεσα σὲ μιὰ πρωτόγονη κοινωνία ποὺ κυρίαρχη παράδοσή της ἤτανε ὁ ἀρματολισμός.

Ἀφοῦ συμπλήρωσε τὶς ἐγκύκλιες σπουδὲς στὰ Σάλωνα ("Αμφισσα) ἐγγράφτηκε στὰ 1889, δεκαπεντάχρονο ἀκόμα παιδί, στὸ διδασκαλεῖο τῆς Ἀθήνας. Τὸ 1892 βγῆκε δάσκαλος καὶ διορίστηκε στὴ Σαλαμίνα ἀπ' ὅπου μετατέθηκε, τὴν ἴδια χρονιά, στὸ Αἰτωλικὸ χωριὸ Κεφαλόβρυσο (ν. Θέρμου) ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὴ λίμνη Τριχωνίδα.

Ἐκεῖ, «στὴ δεύτερη πατρίδα» ὅπως τὄλεγε τὸ Κεφαλόβρυσο, ἔζησε ἀπὸ τὸ Νοέμβρη τοῦ 1892 Ἴσαμε τὸ Φλεβάρη τοῦ 1925. Ἀγάπησε τοὺς ἀνθρώπους, τὸν ἀγάπησαν, ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου, ποὺ ζοῦσε ἀκόμα στὴ μνήμη τῶν γερόντων, καὶ μελέτησε κ' ἔνιωσε τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ. Οἱ χαρὲς καὶ οἱ λύπες της γιὰ πολὺν καιρὸ ἤτανε καὶ δικές μου. Ὁ πόνος τοῦ γεωργοῦ αἰσθανόμουν σὰ νὰ ἔβγαινε μέσα ἀπὸ τὴν καρδιά μου» γράφει στὸν πρόλογο τῶν «Γεωργικῶν».

Τὸ 1896 γνωρίστηκε μὲ τὴ Μαρία Βασιλοπούλου καὶ στὰ 1899 τὴν παντρεύτηκε κι'ἀπόχτησαν τέσσερα παιδιὰ ἀπ' τὰ ὁποῖα ζοῦνε τὰ τρία. Ἡ γυναίκα του στάθηκε ὁ καλύτερος φίλος καὶ βοηθὸς ποὺ τὸν κατανοοῦσε καὶ φρόντιζε, μέσα στὶς ἀτελεύτητες δυσκολίες τῆς ζωῆς, νὰ τοῦ δημιουργεῖ τὸ κατάλληλο κλίμα, τὸ ἀπαραίτητο γιὰ τὴν εὐδοκίμηση μιᾶς προσπάθειας πού, ἂν καὶ οἱ ρίζες της εἶναι πιασμένες σ' ἕνα γόνιμο ἔδαφος ἀγάπης, χρειάζονται μιὰ ἀδιάκοπη ζωογόνηση ἀπὸ τὴ δροσιὰ τῆς πίστης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ στεριώσουν κορμὸ καὶ ν' ἁπλώσουν κλάδους.

Στὸ δημοτικισμὸ μυήθηκε πολὺ νέος, 23 χρονῶ, ἀπὸ τὸν ἀρχαιολόγο τότε Γ. Σωτηριάδη ὁ ὁποῖος πῆγε στὸ Κεφαλόβρυσο στὸ 1897 γιὰ ν' ἀρχίσει ἀνασκαφές. Στενὴ φιλία τοὺς συνέδεσε καὶ μαζὶ κάμανε, τὰ κατοπινὰ χρόνια, πολλὰ ταξίδια στὴν ὀρεινὴ Αἰτωλία

Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους πῆγε ὁ Δημήτρης, γιὰ ἕνα

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΕΡΓΟ

ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟΥ Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ

Προσπαθῶ νὰ σταθῶ ἀντικειμενικὸς κοιτάζοντας τὸ ἔργο τοῦ Λουκόπουλου. Πρῶτα ἐξετίμησα τὸν συγγραφέα καὶ ὕστερα γνώρισα καὶ ἀγάπησα τὸν ἄνθρωπο. Προσπαθῶ νὰ κάνω ἀφαίρεση τῆς ἀγάπης μου, ἀφαίρεση τῆς γνωριμίας μου μὲ τὴν εὐγενικὴ μορφή του. Καὶ ἐκεῖνος προσπαθοῦσε νὰ εἶναι ἀντικειμενικὸς ὅταν ἔγραφε ἱστορία, μὰ πάντα ξεπρόβαλε μέσα στὸ λόγο του, ἡ ἀγάπη. Ἔτσι καὶ μένα. Κι ὅταν ξανάνοιξα τώρα γιὰ τὸν εἰδικό μου σημερινὸ σκοπὸ μὲ συγκίνηση τὰ βιβλία του, κι ὅταν μὲ πιὸ πολὺ συγκίνηση ἀντίκρυσα καὶ ξεφύλλισα τὰ χειρόγραφά του ἔνοιωσα πόσο δύσκολο μοῦ ἦταν στὴν ἀκέρια τούτη ρουμελιώτικη προσωπικότητά νὰ προσαρμόσω τὶς τεχνητὲς τομὲς τῆς ἐπιστήμης. Ὁ Δημήτρης Λουκόπουλος ἱστορικὸς εἶναι τὸ στεφάνωμα ἑνὸς στοχασμοῦ ἀφιερωμένου στὴν πολύμορφη ἑλληνικὴ πραγματικότητα. Βγαλμένος ἀπὸ τὸ λαό, ἐγνώρισε τὸν ἑαυτό του, ἐγνώρισε τὸ λαό, τὸν ἀγάπησε, ἐπίστεψε σ' αὐτὸν καὶ τὸν ἱστόρησε. Λογοτέχνης, λαογράφος, ἱστορικός, ὕψωσε τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ σὲ ἀνυπέρβλητη τελειότητα, μελέτησε μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ τὴν ἑλληνικὴ ψυχή, ἔτσι ποὺ νὰ μᾶς γίνεται ἡ μελέτη του πολύτιμο στοιχεῖο γιὰ τὴν γνώση της, σπούδασε μὲ στοργὴ καὶ ἱστόρησε τὰ περασμένα του, ἔτσι ποὺ νὰ ζωντανέψουν μπροστά μας.

Σκυμένος μὲ λαχτάρα ἐπάνω σὲ παλιοὺς κώδικες μοναστηριῶν, σὲ ἐνθυμήσεις γραμμένες μὲ ἀδέξιο χέρι στὰ παράφυλλα τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, σὲ ἐπιγραφὲς καὶ χαράγματα, προσπαθεῖ νὰ ἀποκαλύψει ὅσο ἱστορικὸ νόημα κρύβουν, ἑρμηνεύει, συγκρίνει, συνδυάζει. Ἔτσι ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ ἔργο του ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ μόνος συγκέντρωσε, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἀρκεσθεῖ σ' αὐτό, ἐπεξεργάσθηκε καὶ γονιμοποίησε. Ἤθελε, προσπαθώντας πάντοτε νὰ μένει μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀντικειμενικότητας, νὰ ξεπεράσει τὴν ἁπλῆ ἱστοριοδιφία, νὰ καταστήσει ζωντανὴ τὴ μνήμη τῆς ἱστορίας. Καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορία, μὲ ξεχωριστὴ ἀγάπη καὶ ἀπόδοση, μελέτησε τὴν πιὸ πρόσφατη περίοδο, ἐκείνην ποὺ δένεται μὲ τὴν συναισθηματική μας ζωή, μὲ τὶς παραδόσεις μας καὶ τὰ συνήθεια μας, ἐκείνην ποὺ ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν ἑαυτό μας: ἀπὸ τὴν τουρκοκρατία καὶ πέρα.

Καὶ μόνη ἡ ἱστοριοδιφική του ἐργασία ἂν ὑπῆρχε θὰ ἦταν πολύτιμη: κιόλας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα μὲ κόπους πολλοὺς, σὲ περιοδεῖες καὶ ταξίδια, κάποτε γεμάτα κινδύνους, πάντοτε δύσκολα, σὲ ἀπάτητα βουνὰ τῆς Ρούμελης, μάζεψε καὶ διέσωσε ὁλικὸ ποὺ ὕστερα σὲ μεγάλο μέρος καταστράφηκε ἢ χάθηκε, καὶ μᾶς εἶναι πλέον γνωστὸ μόνο ἀπὸ τὶς δικές του σημειώσεις. Τὸ ὁλικὸ αὐτὸ δὲν τὸ ἔδωσε ἀνεπεξέργαστο, ἀλλὰ τὸ σκόρπισε μέσα στὶς ἐργασίες του, μικρὲς μονογραφίες ποὺ ἔχουν ἕναν μικτὸ χαρακτῆρα ἐκλαϊκευτικὸ μαζὶ καὶ ἱστορικό, καθὼς καὶ στὰ ὡραῖα ὁδοιπορικά του, ἢ τὸ ἐφύλαξε ἀνέκδοτο ἀκόμη ἐνσωματωμένο μέσα σὲ μεγαλύτερα ἱστορικά του ἔργα ποὺ δὲν πρόφθασε νὰ δημοσιεύσει: «Τὸ Ἀπόκουρο» καὶ τοὺς «Κατσαντωναίους».

Κιόλας ἡ πρώτη του σχετικὴ ἐργασία, δημοσιευμένη στὰ 1894, δείχνει τὸ δρόμο ποὺ ἔμελλε νὰ πάρει καὶ σημαδεύει τὰ ἐνδιαφέροντά του. Εἶναι ἡ ἔκδοση μιᾶς παλιᾶς ἀκολουθίας τοῦ νεομάρτυρος Ἰακώβου: τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο, ἀνάμικτα μὲ τὴν παράδοση καὶ μὲ τὰ ἱστορικὰ τῆς τουρκοκρατίας. Γιὰ καιρὸ ὕστερα σωπαίνει: μαζεύει ὁλικὸ—ὄχι μόνο λαογραφικό, ἀλλὰ καὶ ἱστοριοδιφικὸ ἀπὸ τὰ μέρη ὅπου ζεῖ. Λαογραφικὰ ἀρχίζει ἀρκετὰ νωρὶς νὰ δημοσιεύει: ἡ γενναία πνοὴ τοῦ Ν. Πολίτη συγκινοῦσε καὶ κινοῦσε τοὺς ἐπαρχιῶτες δασκάλους ποὺ πρόθυμα βοηθοῦσαν στὴν λαογραφικὴ συλλογή· οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τόμους τῆς «Λαογραφίας» ἔχουν συνεργασία τοῦ Δ. Λουκόπουλου.

Μόλις γύρω στὰ 1930 ἀρχίζει καὶ δημοσιεύει τὸ ἱστοριοδιφικὸ ὁλικὸ ποὺ εἶχε μαζέψει· μικρὲς ἐργασίες σὲ περιοδικὰ καὶ Ἡμερολόγια (ἰδίως στὸ «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος»), ὅπου ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία ἀποτελεῖ σὰν ὀργανικὴ συνέχιση τῶν γνώσεων. Οἱ τέτοιου εἴδους ἐργασίες ἀπὸ τότε ὡς τὸν θάνατό του βλέπουν τὸ φῶς σὲ πυκνὰ διαστήματα καὶ ὁπόσχονται πολλὰ γιὰ τὰ πιὸ μεγάλα του βιβλία, ἐκεῖνα ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ δημοσιεύσει. Εἰδικὴ μνεία θὰ ἔπρεπε νὰ κάνω γιὰ μιὰ ἐκτεταμένη ἐργασία του ποὺ ἔχει τίτλο «Ὁ Ρουμελιώτης Καπετάνιος τοῦ 1821 Ἀνδρίτσος Σαφάκας καὶ τὸ Ἀρχεῖο του» (1931): ἡ ἔκδοση τοῦ ἀρχείου του γίνεται πολὺ μεθοδικά, ἐνῶ παράλληλα ὁ πρόλογος καὶ οἱ σημειώσεις τοῦ ἔργου ἐπιτρέπουν στὸν ἐκδότη νὰ δώσει πηγαῖο ὁλικό, μαζεμένο σὲ σημαντικὸ ποσοστὸ προφορικά. Οἱ ἄλλες ἐργασίες ἀφοροῦν ἰδίως σὲ πρόσωπα ἢ σὲ τόπους σχετικοὺς μὲ τὴ Ρούμελη: μοναστήρια, χωριὰ κλπ.

Φυσικὰ ἀπὸ τὸν Δημήτρη Λουκόπουλο, αὐτοδίδακτο ἱστορικό, δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε πάντα οὔτε τὴν αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ στὴν τεχνικὴ τῆς ἔκδοσης τῶν κειμένων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν, οὔτε τὴν τυπικὴ προσήλωση σὲ μιὰ συγκροτημένη ἱστορικὴ μέθοδο, οὔτε τὴν ἐξαντλητικὴ ἐκμετάλλευση τῶν δημοσιευμένων πηγῶν. Ἡ τεκμηρίωση τῶν πληροφοριῶν τὶς ὁποῖες παραθέτει δὲν εἶναι πάντα ὅσο θὰ τὴν θέλαμε πλούσια. Τὰ κείμενα καὶ οἱ ἐπιγραφὲς ποὺ ἐκδίδει δὲν εἶναι πάντοτε διαβασμένες σωστὰ· οἱ πληροφορίες ποὺ παραθέτει δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβεῖς· ἡ φιλολογική του κριτικὴ δείχνει κάποτε ἀνεπάρκεια. Ὅμως δίπλα στὰ ψεγάδια αὐτά, καὶ βγαλμένες ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα, συναντοῦμε μεγάλες χάρες καὶ μεγάλες ἀρετές· Ἐκεῖνο ποὺ δὲν τοῦ ἔδωσε ἡ σπουδή, τοῦ τὸ ἐξασφάλισε ἡ μεγάλη ἐμπειρία καὶ ἡ ἀδιάκοπη ἀπασχόληση μὲ τὰ θέματα ποὺ ἀγαποῦσε. Ἔτσι συχνά, μέσα ἀπὸ ἁπλὲς ἀφηγήσεις κι ἀπὸ ἐξαίσιες περιγραφές, ξεπηδοῦν σημαντικὰ ἱστορικοκοινωνικὰ πορίσματα. Ὁ στοχασμός του λειτουργεῖται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ λειτουργεῖται ὁ λαϊκὸς στοχασμός: ἔχει τὴν ἀφέλειά του ἀλλὰ καὶ τὴν ἀσφάλειά του· πλούσιος χυμὸς λαϊκῆς σοφίας καὶ ἐθνικῆς πείρας ξεχύνεται ἀπὸ τὸ ἔργο του. Ἰδιαίτερα, σὲ ὅ,τι ἐγγίζει τὰ περιστατικὰ τῆς λαϊκῆς καὶ ἐθνικῆς ζωῆς, διακρίνει κανεὶς εὔκολα τὴν ἄμεση αἴσθηση ποὺ ἑρμηνεύει ἔγκυρα τὰ φαινόμενα καὶ ἐξάγει τὴν οὐσία τους. Δὲν εἶναι, εἶπα πρίν, ἡ τυπικὴ φιλολογικὴ μέθοδος, ἀλλὰ κάτι ἀσύγκριτα πιὸ πολύτιμο τοῦ ἐπιτρέπει νὰ σχολιάζει καὶ νὰ ξεκαθαρίζει προβλήματα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μὲ μιὰ κριτικὴ διαίσθηση ποὺ μόνο ξαναβρίσκουμε στὶς ἀνάλογες ἐργασίες τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη.

Γνήσιος χωριάτης τῆς Ρούμελης γνωρίζει ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴ ζωὴ τοῦ τόπου του κ' ἐνδιαφέρεται γιὰ κάθε του ἐκδήλωση· τὸν ἀπασχολοῦν ἐξίσου οἱ λαϊκὲς διακοσμήσεις ποὺ ἀπαντάει στὸ δρόμο του, ὁ φυσικὸς κόσμος ποὺ τὸν περιβάλλει καὶ στὸν ὁποῖον αἰσθάνεται ὅτι ἄμεσα μετέχει, ὁ μυθικὸς κόσμος ποὺ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν ψυχὴ καὶ ἀπὸ τὴν φαντασία τῶν ἀνθρώπων ποὺ τοῦ εἶναι συγγενικοί. Ὅπου βρεθεῖ, πρῶτη του φροντίδα εἶναι νὰ ζητήσει πληροφορίες γιὰ τὸ λεξιλόγιο τοῦ τόπου, τὴν φυσικὴ ὀνοματολογία καὶ ἰδιαίτερα τὰ τοπωνύμια· νιώθει πὼς ὅλα αὐτὰ εἶναι κομμάτια τῆς ζωῆς καὶ ἀναπόσπαστα δεμένα μ' ἐκείνην, κι ἀνάλογη μὲ τὴν ἀγάπη του γιὰ ἐκείνην εἶναι καὶ ἡ φροντίδα του γι' αὐτά. Ἀγαπάει καὶ πονεῖ τὰ περασμένα τοῦ τόπου του, γιατὶ μαζύ τους δὲν τὸν δένει μιὰ θεωρία ἱστορική, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ παράδοση, ποὺ τὴν συνεχίζει ὁ ἴδιος χωρὶς διακοπή. Γιὰ τοῦτο τὸν βλέπουμε συχνὰ νὰ μὴν ἐγκρίνει τὴν κίνηση γιὰ τὶς μετονομασίες, ποὺ παρ'ὅλη τὴν πολεμικὴ ποὺ τῆς γίνεται ἑκατὸ χρόνια τώρα, τείνει σιγὰ σιγὰ νὰ μεταβάλει τὴν τοπωνυμικὴ μορφὴ τῆς Ἑλλάδας, σπάζοντας ἔτσι κάποτε πολύτιμους κρίκους τῆς παράδοσης. Ἄλλοτε ὅμως πάλι τὸν παρασύρει ἡ βαθύτερη αἴσθηση τῆς ἑνότητας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, καὶ τὸν βλέπουμε νὰ ἐγκρίνει μεταβολὲς τοπωνυμίων ὅταν ξαναδίνουν στοὺς τόπους τὰ ἀρχαῖα τους ὀνόματα· ἔτσι π.χ. ὅταν μεταβάλλουν σὲ Θέρμο τὸ ὄνομα τοῦ Κεφαλόβρυσου.

Ἐνδιαφέρεται Ἰδιαίτερα γιὰ κάθε τόπο ποὺ ἀγκάλιασε τὶς μεγάλες στιγμὲς τῆς ἱστορίας μας, ποὺ τὶς σημαδεύει καὶ τὶς λαμπρύνει. Γιὰ τὰ μοναστήρια ποὺ συντήρησαν ἀνοιμένη τὴ φλόγα τῆς πίστης· φροντίζει νὰ μάθει τὰ ἱστορικά τους ὅπως ἐρρόντιζε καὶ γιὰ τὴν ὑλική τους διάσωση. Γιὰ τὶς σπηλιές, γιὰ τὰ ταμπούρια, γιὰ τὰ λημέρια τῶν κλεφτῶν τὰ ἐξακριβώνει, τὰ περιγράφει, ἀφηγεῖται τὰ ἱστορικά τους. Μὰ πιὸ πολὺ ἀπ' ὅλα τὸν ἐνδιαφέρει ὁ ἄνθρωπος, τὸν ἐνδιαφέρουν οἱ ἄνθρωποι, οἱ μεγάλες μορφὲς τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας, κατάλληλες νὰ προκαλέσουν τὴν ἄμιλλα στὶς εὐγενικὲς ψυχὲς τῶν ἀπογόνων, νὰ τροφοδοτήσουν τὸν θρῦλο. Εἴτε στὸν κλῆρο ἀνήκουν, εἴτε στὰ γράμματα, εἴτε στὰ ὅπλα, γίνονται τὸ ἀντικείμενο τῆς στοργικῆς του φροντίδας καὶ μελέτης. Ὁ νεομάρτυς Ἰάκωβος, ὁ Εὐγένιος, ὁ Κοσμᾶς, ὁ Χρύσανθος, οἱ τρεῖς Ἀλτσολοί, μὰ ξεχωριστὰ ἡ γενναία καὶ δυνατὴ προσωπικότητα τοῦ Κατσαντώνη, τὸν ἐμπνέουν καὶ τὸν ἀπασχολοῦν ἀδιάκοπα.

Τὸ μεγάλο βιβλίο ποὺ εἶχε ἑτοιμάσει γιὰ τὸν Κατσαντώνη, ἔχει τίτλο χαρακτηριστικὸ «Οἱ Κατσαντωναῖοι, ἱστορία καὶ θρύλος»· μὰ κ' ἕνα παλιότερο βιβλίο του, ὁδοιπορικό, ὀνομάζεται «Στὰ βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη» καὶ μιὰ ἄλλη μελέτη του «Στὰ ἠμέρια τοῦ Κατσαντώνη». Τὸ πνεῦμα τοῦ Κατσαντώνη ζεῖ ἀκόμη μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ Λουκόπουλου, καθὼς ζεῖ στὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης, ὅπου ὡς σήμερα εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν τοπικὸς ἥρωας, ὁ θρυλικός. Ὁ Δημήτρης Λουκόπουλος ἔβρισκε στὸν παλιὸ κλέφτη τὸ ἰδανικὸ πρόσωπο τῆς Ρούμελης, τὸν ἁπλὸ καὶ μαζὶ γενναῖο καὶ ἀεμπόριαστο ἄντρα, τὸν λεβέντη, καθὼς ἀποτύπωσε τὴν μορφὴ του τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἐξυμνώντας τὸν ἥρωα τῶν τόπων ἐκείνων, ὁ Λουκόπουλος ὑμνοῦσε· τὴν ἴδια τὴν Ρούμελη ποὺ τόσο τὴν ἀγάπησε ἔρριξε μέσα στὴ μελέτη του ἀκέριο τὸν ἑαυτό του, ἀκέρια τὴν ἱστορική του ἐμπειρία, τὴν πείρα τὴν ἀνθρώπινη καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὴν ἐξαίσια χάρη τοῦ λόγου του.

Ἀλήθεια, ὅσο κι ἂν θέλει κανεὶς ἀπὸ μιὰν ὁρισμένη καὶ περιορισμένη σκοπιὰ νὰ θυμηθεῖ τὸν Δημήτρη Λουκόπουλο, δύσκολο εἶναι νὰ ξεχάσει τὶς ἄλλες του πλευρές. Ἀκέραιος ἄνθρωπος, τετράγωνος, βγαλμένος ὅλος ἀπὸ μιὰ πνοή, δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐφαρμόσει σ' αὐτὸν τὶς τεχνητὲς τομές, ποὺ ἂν πάντοτε εἶναι συμβατικές, γίνονται προκρουστικὸ ἀληθινὰ κρεββάτι ὅταν ἐφαρμόζονται σὲ προσωπικότητες καθὼς τοῦ Λουκόπουλου. Ἔτσι κλείνοντας τὸ σημείωμα τοῦτο ὀπου ἔπρεπε ἀποκλειστικὰ νὰ ἀντικρύσω τὸν Λουκόπουλο σὰν ἱστοριοδίφη, νιώθω πὼς θὰ πρόδινα τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἀνθρώπινη εὐγένεια, ἂν δὲν ἔφθανα νὰ τὸν περιγράψω, ὄχι ὁλόκληρο, ἀλλὰ τουλάχιστον σὲ κάποιες ἐκδηλώσεις του, ποὺ ἔχουν τὴ θέση τους καὶ μέσα στὸ ἱστορικό του ἔργο. Πραγματικὰ ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ἀκέριος, ὁ ἄρτιος αὐτὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς γῆς, εἶχε τόσο πολὺ ἐνωθεῖ μαζί της, εἶχε τόσο πολὺ ριζώσει σ' ἐκείνην, στὸ κομμάτι ἐκεῖνο τῆς ἑλληνικῆς γῆς ποὺ τὸν ἐξέθρεψε καὶ τὸν ἀνάστησε πνευματικά, ὥστε ἀποτελοῦσε κάτι σὰν μιὰ φυσική της προέκταση. Ἡ γνωμική του διάθεση, ἡ θυμοσοφία του, καὶ τὰ δυὸ πολὺ χαρακτηριστικὰ τῆς πνευματικῆς του φυσιογνωμίας, νιώθει ὅτι βλασταίνουν μέσα ἀπὸ μιὰ προαιώνια παράδοση, ὅτι ξεφυτρώνουν ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο ὅπου ἡ Ἱστορία γίνεται πεῖρα, γίνεται ζωή. Τέλος τὸ ὕφος του· γιατὶ ὁ Λουκόπουλος εἶχε δικό του συγγραφικὸ ὕφος, ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ περάσει ἀμνημόνευτο. Κι αὐτὸ βγαίνει ἀπὸ τὴν μακρὰ καὶ ἐνσυνείδητη ἐπαφὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴ κληρονομιά.

Εὔχομαι νὰ δημοσιευθοῦν τ' ἀνέκδοτα ἔργα του· εὔχομαι ἀκόμη νὰ χρησιμοποιηθεῖ οὐσιαστικὰ ἀπὸ τοὺς νεότερους — ὅπως δὲν ἔγινε ἀκόμη — τὸ ἔντυπο ὑλικὸ ποὺ μᾶς ἔχει ἀφήσει. Μὰ περισσότερο ἀπ' ὅλα εὔχομαι ἡ σεμνή του μορφὴ νὰ σταθεῖ ὑπόδειγμα γιὰ ὅσους ἀποφασίζουν νὰ ἀφιερωθοῦν στὴν μελέτη τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, σὰν σταθερὸ καὶ στέριο δεῖγμα τοῦ κατακόρυφου δρόμου ποὺ ἔχει κανεὶς ν' ἀκολουθήσει ὅταν θέλει νὰ ἱστορήσει ἕναν λαό. Κατακόρυφα πρὸς τὴν ψυχή του.

Ο ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΥΣΙΚΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

ΤΗΣ

ΜΕΛΠΩΣ ΜΕΡΛΙΕ

Πιστέψετε πὼς αἰσθάνομαι τὴν ἔλλειψή σας καὶ δὲν μπορῶ νὰ συνηθίσω μὲ τὴν ἀντίληψη πὼς μπορεῖ κάποτε καὶ νὰ ξεχωρίσωμε. Τόσο στενὸ θεωρῶ τὸ μεταξύ μας σύνδεσμο.

Τὸ Λουκόπουλο τὸν γνώρισα στὰ 1922 καὶ τὴ γνωριμιά του τὴ χρωστῶ στὸ Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ἐγκατασταμένη στὸ Παρίσι ἀπὸ τὰ 1919, μελετώντας τὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι, κατέβηκα σὰν Ἑλλάδα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1922 μὲ μοναδικὸ σκοπό, ὕστερα ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ προετοιμασία, ν' ἀκούσω, νὰ συνάξω καὶ νὰ μελετήσω τὰ τραγούδια στὸν τόπο τους. Δὲ γνώριζα ἀκόμα τότε τὴν ἑλληνικὴ ὕπαιθρο, οὔτε εἶχα ἔρθει σὲ πραγματικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἑλληνικὸ λαό. Πρῶτος μου δάσκαλος σταθήκε ὁ Λουκόπουλος.

Δὲν εἶχα ὑπόψη μου ὁρισμένη περιοχὴ τῆς Ἑλλάδας. Τὰ ὅσα μοῦ εἶχε πῆ ὁ φίλος Τριανταφυλλίδης γιὰ τὸ Δημήτρη Λουκόπουλο σταθήκανε ἀφορμὴ ν' ἀρχίσω ἀπὸ τὴ Ρούμε η. Καὶ βέβαια δὲν τὸ μετάνιωσα. Ἔτσι ξεκίνησα γιὰ τὸ Κεφαλόβρυσο, ἀπ' ὅπου μετὰ πήγαμε μαζὶ μὲ ὅλη τὴν οἰκογένεια Λουκοπούλου στὴν Ἀρτοτίνα τῆς Δωρίδας.

Τὸ ταξίδι μου αὐτό, ἡ Ρούμελη, στάθηκε τὸ κίνητρο καὶ ἡ προπόνηση γιὰ τὴν κατοπινὴ συνεργασία μου μὲ τὸ Λουκόπουλο στὸ Μουσικὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο. Ἀπὸ τὰ Ρουμελιώτικα τραγούδια ὡς τὰ Φαρασιώτικα. Ἀπὸ τὰ 1922 ὡς τὰ 1942. Ἡ συνεργασία καὶ ἡ φιλία μας μὲ τὸ Λουκόπουλο βάσταξε εἴκοσι χρονιά.

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ δὲ θὰ μιλήσω ἰδιαίτερα οὔτε γιὰ τὴ λαογραφικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Δημήτρη Λουκόπουλου, οὔ ε γιὰ τὸ ὕφος του, οὔτε γιὰ τὴ συμβολή του στὶς ἱστορικὲς μας μελέτες. Γι' αὐτὰ τὰ θέματα γράφουν ἄλλοι ἐκλεκτοὶ φίλοι. Ὅσο γιὰ μένα, θὰ ἤθελα μόνο ν' ἀνιστορήσω τὴ φυσιογνωμία τοῦ Λουκόπουλου, τέτοια ποὺ τὴν εἶδα μέσα στὰ ἑπτὰ αὐτὰ χρόνια Καὶ θὰ ξεκίνιζα ἀμέσως τὸν ἄνθρωπο, τὸν Ἕλληνα καὶ τὸ λαογράφο.

Τὸν ἄνθρωπο. Τὸ ἤθος, ποὺ εἶναι τὸ στέρεο κι' ἀκλόνητο ἤθος. Συνηθᾶμε πάντα νὰ λέμε στὸ Ἀρχεῖο μας: «Science sans conscience n est que ruine de l'âm », «ἐπιστήμη χωρὶς συνείδηση εἶναι τῆς ψυχῆς καταρείπωση». Ὅταν ἀνιαλογίζομαι τὸ διαμανένιο χαρακτήρα τοῦ Λουκόπουλου, τὴν εὐθύτη ά του, τὴν μετριοφροσύνη του, τὸν πατριωτισμό καὶ τὸν ἀνθρωπισμό του, τὸ ψυχικό του θάρρος, τὴν πηγαῖα του καλωσύνη καὶ μειλιχιότητα, τὴ δροσιὰ τῆς ψυχῆς του, καταλαβ ίνω γιατὶ τόσο τὸν ἐνθουσίαζε ἡ περιπάτησε σκέψη τοῦ Rabelais, ποὺ συνοψίζει ἐπιγράμματικὰ γιὰ ἕνα σκεπτόμενον ἄνθρωπο ὁλόκληρο ἕνα πρόγραμμα ζωῆς.

Μὰ καὶ τί θὰ κάναμε, τέτοιο ποὺ εἶναι τὸ Ἀρχεῖο, ἂν οἱ συνεργάτες, τακτικοί κ' ἔκτακτοι, δὲν εἶχαν τὸ ἤθος ποὺ ὅλοι τους ἔχουν; Γιατὶ τὸ εἶδος τῆς δουλειᾶς τοῦ Ἀρχείου δὲν εἶναι ἀπρόσωπες ὧρες γραφείου. Πάντα σκεπτόμουν πὼς οἱ μεγάλες ὁμαδικὲς δουλιὲς ἔτρεπε νἄχουν τὸν τύπο τῶν Σχολῶν τῆς Ἀναγέννησης, ὅπου μικροὶ καὶ μεγάλοι συνεργάτες ζοῦσαν μαζὺ καὶ δούλευαν στὸ κοινὸ ἔργο. Ἂν δὲν μπορούσαμε ν' ἀνασυστήσωμε μιὰ τέτοια σχολή, τουλάχιστο μᾶς ἐνέπνεε τὸ πνεῦμα ἐκ ἐνο τοῦ κοινοῦ ἀγώνα γιὰ ἕνα ἰδανικό, κι' ἀλήθεια τόσο ἡ μοναχικὴ δουλειὰ τοῦ καθενός μας, ὅσο κ' ἡ συνεργασία μας, γινότανε καὶ γίνεται πάντα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα γλυκειᾶς φιλίας κ' ἐνθουσιαστικῆς προσπάθειας.

Στὰ 1930 ἱδρύθηκε ὁ «Σύλλογος Δημοτικῶν Τραγουδιῶν» ποὺ ἐξελίχτηκε στὸ κατοπινὸ Ἀρχεῖο. Πρὶν δεχτῶ τὴ διεύθυνσή του, ζήτησα ν' ἀποσπαστῆ κοντά μου. ἔστω καὶ προσωρινά, ὁ Λουκόπουλος, ποὺ ἐργαζ ωντον τότε στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας, ὅπου τόσο πλούσια κι' ἀποδοτικὰ εἶχε γιὰ χρόνια ἐργαστῆ (1).

Ἀπὸ τὰ 1930 ὡς τὰ 1935, ὅταν δὲν εἶχαμε ἀκόμα ἄλλους συνεργάτες, ζήσαμε μόνοι οἱ δυό μας, ὁ Λουκόπουλος κ' ἐγώ, τὴν ἠρωϊκιὰ ἐποχὴ τοῦ Ἀρχείου. Οἱ κοινοὶ μόχθοι κάμανε στενώτερη τὴ φιλία μας. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 34 μοῦ ἔγραφε ὁ Λουκόπουλος στὴ Σκιάθο, ὅπου βρισκόμαστε:

«*Περίεργο μοῦ φαίνεται πὼς φαντάζεστε ὅτι μὲ ἐνοχλεῖτε μὲ τοὺς μπελάδες τάχα ποὺ μοῦ ἀναθέτετε, ὅταν εἴστε ἐδῶ πέρα, ἐνῶ ἐγὼ δὲν ἔχω ποσῶς αὐτὴν τὴν ἐντύπωση. Μὲ ὅλη μου τὴν καρδιὰ προσπαθῶ νὰ εὐχαριστήσω τὴν ἀγαπητή μου φίλη τόσο γιὰ χατήρι της, ὅσο καὶ διότι στὸ κάτω τῆς γραφῆς ἔκτελῶ καὶ ἕνα καθῆκον, γιὰ τὴν ἐκτίμεσή του δὲ ἀμείβομαι.*

Ὥστε, ἀγαπητή μου, παρακαλῶ, δίχως ἐπιφυλάξεις, νὰ μὲ θεωρεῖτε πάντα σὰν ἕνα δικό σας ἄνθρωπο, ὅπως κι' ἐγώ

μένα ἀλώνια μᾶς φέρναν στὸ νοῦ τὸ χαροπάλεμα, ὅπου ὁ ἄνθρωπος μετρήθηκε μὲ τὸ Χάρο. «Ἄντρας ἐσύ ἄντρας κ' ἐγώ», αἰώνια πάλη ἑλληνική; Παρελθὼν τὸ Βυζάντιο, ποὺ ἀναγνωρίζαμε στὶς ὁλόμορφες ἐκκλησιές τῶν χωριῶν τὴν παράδοση τῆς Ἁγιὰ Σοφιᾶς; Παρελθὸν ἡ Χριστιανοσύνη, ποὺ σ' ὅποια ἐκκλησιὰ μπαίναμε, πιάναμε τὰ Μηναῖα καὶ τὸ Ὀκτώηχο ἢ ἀγιογέλναμε κανένα τροπάρι; Κάποτε ὅμως ἡ πιὸ μακρυνὴ ἐποχὴ μᾶς φαινόταν κ' ἡ πιὸ κοντινή. Καὶ αὐτὴ ἦταν ἡ Ἀρχαιότητα. Ὁ στίχος ὁ ὁμηρικὸς πήγαινε τόσο καλὰ μὲ τὸν κλέφτικο κ' ἀνάβρυζε τόσο φυσικὰ ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ Λουκόπουλου, ὅσο ἀβίαστα τοῦ ἐρχότανε κάποτε μέσα στὰ βιβλία του.

"Αν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα περνούσαμε στὰ Δυτικὰ Παράλια τῆς Μικρασίας, τὸ πέρασμα δὲ θὰ ἦταν δύσκολο. Δυὸ Ἑλλάδες πιὸ τὶς δένει τὸ Αἰγαῖο. Μὰ ἡ Καππαδοκία κι' ὁ Πόντος ἦταν ἄλλη Μικρασία, κι' ἄλλα ἐκεῖ τὰ ἑλληνικὰ χαρακτηριστικά. Ὡστόσο ὁ Λ υκόπουλος ἐξοικειώθηκε ἀμέσως μὲ τὸ μικρασιατικὸ ἑλληνισμό. Οἱ δυσκολίες ποὺ ἀπαντήσαμε ἦταν τεχνικές, ποτὲ ψυχικές· Ὁ Λουκόπουλος ὅλη τὴν προσφυγιὰ τὴν εἶχε κλείσει στὴν ψυχή του καὶ τὴν ἀγάπη αὐτὴ ὅλοι οἱ πρόσφυγες ποὺ ἐργαζόμαστε μαζύ τους τὴ νιώθα ε καὶ τοῦ τὴν ἀνταποδίναμε. Εἶπα παραπάνω πὼς ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας γιὰ τὸ Λουκόπουλο δὲν ἦταν μονάχα ἀφηρημένη ἰδέα. Ἀγαποῦσε τοὺς ἀνθρώπους τῆς κάθε ἑλληνικῆς γῆς, κοντινῆς ἢ ἀπομακρυσμένης. Ἕνας γάλλος ποιητής, μεγάλος στὴν ψυχὴ ὅσο καὶ στὸ ἔργο, μοῦ ἔλεγε τελευταῖα: «Γιὰ μένα πατρίδα εἶναι οἱ ἄνθρωποι τῆς χώρας μου. Γι' αὐτὸ δὲν μπορῶ νὰ τοὺς ὑποφέρουν καὶ νὰ δυστυχοῦν». Χωρὶς ν' ἀποκρυσταλλώσῃ ποτὲ τὴ σκέψη αὐτὴ ὁ Λουκόπουλος, ὅμως ἀσύνειδα τὴν αἰσθανόταν καὶ τὴν πραγματοποιοῦσε. Καὶ ἡ ἀγάπη του αὐτὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου τοῦ τὸν ἔκανε νὰ τοὺς προσέχῃ καὶ νὰ τοὺς μελετᾶ. Γιατὶ ἦταν ἀνθρώπινο βαθειὰ καὶ πολὺ προσωπικὸ τὸ λαογραφικὸ ταλέντο τοῦ Λουκόπουλου.

Ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας ἔστειλε τὸ Λουκόπουλο πιὸ γρήγορα στὸν Κάτω Κόσμο. Ἡ Κατοχὴ τὸν εἶχε τσακίσει· μέρα μὲ τὴ μέρα κατέρρεε. Καὶ τὴ δουλειὰ δὲν τὴν ἔκανε μὲ διαθεση. "Ωστου ἔφυγε γιὰ τὸ Κεφαλόβρυσο Τὸ Μάη τοῦ 42 ἔφυγα κ' ἐγὼ γ

δὲν ξέρει νὰ τὸ πῆ παρὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή. Πουθενὰ δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ καὶ τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαναλάβη. Κ' ὄχι μόνο ξανιαχίζει ἀπ' τὴν ἀρχή, μὰ τὸ τραγούδι τὸ παραλλάζει καὶ εἶναι πιὰ ἀλλιώτικο Σωσιὸ πελάγωμα. Θυμοῦμαι πὼς εἶχα καταγράψει ἕνα τέτοιο τραγούδι μὲ χίλια βάσανα καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἐπιχείρησα νὰ τὸ ἐλέγξω μὲ τὸν ἴδιο τὸν τραγουδιστή. Τραγουδάει ὁ τραγουδισής, ἀλλιώτικο τὸ τραγούδι. «Μὰ χτὲς δὲν τὸ εἶπες ἔτσι», τοῦ λέω, «ἐγὼ τόγραψα ὅπως τὸ εἶπες χτές». —«Χτὲς ἦταν χτὲς καὶ σήμερα εἶναι σήμερα» μοῦ λέει ὁ μερακλῆς ἐκεῖνος Ρουμελιώτης Τότε εἶναι ποὺ παρουσιάστηκε ὁ ἀπὸ μηχανῆς Θεός, τὸ βιολὶ τοῦ Λουκόπουλου. Ἔπαιζε ὁ συνεργάτης μου τὸ τραγούδι στὸ βιολί, στέκουνταν ὅπου ἤθελα, κ' ἐπαναλάβαινε τὴν ἴδια φρασούλα 10, 20, 40, 60, 100 φορές, ὅσες χρειαζότανε γιὰ νὰ γραφῆ πιστὰ τὸ τραγούδι. Μετὰ ἔλεγχος μὲ τὸν τραγουδιστή. Τὸν παράλλαζε τὸ σκοπό· πάλι τὸ βιολί, πάλι ἡ ἐπαναλῆψη, καὶ γράφουνταν καὶ ἡ παραλλαγή. Δουλεύαμε ἀπ' τὶς 8 τὸ πρωΐ ὡς ἀργὰ τ' ἀπόγευμα, ὁπόταν πιὰ παίρναμε τὰ μονοπάτια νὰ ξεκουρασταῦμε καὶ νὰ χαροῦμε τὶς καλοκαιριάτικες χαλασύνες (¹).

Αὐτὴ ἦταν ἡ μουσική μου συνεργασία μὲ τὸ Λουκόπουλο. Μὰ κι' ἀργότερα, στὸ Μουσικὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο, μὲ βοηθοῦσε στὴν ἐκλογὴ τῶν τραγουδιῶν, στὴν καταγραφὴ τῶν στίχων, στὴν περιγραφὴ τῶν μουσικῶν ὀργάνων. Ἔτσι, ὅταν τοὺς ἔπαιρνα στὰ χέρια μου, τὸ πρῶτο ξεκαθάρισμα ἦταν κιόλας καμωμένο καὶ κερδίζαμε χαιρό.

Ὅπως ἔργαζόταν μὲ τοὺς Ρουμελιῶτες ὁ Λουκόπουλος, μὲ τὴν ἴδια εὐκολία, μὲ τὴν ἴδια ἀνθρώπινη ἐπαφή, ἐργάστηκε καὶ μὲ τοὺς Καππαδόκες καὶ τοὺς Πόντιους. Μ' αὐτούς, ἀπ' ὅλους τοὺς Μικρασιάτες, ἐργαστήκαμε περισσότερο, μὲ τοὺς ἀρμόνιες λαογραφικά, μὲ τους δεύτερους μουσικά. Ὁ Λουκόπουλος ἐκτιμοῦσε ἐξαιρετικὰ τοὺς Μικρασιάτες "Ἕλληνες καὶ θαύμαζε τὸ θάρρος, τὴ φιλοτιμία καὶ τὸν πατριωτισμό τους. Μᾶς συγκινοῦσε ἀφάνταστα ἡ Μικρασία ποὺ λίγο - λίγο μᾶς ξεσκεπιζουνταν τόσο πλούσια, τόσο ἑλληνική. Καὶ στὴ Μικρασία λοιπὸν ὁ Λουκόπουλος βρέθηκε σὸ στοιχεῖο του, κι' ἄ; ἦταν τόσες οἱ τεχνικὲς δυσκολίες, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλες οἱ διαλεκτικές. Μὰ γιὰ τὴ Μικρασία δὲ θὰ ἐπεκιαθῶ ἐδῶ· λεπτομερειακὴ ἀνάλυση καὶ περιγραφὴ θὰ βρῆ ὁ ἀναγνώστης ὰτὰ σχετικὰ βιβλία μας ποὺ ἐλπίζω τὰ πρῶτα νὰ δοῦν τὸ φῶς σ' ἕνα χρόνο.

Ὅταν ἐκδοθοῦν τὰ κατάλοιπα τοῦ Λουκόπουλου καὶ οἱ τέσσερις τόμοι γιὰ τὰ Φάρασα, τότε θἄχωμε ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ μελετήσωμε ὁλοκληρωτικὰ τὸ ἔργο του. Ἀπὸ τώρα μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς τὸ μεγαλύτερο μέρος εἶναι ἀφιερωμενο στὴν καθ ρὴ λαογραφία, γιὰ τρεῖς π ριοχὲς τοῦ ἑλληνισμοῦ: Ρούμελη, Μακεδονία καὶ Θράκη (²), Καππαδοκία. Κοντὰ σ' αὐτὰ. σ' ἐπίζηλη θέση, εἶναι οἱ ἱστορικὲς του μελέτες, ὅπως ὁ Ρουμελιώτης Καπετάνιος τοῦ 1821 "Ανδρίτσος Σαφάκας καὶ τὸ Ἀρχεῖο του», καθὼς καὶ σύντομα ἄρθρα, καὶ τέλος τὰ δοιπορικὰ του ἄρθρα καὶ βιβλία. Ἀπὸ τὰ τελευταῖα τὰ σημαντικότερα εἶναι «Στ' Ἀγραφα» καὶ «Στὰ βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη».

Ὅποιος εὐτύχησε νὰ ὁδοιπορήση μὲ τὸ Λουκόπουλο ἔχει συγκίνηση σὰ διαβάζη αὐτὰ του τὰ βιβλία καὶ τὰ βρίσκει κατώτερα τῆς πραγματικότητας ποὺ ἔζησε. Τοὺς λείπουν οἱ μυρωδιὲς τοῦ βουνοῦ, τ' ἀγέρι, οἱ νερομάνες, μὰ καὶ ὁ λόγος, ἡ κουβέντα, τὸ τραγούδι, τὸ ἀπρόπτο, μ' ἕνα λόγο ἡ ζωή.

Κομμάτια τῶν δυὸ αὐτῶν βιβλίων τὰ περματήσαμε μαζὺ κάνοντας ἑ»δρομὲς μὲ κέντρα τὸ Κεφαλόβρυσο καὶ τὴν 'Αρτοτίνα, κ' ὕστερα ὁδιπορώντας ἀπ' τὸ Κεφαλόβρυσο στὴν Ἀρτοτίνα κ' ἀπ' τὴν Ἀρτοτίνα στὴ Βιτρ νίτσα, πέφτοντας ἔτσι ἀπ' τὰ Βαρδούσια στὸν Κορινθιακό. Ἀβγαλτη στὴν Ἑλλάδα ὅπως ἤμουνα τότε, ἐκεῖνο ποὺ πραγματικὰ μὲ ξάφνισε εἶναι τὸ πόσο κοντὰ μας ἦταν τὸ 21. Μιλούσαμε μ' ἀπόγονους τοῦ Κατσαντώνη, μὲ δισέγγονα τῆς ἀδελφῆς τοῦ Διάκου. Ἡ κλεφτουριὰ καὶ τ' ἀρματολίκι φωλιασμένα στὶς στηλιές, στὰ μοναστήρια, στὰ δοξασμένα τὰ λημέρια, στὰ κορφοβούνια. Οἱ τοπωνυμίες, οἱ βρύσες, τ' ἄντρα, φέρναν ὀνόματα κλεφτῶν καὶ συγγενῶν τους. Ἡ ἱστορία κ' ἡ παράδοση, ὅπως πάντα ἀχώριστες, διατηροῦσαν ὡς τὰ σήμερα τὴ δημιουργική τους πνοή.

Κ' ἐπειδὴ τέτοιο ἀρματολικὸ τὸ γνώρισα τὸ ἑλληνικὸ βουνό, γι' αὐτὸ ἔνιωσα τόση συγκίνηση στὴ διήγηση ἑνὸς 'Αγωνιστὴ τῆς 'Αντίστασης. Σὰ βγῆκε νὰ σηκώση τὰ βουνοχάρια τῆς περιφέρειάς του ἑνάντια στοὺς Ἰταλοὺς καὶ Γερμανούς, ποιά τάχα γλῶσσα μεταχειρίστηκε; ποιά ὀνόματα ἔβαλε μπροστά; τὰ ὀνόματα τῶν τοπικῶν ἡρώων τοῦ 21, ποὺ πάντα ζοῦνε στὶς καρδιὲς τῶν βουνίσιων. «Αὐτοί σας οἱ ἀρματολοὶ κ' οἱ κλέφτες μᾶς λευτερώσανε ἀπ' τοὺς Τούρκους, ἐσεῖς θ' ἁ ῆστε τὴν πατρίδα σκλάβα στοὺς Γερμανούς;» Κ' ἕνας ἕνας ἀφίνανε μάνες, γυναῖκες καὶ παιδιά, ἀφίναν τὸ καλύβι καὶ τὸ φτωχό τους βιός, συνεχιστὲς τῆς αἰώνιας ἑλληνικῆς πάλης γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὴ λευτεριά.

Ἐπῆζω πὼς ἡ πονεμένη καρδιὰ τοῦ Λουκόπουλου θὰ πῆρε κάποια ξελάφρωση ἐκεῖ στὸ Κεφαλόβρυσο στ' ἀκουσμα τῆς καινούριας κλεφτουριᾶς, τοῦ κοινούριου ἐθνικοῦ ξεσηκωμοῦ, ποὺ μυστικὰ δόνησε τὰ ἡρωϊκὰ βουνά του. «Ἐδῶ τὰ λένε Γκιώνα, Βαρδούσια, Βελούχια...».

***

Τὸ λαογραφικὸ ταλέντο τοῦ Λουκόπουλου ἦταν πολὺ προσωπικό. Δὲ θὰ τὸν ἔλεγα ἐπιστήμονα—λαογράφο, παρὰ συγγραφέα—λαογράφο (⁴). Εἶναι διηγηματικός. Ἡ διήγησή του θὰ κέρδιζε ἂν ἦταν κάποτε λιγώτερο λεπτομερειακή. Ἂν γινόταν, στὰ εἰπωμένα, μιὰ προσεχτικώτερη ἐπιλογή. Τὸ ἐλάττωμα αὐτὸ δὲν τὸ βρίσκομε σ' αὐστηρότερα συνθεμένα βιβλία του, ὅπως τὰ «Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης». Τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὰ «Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης», γιὰ τὸ «Πῶς ὑφαίνουν καὶ νεύνονται οἱ Αἰτολοί». Ὁ λαογραφικὸς πλοῦτος εἶναι τόσος ποὺ ὑποχωρεῖ τὸ διηγηματικό, ὑπάρχει ὅμως ὅσο χρειαζεται γιὰ νὰ μὴν εἶναι ποτὲ ξερὴ ἡ διήγηση, ποτὲ μονάχα πληροφοριακή, παρὰ πάντοτε ζωντανή, πάντα μιὰ ἐξιστόρηση γιὰ τὰ ἔργα καὶ τὶς ἡμέρες τῶν ἀνθρώπων. Τί ἐθνικὸς κι' ἀνθρώπινος πλοῦτος εἶναι τὰ βιβλία του αὐτά, καὶ πόσο μᾶς λείπουν ἐκεῖνα ποὺ δὲ γραφήκανε ὅπως τ' «Ἀλιευτικὰ» ἢ τὰ «Ναυτικὰ» ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ μᾶς δώση, ὅπως μοῦ μαθαίνει ὁ φίλος κ. Λουκάτος. Πόσο χρῖια εἶναι ποὺ δὲ μελέτησε ὁ Λουκόπουλος τὴ θάλασσα ὅπως καὶ τὴ στεριά, ὅταν ξέρομε πὼς σ' ἕνα θαλασσινὸ τόπο σὰν τὸ δικό μας, λείπει σχεδὸν ὁλότελα ἡ θαλασσινὴ λαογραφία. Μὰ ὁ Λουκόπουλος εἶχε πιὰ ἀφοσιωθῆ στὴ Μικρασία. Δούλευμε ὅλη του τὴ ζωή Μᾶς ἀφίνει ἕνα ἔργο, ἕνα ὕφος, μιὰ γλῶσσα. Τὸ ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα ἀξίζουν ἰδιαίτερη προσοχή. Ἡ γλῶσσα του εἶναι ἡ γλῶσσα ἑνὸ Ρωμιοῦ ποὺ ἔχει φυσικὸ ταλέντο καὶ ποὺ δὲν εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ ἑένες γλῶσσες. Οὔτε ἡ καθαρεύουσα μπόρεσε νὰ μολύνη τὴν ἀγνὴ αὐτὴ ρουμελιώτικη ἀξία. Ἡ δημοτική του εἶναι πηγαία καὶ λαγαρή, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τοὺς ἐνισμοὺς ποὺ τόσο συχνὰ βρίσκομε στὴ γλῶσσα σχεδὸν ὁλων̃ων μας. Ἀπεναντίας, τοῦ Λουκόπουλου μποροῦμε νὰ τοῦ ἀποδώσωμε ἰδιωτισμούς, γραμματικοὺς τύπους ἢ καὶ σηματισμοὺς φράσεων ποὺ ξεφεύγουν ἀπ' τὴν κοινὴ δημοτική. Μὰ ποιός μπορεῖ νὰ τοῦ τὸ καταλογίση; Δὲ γράφει μυθιστόρημα ὁ Λουκόπουλος, οὔτε τοῦ γλυκοῦ νεροῦ ἠθογραφίες Συγγράφει μιὰ ὄψη τῆς λαϊκῆς ζωῆς. Ἥρωές του οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ. Φυσικὸ ἦταν νὰ τὴν κάνει διγή του ὁ συγγραφέας τὴ γλῶσσα τους, ἀκόμα κι' ὅταν δὲν τοὺς βάζει νὰ τὴ μιλᾶνε οἱ ἴδιοι. Ἄλλως τε ὁ θαυμασμός του γιὰ τὰ ἰδιώματα ἦταν μεγάλος. Νὰ τί βρίσκω σ' ἕνα γράμμα του σταλμένο στὸ Παρίσι στὶς 16 Ἰανουαρίου 1923:

«...Εἶναι ἀτελείωτη ἡ ὕλη τοῦ αἰτωλικοῦ ἰδιώματος καὶ ὅσο προχωρῶ, τόσο βρίσκω λόγους νὰ κακίζω τὸ μακαρίτη... Μιστριώτη ποὺ δορμάτεψε πὼς τὰ ἑλληνικὰ ἰδιώματα εἶναι φτωχὰ περιέχοντα μόνο 500 τὸ πολὺ λέξεις. Τί σοῦ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ Ρωμοί! Ἐγὼ λέγω ὅτι τὰ ἰδιώματα, ὡς ζωντανὰ γλωσσικὰ πλάσματα, εἶναι πλουσιώτερα ἀπὸ τὴν τεχνικὴ γλῶσσα τῶν λογίων».

Ἀξίζει νὰ γίνῃ, καὶ πολλὰ θὰ μᾶς μάθαινε, μιὰ διεξοδικὴ μελέτη γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος τοῦ Ρουμελιώτη συγγραφέα. Πῶς ξέρει ν' ἀκούη τὸν ἀνώνυμο ποιητὴ. τὸν ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ. Ἐδῶ μιλάει ἕνας τσομπάνος. Σουρουπώνει καὶ πλαγιάζουν τὰ πρόβατα. Πλαγιάζει καὶ ὁ τσομπάνος τυλιγμένος στὴν κάπα του. Κάνει κρύο. Μήπως εἶναι κάμπος ἐδῶ;

«Ἐδῶ τὰ λένε Γκιώνα, Βαρδούσια, Βελούχια...! Σὰν ἀπὸ νείρου στὸν ὕπνο του ἀκούει τὰ χουδ ύνια καὶ καταλαβαίνει πὼς τὰ πρόβατα βόσκουν κοντά του. Τὸ σῶμα κοιμᾶται, ὁ νοῦς του ὄχι· φυλάει τὰ πρόβατα, ἁς εἶν' καὶ στὸν ὕπνο. Ἂν ὁ νηχὸς ἀπ' τὰ κουδούνια πάψει ν' ἀκούεται, πετιέται σὰν τὸ μυλωνὰ ποὺ πετιέται. ἄμα πάψει τὸ βαρβάρι νὰ βροντᾶη στὸ μύλο, π' ἀλέθει. Ἀλάργεψαν, λέει, γιὰ κοιμηθῆ δὲν εἶναι! ξυπνάει, κ' ἀκουμπώντας στὴν ἀγκλίτσα πάει πέρα πέρα, σιακεῖ ποὺ σμίζεται πως τράβηξαν, ἁς μὴν ἀκούονται. Τὰ βρίσκει. Ξαπλώνεται πάλι. Αὐτὸ γίνεται ὡς τὸ πρωΐ ποὺ θὰ σκάση ἡ μέρα, θὰ φανοῦν οἱ πρῶτες ἀνηλιὲς στὰ κορφοβούνια πάνου...» (⁷).

Πόσο μοιάζει ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων μὲ τοῦ Λουκόπουλου, τὸ διαπιστώνω σ' ὅποιο γράμμα, σ' ὅποιο βιβλίο του ἀνοίξω. Ξεσηκώνω λίγες γραμμὲς ἀπὸ ἕνα γράμμα ποὺ μοῦ ἔστειλε ὀπὸ τὸ Πλατὺ τῆς Θεσσαλονίκης στὶς 19 Ἰουνίου 1939. Βρισκόταν ἐκεῖ ὁ συνεργάτης μου μὲ ἀποστολὴ τοῦ Ἀρχείου γιὰ νὰ συνάξη γεωγραφικὸ καὶ λαογραφικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τοὺς «Ἀθιγγανοὺς» ὅπως τοὺς λέγουμε, ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὶς πέντε ἀποικίες τῶν Φαράσων, ποὺ ἀπ' αὐτοὺς δὲν ὑπάρχουν καθόλου στὴν Ἀθήνα καὶ στὰ περίχωρά της.

Μετὰ τὰ σχετικὰ τῆς δουλειᾶς συνεχίζει ὁ Λουκόπουλος:

«Δὲν ἔχω καιρὸ νὰ γυρίσω τὰ μάτια μου νὰ ἰδῶ τὴ ζωή ποὺ ξεχύνεται στὸ χωράρι καὶ συγκομίζει τῆς Δήμητρας τὸ χρυσὸ καρπό καὶ ν' ἀκούσω

(Συνέχεια στὴ σελίδα 30)

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δὲς τὸ ἄρθρο «Δημήτριος Λουκόπουλος» τοῦ κ. Γ. Μέγα στὴ «Νέα Ἑστία» τεύχος 396, ἰν Σεπτ. 1943.

2. Ὁ Λουκόπουλος ἐπανειλημμένως μοῦ εἶχε ζητήσει νὰ προσληφθῆ τελειωτικὰ στὸ Ἀρχεῖο, μὲ μόνη ἀπαίτηση νὰ τοῦ ἐξασφαλίστῆ ὁ μισθός του γιὰ ἕνα χρόνο. Γιὰ πολλοὺς μῆνες δίστασα, γιατὶ δὲ μοῦ φαίνουνταν ἀρκετὴ ἡ ἐγγύηση. Ὁ τὰ 1935, ὁ Σύμβουλος καὶ Ταμίας τῆς Διευκητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀρχείου, ὁ φίλος κ. Δαμιανὸς Κυουαζῆς, κατέθεσε στὴν Τράπεζα, ὅπως τὸν εἶχα παρακαλέσει, ἕνα ποσὸ ποὺ ἐξασφάλιζε τὸ Λουκόπουλο γιὰ 5 χρόνια.

Ὁ τὶς 13 Ἰουνίου 1935 μοῦ ἔγραψε ὁ συνεργάτης μου στὸ Βρυτάδο τῆς Χίου:

«Σοῦ ἀναγγέλλω λοιπὸν μὲ χαρὰ μου ὅτι προχτὲς τελείωσε κ ι ἡ ἀποβεση τῆς μισοδοσίας μου μὲ τὸν κ. Κυριαζῆ κ ἔτσι εἰμαι ἐλεύθερος πιὰ κ' ἀφοσιωμένος στὴ δουλειά μας. Ἐργάζομαι ὅλο τὸ ἀπόγεμα ἀπὸ 3—5 ἀντιγραφή. Ὁ τὶς 8 κάθε μέρα πηγαίνω στὸ Δημαρχεῖο ὅπου ψάρεψα ἕναν πολὺ καλὸ Φαρασιώτη. Κάνει τὸ φωτογράφο. Τὸν παίρνω, πηγαίνομε σὲ μιὰ ὑπόγεια ταβερνοῦλα πίσω ἀπὸ τὸ Δημαρχεῖο, τρῶμε καὶ ἐργαζόμαστε ὡς τὶς 11 τὴ νύχτα.

Φαντάσου τι ὄγκος ἐργασία!

... Ὡς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς ἔτσι θὰ πάη ἡ δουλειά. Ἀρχὲς Ἰουλίου φεύγω γιὰ τὴ Νέχαλη - Πλατύ... Ἔτσι ἐφοδιασμένος μὲ ὅλα, θὰ δώσω τὴν τελειωτικὴ μάχη. Θὰ νικήσω δίχως ἄλλο.

Λοιπὸν ἡσύχα γιὰ ὅλα.

3. Ὁ Λουκόπουλος ἐργάστηκε γιὰ τὴν περισυλλογὴ τῆς καππαδοκικῆς καὶ ἰδιαίτερα τῆς φαρασιότικης λαογραφίας, σὰ συνεργάτης τοῦ Μουσικοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Τὸ γράφω αὐτὸ γιὰ νὰ συμπληρώσω τὸ ἄρθρο τοῦ ἔγκριτου διευθυντῆ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας κ. Γ. Μέγα ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ τεῦχος τῆς Ἑνὸς Σεπτεμβρίου 1943 τῆς «Νέας Ἑστίας». Τὸ ἄρθρο αὐτὸ τὸ διαβάσα τώρα μόνο—στὰ 1943 ἔλεμπα σ' Ὠ-ριλλὰκ τῆς Γαλλίας—ἀναζητώντας τί γραφτικε, ἀπὸ τὸ θάνατό του κ' ἔκειτα, γιὰ τὸν ἀγαπημένο συνεργάτη μου.

«Ὁ κ. Μέγας, ἀπὸ ἀκούσια βίβλια παράλειψη, δὲν ἀνάφερε τὸ Μουσικὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο κι' ὅμως, χωρὶς αὐτό, πῶς θὰ μᾶς εἶχε προσφέρει ὁ συνεργάτης μας τὴν πλούσια συγκομιδή του;

Ὁ ἀγαπητός μου Λουκόπουλος δίστασε πολὺ νὰ κατακιαστῆ μὲ τὴν Καππαδοκία, ὄχι γιὰ τὴ δουλειά τὴν ἴδια, ποὺ τότε δὲν ἔφεμε ἀκόμα σὲ τί σημεῖο ἦταν λεπτή, πολυσχιδὴς κ' ἐξαντλητική, ἀλλὰ γιατὶ καμμιὰ ἐπίσημη ὑπηρεσία κανένας ὀργανισμός, μὲ ὅλη τὴν καλὴ θέλημη ποὺ πάντα μᾶς δείξανε, δὲν ἤξεραν νὰ μᾶς ποῦν ποῦ βρίσκονταν οἱ Καππαδόκες. Μόνοι μας τοὺς ἀνακαλύψαμε τρέχοντας σ' ὅλους τοὺς συνοικισμοὺς, ἐξετάζοντας σπίτι μὲ σπίτι καὶ βγάζοντας λόγους στὰ καφενεῖα καὶ στὶς πλατεῖες. Τότε ἤταν ποὺ δίσταση ὁ Λουκόπουλος, μὰ ἡ φλία μας ἤταν τέτοια ποὺ οἱ διστογμοί του ὑποχώρησαν στὶς παρακλήσεις μου. «Ἡ Καππαδοκία θὰ σὲ δοξάση, τοῦ ἔλεγα.

Στὰ 1937 πῆρα τὴν ἀπόφαση ν' ἀποσπάσω τὸ Λουκόπουλο ἀποκλειστικὰ στὴν περισυλλογὴ καὶ συγγραφὴ τοῦ ὑλικοῦ τῶν Φαρασίων, μικρὸ καππαδοκικὸ χωριὸ μὲ 1500 ψυχές, ποὺ μόνο αὐτὸ μᾶς ἔδωσε ὑλικὸ γιὰ 7 βιβλία. Τὰ βιβλία αὐτὰ καταναληθήκανε μεταξὺ τοῦ Λουκόπουλου καὶ ἐμένα. Ὁ συνεργάτης μου ἤταν ἐνθουσιασμένος μ' αὐτὴν τὴν ἀπόφαση, γιατὶ ἔτσι ἀπαλλάσσουνταν ἀπὸ κάθε τρέχουσα δουλειὰ τοῦ Ἀρχείου κι' ἀφιερώνουνταν στὴν ἀρχοσμικὴ του δουλειά.

Τὴν ὑποσημείωση αὐτὴ τὴν ἔγραψα πολὺ ἁπλᾶ καὶ μόνο γιὰ τὴν ἀκοκατάστση τῆς ἀλήθειας. Κι' ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς στὰ 1930, ὁ χρόνια μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ ὁ μετὰ τὴν Ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, μόνο τὸ Μουσικὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο, μὲ τὰ φτωχότατα κι' ἀβέβαια μέσα του, μὲ τοὺς λίγους συνεργάτες του, καταπιάστηκε νὰ περισώση μὲ μέθοδο καὶ σύστημα ὅχι μόνο τὴ λαογραφία, στὴν πλατύτερή της ἔννοια τῶν μικρασιατικῶν πληθυσμῶν, ἀλλὰ καὶ κάθε γεωγραφική καὶ ἱστορικὴ πληροφορία καὶ γενικὰ καθετὶ ποὺ θὰ μᾶς βοηθοῦσε ν' ἀνασυστήσωμε πρῶτα, κ' ὕστερα νὰ μελετήσωμε, μὲ κάποιο γεωγραφικὸ καὶ ἱστορινὸ βάθρο, τὸν τελευταῖο πολιτισμὸ τῆς μάνας τοῦ ἑλληνισμοῦ Μικρασίας.

Δυστυχῶς ἡ ἐργασία ποὺ συντελέστηκε ὡς τώρα δὲν ἀντιπροσωπεύει παρὰ ἕνα μικρὸ μέρος ἀπ' τὸ πρόγραμμα ποὺ μὲ τόση λαχτάρα εἴχαμε διαγράψει. Μὰ σ' αὐτὸ ἀλήθεια δὲ φταίμε ἐμεῖς. Οὔτε ἡ πολιτεία, οὔτε τὰ πνευματικὰ ἱδρύματα τοῦ τόπου, οὔτε οἱ πλούσιοι ὁμογενεῖς ὁρματιστήκαν τὸν ἐθνικὸ κι' ἀνθρώπινο πλοῦτο ποὺ μποροῦσε νὰ μᾶς δώση ἡ ὀχφανεμένη ἑλληνική Μικρασία.

4. Κάποτε, στοὺς περιπάτους αὐτοῦς, εἶχαμε πολυτιμο συνοδο τὸν κ. Ρωμαῖο. Θυμοῦμαι μ' εὐγνωμοσύνη πόσο ἐνθαρρυντικὸς μο στάθηκε τότε ὅταν μὲ κυρίευε ἡ ἀνησυχία πὼς, μ' ὅλες τὶς προσπάθειες ποὺ κάναμε, δὲ θὰ κατόρθωνα ν' ἀποδώσω πιστὰ τὶς φευγαλέες αὐτὲς κλέφτικες μελῳδίες.

5. Γ. Μέγα «Δημήτριος Λουκόπουλος» «Νέα Ἑστία» τεῦχος 1ης Σεπτεμβρίου 1943, σελ. 1113.

6. Τὸ ταλέντο τοῦ Λουκόπουλου ἤταν τόσο ἰδιότυπο ποὺ δὲν ἔβλεπα εὐκολα νὰ συνοχίζεται ἀπὸ τοὺς νέους ἡ ὡραία του παράδοση. Τὸ τελευταῖο βιβλίο τοῦ κ. Λουκάτου, ποὺ τὸ διάβασα ἀφοῦ ἔγραψα τὶς παραπάνω γραμμές, μὲ γεμίζει χαρὰ γιατὶ δείχνει πὼς δὲ σιέφηκε ἡ πηγαία καὶ δυνατὴ αὐτὴ φλέβα.

7. «Ἡ Κεφαλοντικὴ Λατρεία» μοῦ φαίνεται σπάνιο στὸ εἶδος του βιβλίο. "Ἔξυπνο, πετυχτό, ἀσταρτιστό, μὲ ὁλοκάθαρη καὶ θερμὴ δημοτική, μὲ ὕφος χαριτωμένο, μᾶς ξεσκεπάζει μιὰ ὄψη τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς ποὺ τόσο σπάνια τὴ συναντοῦμε: τὸ ἀνοιχτόκαρδο, χιουμορίστικο, κ' αἰσιόδοξο ἀντίχρωμα τῆς ζωῆς ποὺ τόσο λείπει ἀπὸ τὴ βαθειὰ πυρανιγμένη Ρωμοσύνη. Ὁ Λουκάτουλος θὰ χαιρόταν ὁλόκαρδα ἕνα τέτοιο βιβλίο.

7. «Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης» σ. 129.

ΠΩΣ ΕΓΝΩΡΙΣΑ ΤΟ Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟ

(Συνέχεια ἀπὸ τὴ σελίδα 17)

ἔκαμε τὴν περισσότερη ζωή του αἰσθάνονταν τὸν ἑαυτό του γιὰ Αἰτωλὸ καὶ ποθοῦσε νὰ σπουδάση τὰ ἀρχαῖα, τὴν ἱστορία καὶ τὴ δόξα τῆς ἀρχαίας πατρίδας του. Μὰ ὅλα αὐτά, ὅπως καὶ ὁ στενώτερος σύνδεσμος μὲ τὸ Σωτηριάδη — τοῦ εἶχε βαφτίσει τὸ παιδί, τὸ Νίκο — εἶναι μόνο ἐξωτερικὰ περιστατικὰ καὶ δὲν ἀρκοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀπρόβλεφτη εὐδοκίμηση τοῦ ἐπιμελητῆ μου. Τὸ βαθύτερο ἐσωτερικὸ λόγο ἀνακάλυψα ὕστερα, ὅταν ἐβεβαιώθηκα, ὅτι ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς σπάνιους ἰδανικοὺς δασκάλους.

Ὁ Λουκόπουλος ἤτανε δάσκαλος γεννημένος. Πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γίνη χωρὶς κάποια καλλιτεχνικὴ φλέβα καὶ ἐνδιάθετη καλλιτεχνικὴ δύναμη καὶ εὐαισθησία. Αἰσθανόταν βαθιά, συγκινιόταν εὔκολα καὶ ἐνθουσιάζοταν γιὰ κάθε ὡραῖο καὶ ὑψηλὸ ἰδανικό. Γερὸς στὸ σῶμα καὶ πεζοπόρος ἀκούραστος ἀμέτρητες φορὲς εἶχε κάμει τὸν Κοσσάωρο δρόμο Κεφαλόβρυσο - Ἀρτοτίνα καὶ μὲ τὸ νὰ γνωρίζη τὸ κάθε μονοπάτι καὶ τὴν κάθε δροσειρὰ καὶ λαγκαδιὰ ἄγαποῦσε θερμὰ τὴ χώρα, ἀγαποῦσε τοὺς χωριανούς του καὶ τὸν ἄγαποῦσε θερμὰ τὴ Ρούμελης, ποὺ τῆς ἤταν ἕνας πιστὸς καὶ μεγάλος ἐραστής. Ἀλλ' ἐκεῖ ποὺ ἀναπτύχτηκαν μόνιμα καὶ μὲ διάρκεια τὰ αἰσθήματα του ἤταν τὸ παλαιὸ κτίριο τοῦ δημοτικοῦ σχολείου στὸ Κεφαλόβρυσο, ὅπου ἤταν διευθυντής. Ἐκτιμοῦσε πολὺ τὸ ἔργο του καὶ ἀγαποῦσε τὰ παιδάκια, ποὺ τὰ ματάκια τους καρφώνονταν ὁλόφωτα ἀπάνω του ὕστερα ἀπὸ μιὰ ὡραία ἀφήγηση ποὺ τοὺς ἔκανε ἢ ὕστερα ἀπὸ κανένα τραγούδι ἢ παιχνίδι ποὺ τοὺς μάθαινε Ἐζοῦσε μέσα ἐκεῖ μὲ ὅλη του τὴν πνευματικὴ ἔνταση καὶ ἐνέργεια, γιατὶ ἐσέβοταν τὸ ἀκροατήριό του ὅσο κανένα ἄλλο καὶ ἐπρόσεχε πολύ, τί νὰ προσφέρη νέο καὶ πῶς νὰ τὸ προσφέρη. Τοῦ ἤσαν πολὺ γνωστὲς οἱ παιδαγωγικὲς καὶ διδακτικὲς ἀρχὲς ποὺ εἶχε σπουδάσει στὸ Διδασκαλεῖο τῆς Ἀθήνας, ἀλλὰ στὴν ἐφαρμογὴ μόνο τὸ φωτισμένο καλλιτεχνικό του ἔνστικτο, ἡ ἐνόρραση, τὸν βοηθοῦσε σὲ κάθε στιγμὴ τῆς διδασκαλίας. Παρακολούθησα ἀρκετὰ τὴ διδασκαλία του. Θυμοῦμαι μάλιστα ὅτι κάποτε, ἀφοῦ σκόλασαμε, σκεφτήκαμε μαζί, τί λυπηρὴ προκατάληψη ἐπικρατεῖ στὴν κοινωνία μας γιὰ τὸ μικρὸ καὶ ἀσήμαντο τάχα ἔργο τοῦ δημοδιδασκάλου, ποὺ ἔχει «νὰ μάθη μικρὰ παιδιὰ τὴν ἀλφαβῆτα», ἐνῶ στὰ ἀνώτερα σχολεῖα καὶ μάλιστα τὸ Πανεπιστήμιο ὁ καθηγητὴς ἔχει νὰ κάμη τάχα πολὺ ἀνώτερη πνευματικὴ προσπάθεια. Ἐσυμφωνήσαμε, ὅτι ἀν θέλουμε διαφορές, συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο καὶ γιὰ μόνο τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅτι στὴ μικρὴ ἡλικία ἡ ὁρμὴ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ν' ἀνέβη καὶ ἀναπτυχθῆ εἶναι ἀσύγκριτα ζωηρότερη καὶ ἀπαιτεῖ πιὸ ἀγρυπνη παρακολούθηση καὶ πολυμερέστερη πνευματικὴ δράση ἀπὸ τὸ δάσκαλο.

Ὅπως κι' ἀν εἶναι πολλὰ χρωστάει στὸ μικρὸ σχολεῖο του ὁ Λουκόπουλος. Ἔδινε πολλὰ μὰ καὶ ἔπαιρνε. Ὁ ἀδιάκοπος πειραματισμὸς ποὺ γινόταν μὲ τὶς διδασκαλίες, καὶ τόσο οἱ ἐπιτυχίες ὅσο καὶ οἱ δυσκολίες καὶ οἱ ἀποτυχίες τὸν ἔβαζαν σὲ ἀνησυχία, τοῦ πλάτειναν τὸν πνευματικὸν ὁρίζοντα καὶ ἔβλεπε τότε καθαρὰ τί μεγάλη σημασία ἔχει γιὰ τὸ μικρὸ λαό

ΔΗΜΗΤΡΗ ΛΥΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΓΙΟΥΣΟΥΦ ΑΡΑΪΗΣ ΠΟΛΕΜΑΕΙ

Μανόλη Τριανταφυλλίδη

ΠΩΣ ΕΙΔΑ ΤΟ ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟ

Μὲ τὸ Δημήτρη Λουκόπουλο γνωρίστηκα σὲ δυό μου ταξίδια στὰ βουνά του καὶ στὰ λημέρια του, τὸ πρῶτο στὴν Ἀρτοτίνα καὶ τὴν περιοχή της, στὰ 1914, τὸ δεύτερο στὸ Κεφαλόβρυσο τῆς Τριχωνίας, τὸ Νοέμβριο τοῦ 1916. Φιλοξενημένος καὶ τὴ φορὰ αὐτὴ στὸ σπίτι του, ἤταν νὰ μείνω περισσότερο, ἀφοῦ μὲ κέντρο τὸ Κεφαλόβρυσο θὰ μελετοῦσα τὸ αἰτωλικὸ ἰδίωμα—ἂν δὲν ξεσποῦσαν, λίγες μέρες ἀφοῦ εἶχα φτάσει, τὰ Νοεμβριανὰ τῆς Ἀθήνας, μὲ τὸν ἀντίχτυπό τους στὴν ἐπαρχία, καὶ δὲ μᾶς κατέβαζαν, τὸ Λουκόπουλο, τὸ Ρωμαῖο κι ἐμένα, μὲ συνοδεία στὸ Ἀγρίνιο καὶ στὸ Μεσολόγγι, γιὰ νὰ μᾶς ἀπαγγελθῆ ἐκεῖ ἡ κατηγορία τῆς «ἐσχάτης προδοσίας» (χωρὶς βέβαια κανένα λόγο, ἐκτὸς—γιὰ μένα—ἕνα χάρτη, γιὰ τὴν περιοδεία μου, καὶ ἄφθονες σημειώσεις μὲ ἰδιωματικὲς καὶ μὴ λέξεις, ποὺ κρίθηκαν τάχα...συνθηματικές).

Ὁ Λουκόπουλος ἦταν τότε στὴν πρώτη ἐποχὴ τῆς λαογραφικῆς του δράσης, ποὺ βάσταξε ὅσο καὶ ἡ διαμονή του στὴν ἐπαρχία, ὡς τὰ 1923. Ἀπὸ τὰ 1909, ποὺ πρωτοβγῆκε ἡ «Λαογραφία» τοῦ Ν. Πολίτη, δημοσίευε κάθε τόσο ὁ δημοδιδάσκαλος αὐτὸς τῆς Ρούμελης συλλογὲς μὲ ὑλικὸ καὶ παρατηρήσεις ἀπὸ τὴ λαογραφία τῆς πατρίδας του—ἢ καὶ τῆς Μακεδονίας, ὅπου πῆγε γιὰ λίγο ὡς προσωρινὸς ἐπιθεωρητής, ὕστερ' ἀπὸ τὸ μεγάλωμα τοῦ 1913—καὶ ἔδειχνε, ὅπως τὸν γνώρισα τότε, μοναδικὴ γνώση τῆς γλώσσας καὶ τῆς λαογραφίας τῆς πατρίδας του, συντροφεμένη ἀπὸ βαθιὰ ἀγάπη τῆς φύσης, τοῦ τόπου του, τοῦ λαοῦ του, τῆς Ἑλλάδας, καὶ ἀκόμη δίψα γιὰ ἐργασία, μελέτη καὶ πλάτεμα τῶν πνευματικῶν ὁριζόντων, ἐνθουσιασμὸ καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς.

Ὁ ἐρχομός του στὴν Ἀθήνα ἦταν σταμθός, ποὺ ἐγκαίνιαζε νέα ἐποχή. Τὴν ἀπασχόληση στὸ σχολεῖο τὴ διαδέχτηκε ἡ ἀσχολία στὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ καὶ στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο καὶ ἡ διαμονὴ στὴν πρωτεύουσα μὲ τὸ πνευματικὸ της περίγυρο καὶ ἡ προκοπὴ τοῦ δημοτικισμοῦ δὲν ἄργησαν νὰ κινήσουν τὸ Λουκόπουλο σὲ γονιβότερη, πλουσιότερη καὶ στοχαστικότερη ἐργασία, ποὺ φανερώνεται σὲ σειρὰ ἀπὸ λαογραφικὰ προπάντων συγγράμματα, ὅλο καὶ ἀρτιότερη. Τὸ πρῶτο του βιβλίο, οἱ «Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις, σκεῦη καὶ τροφαί», ἀπὸ τὰ 1925, ἦταν ἀκόμη γραμμένο σὲ καθαρεύουσα. Ἡ ἀντινομία ὡστόσο γιὰ λαογραφικὸ βιβλίο παραῆταν ἀτυπητὴ καὶ ἀναχρονιστική, καὶ χαίρομαι ποὺ ἔσπρωξα τὸ φίλο νὰ μὴν τὸ ξαναεπιχειρήση, μιὰ καὶ ἦταν ἀργὰ πιὰ νὰ δημοσιευτοῦν οἱ «Οἰκήσεις» στὴ δημοτική. Τὸ ἀδέρφωμα τοῦ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς ὁρολογίας ὁλόκληρης μὲ τὸ ἄλλο κείμενο καὶ τὴν περιγραφή, καὶ αὐτὰ σὲ δημοτική—ποὺ δείχνεται τόσο πλούσια καὶ ἐκφραστικὴ στὴν πένα τοῦ Λουκόπουλου—εἶναι ἀπὸ τὶς ἀρετὲς τῶν κατοπινῶν του βιβλίων καὶ αὐτονόητο πιὰ στοιχεῖο γιὰ βιβλία προορισμένα νὰ μιλήσουν στὸν ἑλληνικὸ κόσμο καὶ νὰ κινήσουν τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τοὺς λαογραφικοὺς θησαυροὺς ποὺ αὐτὸς δημιούργησε καὶ ποὺ τὸν ἔχουν θρεμμένο.

Μιὰ τρίτη ἀκόμη ἐποχὴ μποροῦμε νὰ ξεχωρίσωμε στὸ ἔργο καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ Λουκόπουλου ὅταν πιὰ ἄφησε τὸ «Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο» γιὰ νὰ ἐργαστῆ στὸ «Μουσικὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο», ποὺ τὸ διευθύνει ἡ Κα Μ. Μερλιέ. Συνέχισε καὶ τὸν καιρὸ αὐτὸ ὁ Λουκόπουλος τὴν παλιά του ἐργασία ἀλλὰ στάθηκε συγχρόνως πολύτιμος βοηθὸς γιὰ νὰ βρεθοῦν τὰ κατάλληλα πρόσωπα, γιὰ νὰ φωνογραφηθοῦν τραγούδια δημοτικὰ καὶ διαλεχτικὰ κείμενα καὶ γιὰ νὰ συναχτῆ γλωσσικὸ καὶ λαογραφικὸ ὑλικό, ἰδίως τῶν προσφύγων τῆς Ἀνατολῆς. Εἰδικεύτηκε τότε στὰ φαρασιώτικα, ἰδίωμα τῆς κεντρικῆς Μικρασίας συγγενικὸ μὲ τὰ καππαδοκικά. Καρπὸς τῆς ἀσχολίας του αὐτῆς ἀπομένουν πέντε ἀνέκδοτοι τόμοι γιὰ τὰ Φάρασα καὶ τὰ γειτονικά τους χωριά, μὲ ὕλη λαογραφικὴ προπάντων, τοπωνυμίες, παραδόσεις, ἱστορικὲς πληροφορίες κ. ἄ.

Ἔτσι ἕνας δημοδιδάσκαλος ποὺ ἄρχισε τὸ στάδιό του σὲ ἀπόμερα χωριὰ τῆς Αἰτωλίας χωρὶς καμιὰ ἐπιστημονικὴ προπαιδεία καὶ εἰδικὴ φιλολογικὴ μόρφωση κατόρθωσε μόνος του μὲ τὴ φιλομάθεια, τὸ ζῆλο καὶ τὴ μελετηρότητά του, μὲ μιὰ μοναδικὴ καὶ σάν ἐμπνευσμένη γνώση τῆς μητρικῆς του γλώσσας καὶ λαογραφίας, μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα ποὺ τὸν συντρόφεψαν ὡς σὲ προχωρημένη ἡλικία γιὰ βιβλία, γιὰ πνευματικὲς κινήσεις καὶ ἀνθρώπους νὰ μετεκπαιδευτῆ, ν' ἀνανεωθῆ καὶ νὰ ἐξελιχτῆ μόνος του καὶ νὰ μᾶς ἀφήση, ὁ αὐτοδίδαχτος, ἕνα σημαντικὸ μεταλλεῖο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ λαογραφία, ζυμωμένη μὲ τὴ γλώσσα—προπάντων στὰ δυό τελευταῖα του μεγαλύτερα λαογραφικὰ συγγράμματα, τὰ «Ποιμενικὰ» καὶ τὰ «Γεωργικά», ποὺ δὲν ἐκτιμήθηκαν καὶ δὲν ἔγιναν κάν γνωστὰ ὅσο τὸ ἀξίζουν καὶ ὅσο χρειάζεται Ἀπὸ καιρὸ εἶχα μιλήσει μαζί του καὶ εἶχε δεχτῆ νὰ μὲ βοηθοῦσε καὶ νὰ γράφαμε μαζὶ ἕνα βιβλίο μὲ λεξιλογικὸ ὑλικὸ καὶ ἀσκήσεις γιὰ τὴ σχολικὴ πράξη· θ' ἄρχιζε ἡ σύνταξη ὅταν θὰ τελείωνε ἡ σύνταξη τῆς Γραμματικῆς τῆς Δημοτικῆς. Ἡ αὐτοεξορία του ὅμως πιὰ τότε στὰ παλιὰ ἀγαπημένα του λημέρια δὲν ἄφησε νὰ πραγματοποιηθῆ αὐτὸ τ' ὄνειρο. Τὸ ἐνδιαφέρον ὡστόσο τοῦ Λουκόπουλου γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία δὲν ἔσβησε ὅταν ἄφησε τὸ σχολεῖο του. Στὰ παιδιὰ ἀποτείνονται ἢ γι' αὐτὰ εἶναι βιβλία λαογραφικὰ καθὼς ἐκεῖνο γιὰ τὰ Παιχνίδια, τὸ ἄλλο μὲ τὶς Παροιμίες καὶ τὰ Αἰνίγματα, ἢ ἀκόμη καὶ ἡ Νεοελληνική του Μυθολογία.

Ὁ Δημήτρης Λουκόπουλος τίμησε ἐξαιρετικὰ τὸν ἐκπαιδευτικὸ κόσμο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο βγῆκε. Χάρισε στὴ Ρούμελη ἕνα μνημεῖο της μὲ τὶς λαογραφικὲς του συλλογὲς καὶ μελέτες, ὅπου βρίσκεται καθρεφτισμένος ὁ λαός της μὲ τὴ λαλιά του, μὲ τὴ γλώσσα μας. Ἄφησε στοὺς παλιοὺς κύκλους, τοὺς στενοὺς ἀκόμη τότε, τοῦ δημοτικισμοῦ, τὴν ἀνάμνηση ἐμπνευσμένου ὀπαδοῦ, ποὺ εἶχε ἀκλόνητη τὴν πίστη του στὴν ἀναμορφωτικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἰδέας· ἀφήνει καὶ σὲ ὅλους τοὺς φίλους ποὺ τὸν εἶχαν ἐκτιμήσει καὶ ἀγαπήσει ἀξέχαστη τὴ θύμηση ἀπὸ τὸ πέρασμά του.

Ἀθήνα, 20 Ἰανουαρίου 1944

Τὴν Ἄνοιξη καὶ τὸ Καλοκαίρι τὰ περνοῦσε ὁ τρομερὸς κλέφτης στὰ βουνάτῶν Ἀγράφων, πότε κοντὰ στὰ πρόβατα ποὺ φύλαγαν οἱ συγγενεῖς του, πότε στὰ λημέρια. Κανενὸς δὲν τοῦ βάσταγε νὰ τὸν πειράξει.

Οἱ Ἕλληνες ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ τὸν θαύμαζαν καὶ τὸν ἀγαποῦσαν κι ἀπ' τὴν ἄλλη τὸν ἔτρεμαν. Ἀγάπη τοῦ εἶχαν γιατὶ τοὺς φύλαγε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τρομάρα τους ὅμως, ἂν ξεγελιότανε κ' ἔκαναν γλυκὰ μάτια στοὺς ἀγάδες. Ὁ Κατσαντώνης δὲ χοράτευε· καὶ τὸ κεφάλι ἀκόμα σοβπαιρνε γιὰ τέτοιο στραδοπάτημα.

Δὲν ἦταν ληστοσυμμορία τὸ μπουλούκι του, ἦταν Ἑλληνικὸ στρατιωτικὸ σῶμα ποὺ κρατοῦσε λεύτερα τ' Ἄγραφα, τὸ Βάλτο, τὸ Ξερόμερο.

Στὶς δυὸ τοῦτες τελευταῖες ἐπαρχίες κατέβαινε ἀπὸ Χινόπωρου μέρες γιὰ νὰ ξεχειμάσει, καρτερώντας ἀνυπόμονα τὴν Ἄνοιξη. Καὶ σήμερα ἀκόμα δείχνουν ἐκεῖ πέρα σὲ ποιόν πόρο περνοῦσε τὸν Ἄσπρο (Ἀχελῶο) μπαίνοντας μέσα στὰ νερά, καὶ ποῦ τὸν πηδοῦσε. Καθὼς τὸ σφίγγουν τὰ βουνὰ τὸ ποτάμι μαζεύονται τὰ νερὰ του σὰν αλλάκι, ὅπου ἐκεῖ ἂν ρίξεις πέτρα πάτο δὲ βρίσκει ἀπ' τὸ βάθος. Ἕνα τέτοιο στένος, ὄχι παραπάνω τρία μέτρα, πηδιέται, κι ὁ Κατσαντώνης ποὺ εἶχε πόδια γερὰ καὶ σβελτοσύνη, ἔπαιρνε φόρα καὶ μ' ἕνα σάλτο βρίσκονταν ἀντίκρυ.

Στοῦ Κατσαντώνη τὸ πήδημα λέει ὁ κόσμος σήμερα κεῖνη τὴ στενούρα. Λημέρια τοῦ Κατσαντώνη πάλι οὔτε ἕνα οὔτε δυὸ ἀκοῦς. Στὸ Βάλτο πᾶς, σοῦ δείχνουν σηγλιτὲς μὲ τζνομά του, ὅμορφα διάσελα βλέπεις, σοῦ τὰ λένε λημέρια τοῦ κλέφταρου. Στὸ Ξερόμερο τὰ ἴδια. Ἀγναντεύεις ἀπόμακρα τὸ Μπούμιστο, τὸ μεγαλύτερο βουνὸ τῆς Ἀκαρνανικῆς βουνοσειρᾶς, καὶ σοῦ δείχνουν μιὰ φωλιὰ ἔλατα στὴ γυμνή, πλαγιά.

— Σὲ Ξερομερίτικο βουνὸ ἔλατο δὲ φυτρώνει, σοῦ λένε. Αὐτὰ ποὺ φαίνονται, τἄφεραν οἱ Κατσαντωναῖοι. Κάποιο Χινόπωρο ποὺ κατέβηκαν ἀπ' τ' Ἄγραφα, ἤτανε κολημένοι στὰ τσαρούχια τους κ' ἐλατίσιοι σπόροι. Ἐκεῖ ποὺ περπατοῦσαν στὶς πλαγιὲς τοῦ Μπούμιστου ἔπεσαν τὰ λατοκούκουτσα, τἄχωσε τὸ χῶμα, τὰ πότισε ἡ βροχή, κ' ἔτσι ξεστήθηκαν τὰ ἔλατα.

Ἐπικὰ χρόνια. Μὲ τοὺς θρύλους τους κι ἀκόμα νανουριζόμαστε! Σ' Ἄγραφα, Ξερόμερο καὶ Βάλτο κυλάει ὁλοένα ἀπὸ στόμα σὲ στόμα τζνομα τοῦ Κατσαντώνη. Καὶ στ' αὐτιά σου καμπανίζει, ὅπου κι ἂν πᾶς, ὁ χτυπητὸς σκοπὸς τοῦ τραγουδιοῦ:

Κάτω στοῦ Βάλτου τὰ χωριά,
Ἄγραφα καὶ Ξερόμερο,
Ἐκεῖ 'ν' οἱ κλέφτες οἱ πολλοί,
Ὅλοι ντυμένοι στὸ φλουρί...

Ὁ παντοδύναμος Ἀλῆς, ὁ φοβερὸς τύραννος, λύσσαγε βλέποντας τοῦ Κατσαντώνη τὸ μεσουράνημα. Ἔνιωθε πὼς ὅσο περνοῦσε ὁ καιρός, τόσο κ' οἱ μπαλάδες του θὰ πλήθαιναν καὶ εἶδε πὼς ἦταν ἀνάγκη νὰ χτυπήσει πιὰ τὸ ἀστραπόβολο. Ἔπρεπε νὰ ἐξοντωθοῦν οἱ Κατσαντωναῖοι μὲ κάθε τρόπο γιατὶ τὸ ἄκουσμα τῶν κατορθωμάτων τους φτέρωνε τοὺς ραγιάδες καὶ ξεσήκωνε κι ἄλλους στὴν ἀνταρσία.

Φωνάζει τὸ λαλὰ τοῦ, τὸν ἀγαπημένο του Γιουσοὺφ Ἀράπη τὸν ἀρχιντερβέναγα καὶ τοῦ λέει:

—"Ὁλοι μὲ χαντάκωσαν, ὠρὲ λαλά μου! Πίκρα καὶ φαρμάκι πίνω! Τόσα παλικάρια ξαπόλυσα ἀπόκοντα γιὰ νὰ ξεκάμουν ἐκεῖνον τὸ δαίμονα, τὸν Κατσαντώνη, καὶ κανένας δὲ στάθηκε ἄξιος. Ντροπιάζει τὰ γένεια μου, ἕνας παλικολέφτης καὶ δὲ βρέθηκε ἕνας μέσα στοὺς χιλιάδες τσοχανταραίους μου νὰ τοῦ τρίψει τὸ βρωμόστομα. Τί ταῖζω καὶ τί πλερώνω λουφέδες! Θὰ σκάσω, ὠρὲ Γιουσούφ!... Δὲν τὸν ἀγαπάει κανένας τὸν 'Αλῆ, ἐξὸν ἀπ' τὸ Γιουσούφ. Ἄντε, λαλά μου, ἐσὺ ποὺ εἶσαι ἀληθινὸ παλικάρι, θ' ἀφήσεις νὰ μὲ σβύσει ἕνας χαΐντούτης, θέλεις νὰ μὲ ἰδεῖς διακονιάρη νὰ ξαρριζώνω τὰ λιγδιασμένα μου γένεια γιὰ νὰ μὲ σπλαχνίζονται;... Τράβα, ὠρὲ Γιουσούφ, κ' ἔχεις τὸ λεύτερο νὰ κάμεις ὅ,τι θέλεις στὰ βιλαέτια ποὺ τὰ ρημάξει ὁ δαίμονας. Τἄξερε γρόσια, καλόπιασε τουτουνούς, σφάξε τοὺς ἄλλους, κρέμασε, παλούκωσε, βάλε φωτιὰ στὰ τόπια. Ὅ,τι θέλεις φκιάσε, μονάχα τὸν Κατσαντώνη ξεπάστρεψε. Τὸ κατάφερες; μὰ τὰ γένεια μου, σκλάβος σου γίνομαι...

Ἤτανε κείνη τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Κατσαντώνης μὲ τὸ ἀσκέρι του εἶχανε γλυτώσει τὴν ἀκριβοθυγατέρα τοῦ Παπαλίκου ἀπὸ τὴν Κατούνα. Ἕνας Τοῦρκος γύρεψε νὰ πάντρευτεῖ τὴν παπαδοπούλα καὶ σὰν ἀρνήθηκαν νὰ τὴ δώσουν τὴν ἄρπαξε, μαζὶ μὲ ἄλλους, μέσα ἀπὸ τὴν ἀγκαλιὰ τῆς μάνας της. Τὸ προφταίνουν στοὺς Κατσαντωναίους τὸ μαντάτο κ' ἐκεῖνοι τὄπιασαν μπροστά, ρίχτηκαν ἀπάνου στοὺς Τουρκαλάδες, λευτέρωσαν τὴν κόρη καὶ τὴν πῆγαν στὰ γονικά της.

Ἤρθαν οἱ Μεγάλες Ἀποκριὲς κ' ἡ παπαδιὰ θέλοντας νὰ βγάλει τὴν ὑποχρέωση καλεῖ τὸν Κατσαντώνη νἄρθει ν' ἀποκρέψουν μαζί. Ὁ καπετάνος δὲ θέλησε νὰ τῆς χαλάσει τὸ χατήρι, παρνάει τὸν Ἄσπρο κοντὰ στ' Ἀντελικό καὶ λημεριάζει κατὰ τοῦ Ξερόμερου τὴ μεριά. Νυχτώνοντας, νάτος μὲ τὰ παλικάρια του στὴν Κατούνα. Οἱ ντόποι προεστοί, κι ἀπ' τἄλλα γύρω χωριά, εἶχανε μαζευτεῖ κεῖνο τὸ βράδυ στὸ παπαδόσπιτο γιὰ νὰ τιμήσουν τὰ ξακουστὰ παλικάρια ποὺ σὲ κάθε κανιὰ ὥρα τοὺς προστάτευαν. Ἔφαγαν, ἔπιαν, γλεντήσανε καὶ πρὶν ξημερώσει ἀκόμα ἔφυγαν οἱ κλέφτες.

Ὁ Γιουσοὺφ Ἀράπης ποὺ μὲ τὴ διάτα τοῦ Ἀλῆπασᾶ εἶχε ξαπολυθεῖ καὶ γυρόφερνε στὰ χωριὰ τῶν Ἀγράφων, ὅπου πάντεχε νὰ βρεῖ χνάρια τοῦ τρομεροῦ κλέφτη, τζνμαθε. Μένει μαθὲς τίποτα κρυφὸ στὸν κόσμο; Ἔλειφαν ποτὲ οἱ προδότες;

Ποδοβολὴ ὁ Σκυλάραπας, τραβάει κατὰ τοῦ βάλτου τὰ χωριὰ καὶ τὸ Ξερόμερο. Κι ὅπως πέφτει ὁ λύκος μέσα στὴν προβατοκοπή, ἔτσι ἔπεσε κι αὐτὸς στοὺς ἄμοιρους χωριάτες. Σ' ἐνέργεια τὰ βασανιστήρια ποὺ ἤξερε, καὶ ποὺ ἀνθρώπου νοῦς δύσκολα τὰ βάνει, γιὰ νὰ τοὺς κάνει νὰ μαρτυρήσουν ποιὰ στράτα πῆρε ὁ Κατσαντώνης. Οἱ Ψειριαραῖοι οἱ Λιάπηδες Ἀρδανίτες τοῦ Γιουσούφη εἶχαν τόσο ἀγρια τὴν ψυχὴ ὅσο κι ὁ συντοπίτης τους ὁ Ἀλῆπασᾶς, κ' ἔκαναν περισσότερα ἀπ' ὅσα τοὺς διάταζαν.

Ἔπιαναν ἕνα χωριάτη, τὸν ξάπλωναν κάτω ἀνάσκελα, τοῦδεναν ἑκατὸ ὀκάδες κοτρώνα πάνω στὴν κοιλιά του καὶ τὸ ἔλεγαν:

— Μαρτύρα τὰ κλέφτια!

— Δὲν ξέρω, βογγοῦσε κεῖνος.

— Δὲν ξέρεις! τσίρταζαν λυσάγοντας τὰ σκυλιά. Τὸν ἔγδεναν ὕστερα καὶ τοῦχυναν καυτὸ λάδι στὴν πλάτη.

Ἔπιαναν τὸν ἄλλο, τὰ ἴδια καὶ χειρότερα ἀκόμα. Ἔκοβαν κοφίδια κρέας ἀπὸ μηριά, ἔγδερναν μιὰ λουρίδα τομάρι ἀπὸ τὸ σβέρκο ὡς τὴν ὀρφά.

— Μαρτύρα, καὶ φίδι κακὸ σ' ἔφαγε!

Πήγαιναν σ' ἄλλο χωριό, σ' ἄλλα, ἔσφαζαν ὅλα τὰ πρόβατα καὶ ξεστάνιαζαν δυστυχισμένους ἀνθρώπους ποὺ ἄλλο βιός δὲν εἶχαν. Ἔκαιγαν σπίτια καὶ ξεσπίτωναν κοσμάκη. Ἐκτόπιζαν σὲ μακρινὰ μέρη φτωχούς, ποὺ τὸ φωμὶ τὄλεγαν φωμάκι γιατὶ δὲν τἔχαν κάθε μέρα. Ἔμπηγαν ἀγκίθες ἀπὸ νεροκάλαμα στὰ νύχια χεριῶν ποδιῶν. Τὸ χειρότερο, ἔπιαναν τὶς γυναῖκες, τὰ κορίτσια καὶ μπρὸς σ' ἄντρες καὶ γονικὰ ἔκαναν τὴν δρεξή τους. Δὲν ντρέπονταν ἀκόμα κι ἂν ὅλο τὸ χωριὸ τοὺς ἔβλεπε.

Ἀνατριχιάζει ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ τ' ἀκούει μονάχα τὰ ὅσα πάθαινε ὁ κόσμος ἀπ' τοὺς Λιάπηδες. Ρήμωναν τὰ χωριὰ στὸ ἄκουσμα πὼς ἔρχονται. Οἱ πιὸ πολλοὶ ραγιάδες συφάμελα ἔπαιρναν τὰ βουνὰ γιὰ νὰ γλυτώσουν τὰ βάσανα, γιὰ νὰ σώσουν τὴν τιμή τους. Δὲν ἦταν ὅμως καὶ σὲ ὅλους βολικὸ νὰ φύγουν.

Ἀπ' τὸ βάλτο τράβηξε ἴσια γιὰ τὴν Κατούνα ὁ μαυρόψυχος ἀρχιντερβέναγας. Στὸ μεγαλύτερο αὐτὸ κεφαλοχώρι τοῦ Ξερόμερου ἦταν κι οἱ ξακουστοὶ προύχοντες Μαυροματαῖοι, Πετιμέζηδες κι ἄλλοι πού, ποιός λίγο ποιός πολύ, τὸν φύλαγαν τὸν Κατσαντώνη καὶ τώρα ἤρθε ἡ ὥρα νὰ πληρώσουν γιὰ τὸ ἔγκλημά τους. Οἱ Ἀλῆπασαλῆδες εἶχαν νὰ κάμουν τώρα μὲ τὰ κεφάλια ποὺ ἀποκόψαν νὰ κατσουν στὴν τάβλα τῆς Παπαλιάκαινας καὶ νὰ γλεντοκοπήσουν μὲ τὴν κλεφτουριά.

Ἀπὸ τὴν Κατούνα ξαπολάει ὁ Γιουσοὺφ τὸν μπουλούκμπαση τὸ Μουσταφᾶ μ'ἑκατὸν πενῆντα Λιάπηδες, γιὰ νὰ τοῦ φέρει δεμένους τοὺς προεστοὺς ἀπ' τὰ γύρω χωριά. Τζμαθαν ἐκεῖνοι ἀπὸ πρωτύτερα τὸ τί τοὺς περιμένει μὲ τὸν Κουτσομουσταφάμπεη, ὅπως τὸν ἔλεγαν, καὶ νὰ φύγουν δὲν τόλμησαν ἀλλὰ ἀπόλυσαν μπιστικὸ καὶ γοργοπόδαρο τάταρη γιὰ τὸ λημέρι τοῦ Κατσαντώνη.

Οἱ Λιάπηδες ἔκαμαν τὴ γύρα τους κ' ἔπιασαν πέντε προύχοντες, τοὺς πιὸ ἐπίσημους, τοὺς λυτάρωσαν καὶ τοὺς ἔσερναν γιὰ τὴν Κατούνα μὲ συνοδεία ἄλλους διακόσιους ἔνοπλους ἀναγκασμένους χωριάτες.

Σὰν ἀέρας κατάφτασαν οἱ Κατσαντωναῖοι, ξωπίσω καὶ καταπόδι τοὺς ἀ πῆραν, χωρὶς νὰ ζυγώνουν πολύ, κι τθέατοι αὐτοὶ γιατὶ φυλάγονταν, δὲν οὐς ἔχαναν ἀπ' τὸ μάτι τους. Ὁ Ἀντώνης καταπάταγε τὸν τόπο γιὰ νἄβρει τὴ μεριὰ ποὺ θὰ τοὺς χτυποῦσε. Τὸ σκέδιό του ἦτανε νὰ ξεκάμει τοὺς Ἀρδανίτες ἄζως νὰ πάθει κανένας ἀπὸ τοὺς προεστοὺς κι ἀπ' τοὺς διακόσιους χωριάτες.

Ἀλλὰ κι ὁ Κουτσομουσταφάμπεης δὲν ἦταν κουτός, εἶχε κι αὐτὸς τὴ στρατηγική του. Ὅπου καταλάβαινε τὸν τόπο ὅποπτο γιὰ χωσιάδα (ἐνέδρα) κλέφτικη ἔπαιρνε τὰ μέτρα του: Μπροσταριὰ καὶ πισινάδα καὶ στὰ πλαγινά, οἱ ἀναγκασμένοι συντρόφοι, οἱ χωριάτες, νὰ ζώνουν τὴ φάλαγγα τῶν Λιάπηδων μὲ τοὺς δεμένους προεστοὺς στὴ μέση. Ἂν χτυπάγανε οἱ κλέφτες, ρωμέϊκα κορμιὰ θὰ πρωτοπέφτανε. Ἔτσι εἶχαν προσδιαβεῖ ἕνα ἕνα τὰ ἐπίφοβα μέρη καὶ τότε τοῦ πέρασε στὸ μυαλὸ τοῦ Μουστᾶφᾶ πὼς παραπέρα ἀνοιχτὸς ἦταν ὁ δρόμος. Διάταξε λοιπὸν τοὺς χωριάτες τῆς συνοδείας νὰ γυρίσουν πίσω γιὰ τὰ χωριά τους, ἀφοῦ πρῶτα ρίξουν μιὰ μπαταριὰ στὸν ἀέρα γιὰ τὴν «καλὴ ἀντάμωση». Καημὸ ποὺ τὴν ἔκανε αὐτὴ τὴν «ἀντάμωση» οἱ ραγιάδες! Ὁ σκοπὸς τοῦ Μουστᾶφᾶ ὅμως ἦταν ν' ἀχρηστέψη τὰ ὅπλα τῶν ρωμιῶν μιᾶς καὶ δὲν εἶχανε μπαρουτόβολα νὰ τὰ ξαναγεμίσουν.

Σὰν ἄκουσε τὴ βροντὰρια ὁ Κατσαντώνης ποὺ ἀπόμακρα καὶ σὲ βασωμένα μέρη κρυμμένος ἀκολουθοῦσε, κατάλαβε τί ἔγινε.

«Τώρα μπορῶ νὰ πέσω ἀπάνω τους» σκέφτηκε.

«Ἂς κάμω χωσιάδα ὅμως νὰ μοῦ πέσουνε στὸ καρτέρι γιὰ νὰ γλυτώσω καὶ τοὺς προεστούς».

Καὶ προσπερνώντας ἀπ' τὸ πλάγι πάει νυχτιάτικα καὶ τὸ πιάνει μπροστά τους, σὲ μιὰ στενοσιάβα κοντὰ στὸ χωριὸ Κεχρινιὰ (σήμερα στὴν ἐπαρχία Βάλτου). Βάνει τὰ παλικάρια του νὰ πιάσουν ταμπούρια καὶ τὰ ὀρμηνεύει νὰ μὴ ρίξει κανένας πρὶν ἔρθη ἡ ὥρα.

— Ἀφῆστε τους νὰ πέσουν στὴ μπούκα τοῦ τουφεκιοῦ σας καὶ τότε δῶστε τους. Τὰ ἐδάλια νὰ βροῦνε ὅλα φαχνό.

Σὰ χάραξε ἡ μέρα φάνηκαν οἱ Ἀρδανίτες νἄρχονται καὶ σὲ λίγο μπήκαν στὸ διάσελο ἀνυποψίαστοι.

Μὰ νὰ κι ἀρχίζει τὸ τουφεκίδι καὶ τὰ βόλια σὰν τὸ χαλάζι πέφτουν ἀπάνω τους. Κι ὅπως τὰ στάχια στὸ χωράφι, ἔτσι σωριάζονταν κάτω κορμιά, καὶ δὲν ἄκουες παρὰ βροντερὲς καὶ φωνὲς ἀπελπισιᾶς ἀνάκατα.

Μιὰ ὥρα κάπου κράτησε τὸ τουφεκίδι καὶ χαλασιὰ μεγάλη ἔγινε στ' Ἀρδανίτικο ἀσκέρι, ξολοθρεμός. Οἱ προύχοντες κατάφεραν νὰ ξεκόψουν πάνω στὴν ἀναμπουμπούλα κι μὲ δυὸ ἀλαφρὰ λαδωμένους μονάχα, ἀποτραβήχτηκαν σὲ προφυλαγμένο μέρος.

Στὴ χωσιάδα πρῶτος ἔπεσε ὁ Κουτσομουσταφάμπεης καὶ πίσω του ἔσυρε πολλούς. Ἑκατὸν σαράντα πέντε κορ-

(συνέχεια στὴν 26 σελίδα)

Κ. Καρθαίου

Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΟ ΥΦΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ

Εδώ και κάπου έντεκα χρόνια, στο σύντομο διάστημα που είμουν αρχισυντάχτης στα «Νεοελληνικά Γράμματα», τον καιρό που τα είχε ο κ. Κ. Ελευθερουδάκης, πρωτογνώρισα στα γραφεία εκείνου του περιοδικού τον αλησμόνητο φίλο Δημήτριο Λουκόπουλο —τον αείμνηστο μπορώ να πω κυριολεχτικά: γιατί όσο θα υπάρχουν έλληνες να αγαπούν την πατρίδα- τους και να μελετούν τη γλώσσα- τους, η θύμηση του Δ Λουκόπουλου θα ζει πάντα μέσα στα βιβλία- του. Είχε έρθει για να μου φέρει κάποιο λαογραφικό άρθρο- του. Δεν τον εγνώριζα προσωπικά, και ούτε μου έδωσε γνωριμία' και επειδή είχε αποφασιστεί πως στα «Νεοελληνικά Γράμματα» θα ήτανε τακτικός συνεργάτης για τη Λαογραφία ο Λουκόπουλος, με κάποια στενοχώρια του είπα: «Μα ξέρετε, τα λαογραφικά θα μας τα γράφει ο κ. Λουκόπουλος». Από κείνη την πρώτη στιγμή γνώρισα και αγάπησα το Λουκόπουλο. Εχαμογέλασε με τη γνωστή καλοσύνη και απλότητά του: «Μα εγώ είμαι ο Λουκόπουλος!», είπε.

Αυτός ο καλόκαρδος και αγνός πνευματικός άνθρωπος, ο τύπος του γνήσιου και αχάλαστου έλληνα, που μου παρουσιάστηκε ξαφνικά εκείνη τη στιγμή, βρίσκεται ολάκερος μέσα στα γραψίματά- του. Γιατί «το όφος είναι ο άνθρωπος».

Ο Λουκόπουλος δεν ήτανε στιλίστας. Ούτε παρουσιάστηκε ποτέ με την αξίωση πως είναι «λογοτέχνης» με την απόλυτη σημασία του λόγου. Μα θα πρέπει να πάρουν μαθήματα απ' αυτόν όλοι όσοι ενδιαφέρονται για τη δημοτική- μας γλώσσα, και όλοι όσοι θέλουν ν' αποχτήσουν όφος πραγματικά ελληνικό. Έχει πάθει η νεοελληνική- μας γλώσσα μια τόσο κακή παραμορφωτική αρθρίτιδα, που μας είναι απαραίτητα τα αδιάκοπα λουτρά σε τέτια ιαματικά νερά, όπως είναι, μαζί με μερικά άλλα μετρημένα νεοελληνικά κείμενα, του Λουκόπουλου τα βιβλία. Αυτό το είδος οι φυσικές πηγές μας καθαρίζουν την ψυχή της γλώσσας και δυναμώνουν το κορμίτης. Έχουνε μια αφάνταστη ραδιοενέργεια που δεν τη βρίσκουμε εύκολα και στους καλύτερους λογοτέχνες, και έχουν έναν πλούτο πολύτιμο από καθαρό χρυσάφι. Μέσα σ' αυτές πρέπει να λούζουμε, όσο μπορούμε πιο συχνά, τ' αρρωστημένα απο την καθαρεύουσα και τίς ξένες γλώσσες κορμιά- μας. Βέβαια, τα κείμενα αυτά δεν μπορούνε να μας χρησιμέψουν για υποδείγματα. Η γραφτή γλώσσα είναι κάτι τεχνητό: πρέπει

Ο ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ

Τοῦ ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Προλογίζοντας τὰ «Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης», ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ὥριμα, τὰ πιὸ μεθοδικὰ συνθεμένα βιβλία του, ὁ Λουκόπουλος ἔγραφε:

«Ὅσο εἶναι ἀλήθεια, πὼς τὰ δικαιώματα τῆς ἐξέλιξης ταυτίζονται μὲ τὰ δικαιώματα τῆς αἰώνιας νεότητας, ἄλλο τόσο εἶναι ἀλήθεια, πὼς τὸ αὔριο πάντα θὰ εἶναι ἀπὸ τὰ ὑλικὰ τοῦ χθές· καὶ ὅπως θὰ εἴμαστε ἄδικοι, ἂν παραγνωρίζουμε τὰ πρῶτα, ἔτσι θὰ εἴμαστε τουλάχιστο ἐπιπόλαιοι, ἂν ξεχνᾶμε τὰ δεύτερα. Ἕνας πολιτισμὸς τότε μονάχα μπορεῖ νὰ ἔχῃ γερὰ θεμέλια, ὅταν εἶναι ριζωμένος σὲ μιὰ βαθιὰ συνείδηση τοῦ παρελθόντος του, τοῦ ἀμέσου παρελθόντος του».

Κι' ἀμέσως παρακάτω:

«Πλάϊ στὴ γεωργικὴ ζωὴ τῆς Ρούμελης ἔζησα τὰ καλύτερά μου χρόνια. Οἱ χαρὲς καὶ οἱ λύπες της γιὰ πολὺν καιρὸ ἦταν καὶ δικές μου. Ὁ πόνος τοῦ γεωργοῦ αἰσθανόμουν σὰ νὰ ἔβγαινε μέσα ἀπὸ τὴν καρδιά μου. Τόσο πολὺ τὸν ἔζησα, ὁπὸ δημιούργησα μέρα μὲ τὴν ἡμέρα ἕναν ἔλεγχο μέσα μου καὶ τὴν ἰδέα ἑνὸς καθήκοντος. Αὐτὸ τὸ συναίσθημα μπορῶ νὰ πῶ πὼς ἦταν καὶ ἡ ἀφετηρία δλης μου τῆς κατοπινῆς ἐργασίας. Τὸ κατὰ δύναμη προσπάθησα νὰ περισώσω ὅ,τι μπόρεσα ἀπὸ τὴ ζωὴ ποὺ ἔρευνε. Τῆς ζωῆς αὐτῆς δὲν αἰσθανόμουν μόνο τὸ γραφικὸ μέρος, ποὺ θὰ ἦταν τὸ λιγότερο, ἴσως καὶ ἀνώφελο, μὰ κάποιο ἄφωνο ὡρες-ὧρες ἐπικὸ μεγαλεῖο, ποὺ μ' ἔκανε νὰ θυμᾶμαι στιγμὲς ὀξέας τῆς αἰόνιας Ἑλλάδας, μέσα στὰ βάθη τῶν αἰώνων» (1).

Τὰ λόγια αὐτὰ δείχνουν τώρα σ' ἐμᾶς, ποιὲς ἦταν οἱ βασικὲς ἀρχὲς ποὺ ὁδήγησαν στὸ ἔργο του τὸ Λουκόπουλο καὶ τὸν ἐμπνεύσανε στὴ λαογραφική του δράση. Ἀκόμη μᾶς δείχνουν πόσο ζωντανὰ κι' ἀνθρώπινα ἔνιωσε τὴν ἀνάγκη τῆς λαογραφικῆς ἔρευνας, πόσο συνειδητὰ καὶ σκόπιμα καταπιάστηκε μὲ τὴ μελέτη τοῦ λαϊκοῦ βίου.

Ὁ Λουκόπουλος, γνήσιο παιδὶ τοῦ Ρουμελιώτικου λαοῦ ὁ ἴδιος, γνώρισε ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὸ λαό του καὶ τὸν ἀγάπησε. Παρακολούθησε μὲ στοργὴ τὴ λεπτομέρεια τῆς ζωῆς του, χάρηκε μὲ τὶς χαρές του, πόνεσε μὲ τὶς δυστυχίες του. Εἶδε τὸ μόχθο του μὲ συμπόνια, κοίταξε τὰ ἔργα του μὲ σεβασμό. Συγκινήθηκε δυνατὰ ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς του. Καταγόησε τὴ σημασία τῆς λαϊκῆς παράδοσης καὶ πίστεψε πολὺ στὴ δύναμή της. Γι' αὐτὸ ἔκανε ἔργο του «νὰ περισώσῃ ὅ,τι μποροῦσε ἀπὸ τὴ ζωὴ ποὺ ἔρευνε», καὶ νὰ τὸ ἀξιολογήσῃ. Ἔτσι ἔκανε λαογραφία.

* * *

Ὁ Λουκόπουλος θὰ μένῃ πάντα μιὰ ἀπὸ τὶς πλουσιότερες πηγὲς γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Νεοελληνικοῦ λαϊκοῦ βίου. Τὰ βιβλία του, λαογραφικά, ὁδοιπορικά, περιγραφικά, θὰ εἶναι πάντα ἕνα καθάριο καθρέφτισμα τῆς ζωῆς, τοῦ χαρακτήρα, τοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ μάλιστα στὴν πιὸ φυσική, τὴν πιὸ πρωτόγονη ἐκδήλωσή τους: τὴν ἀγροτική.

Τὸ κομμάτι τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ποὺ πιὸ πολὺ ἀποσχόλησε τὴν ἔρευνά του, ἡ Ρούμελη, ἔτυχε εὐτυχῶς νὰ εἶναι ἀπὸ τ' ἀντιπροσωπευτικότερα διαμερίσματα τῆς πατρίδας μας. Μὲ τὴ κτηνοτροφικὴ καὶ τὴ γεωργικὴ της ζωή, μὲ τὰ βουνὰ καὶ τὰ ποτάμιά της, μὲ τὸν τύπο τοῦ ἐργατικοῦ κι' ἔξυπνου Ρουμελιώτη, μὲ τὶς σκληρὲς συνθῆκες βιοπάλης καὶ δουλειάς, ἀκόμη καὶ μὲ τὶς ἱστορικές της περιπέτειες, μὲ τοὺς ἡρωϊσμοὺς καὶ τὴ λεβέντικη παράδοσή της, σ"γκεντρώνει ἡ χώρα αὐτὴ ὅλα τὰ γνωρίσματα ποὺ χαρακτηρίζουν γενικότερα τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Ἑλληνικὸ λαό. Ντύσιμο, τρόπο ζωῆς, δίαιτα, ἀσχολίες, χαρακτήρα, γλώσσα, νοοτροπία, οἰκονομικὲς σχέσεις, ἐκδηλώσεις πνευματικὲς καὶ καλλιτεχνικές, ὅλα παρατηρημένα μὲ στοργὴ κι' ἀκρίβεια, μᾶς τὰ δίνει ἀνάγλυφα καὶ παραστατικὰ ὁ Λουκόπουλος στὰ βιβλία του. Μπορεῖ κανεὶς ἔτσι νὰ γνωρίσει καλὰ τὸ Ρουμελιώτικο λαό —ὁλόκληρο πᾶς τὸν ἑλληνικὸ λαό —χωρὶς νὰ ταξιδέψῃ. Ἡ Λογοτεχνία μας, ἡ Λαογραφία μας, ἡ Κοινωνιολογία μας μποροῦν νὰ χρησιμοποιήσουν τὶς σελίδες τοῦ Λουκόπουλου γιὰ νὰ γνωρίσουν τὸ λαό μας καλά, νὰ ἐμπνευστοῦν ἢ νὰ βγάλουν συμπεράσματα γιὰ τὴ ζωή του.

* * *

Εἶναι ἀτύχημα ποὺ ὁ Λουκόπουλος πέθανε πρὶν προφτάσῃ νὰ μᾶς δώσῃ καὶ τὶς ἄλλες λαογραφικὲς δουλειές ποὺ εἶχε στὸ νοῦ του. Τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε ὡριμάσει πολὺ μέσα του ἡ ἐθνικὴ σημασία τῆς λαογραφικῆς μελέτης, ἡ πίστη του στὶς λαϊκὲς ἀξίες, ὁ ἐνθουσιασμός του γιὰ τὴν ἔρευνα. Σκεφτόταν νὰ ταξιδέψῃ ὅπου ἀλλοῦ μποροῦσε στὴν Ἑλλάδα, νὰ γυρίσῃ ἕνα-ἕνα τὰ χωριὰ καὶ τὰ λιμάνια, καὶ νὰ μᾶς δώσῃ μὲ τὸν παραστατικό τρόπο του, συγκεντρωμένη σὲ ζωντανὲς γραμμές, τὴ λαογραφία τους. «Ἡ Ἑλλάδα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐξερεύνησῃ, ἔλεγε. Ὁ λαός μας ἔχει τόσο ἐνδιαφέρον, ποὺ εἶναι ἀσυγκόρητο νὰ μὴ τὸν γνωρίζουμε. Ἐσεῖς οἱ νεώτεροι, μοῦ ἔλεγε, πρέπει νὰ κάμετε ἔργο σας τὴ μελέτη τῆς Ἑλλάδας, ἐπαρχία πρὸς ἐπαρχία, χωριὸ πρὸς χωριό. Ν' ἀρχίσετε ἀπὸ τὸν τόπο σας, ὅπως κι' ἐγὼ ἄρχισα ἀπὸ τὸν δικό μου».

Ἐσχεδίαζε ἀκόμα νὰ πάῃ νὰ ζήσῃ ἕνα δυὸ καλοκαίρια σὲ κάποιο νησί, ἢ σὲ κάποιο λιμάνι τῆς Ρούμελης, νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ψαροδίκη καὶ τὴ θαλασσινὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων τοῦ γιαλοῦ, καὶ νὰ τὴ γράψῃ. Θὰ μᾶς ἔδινε ἔτσι ἀκόμα ἕνα βιβλίο, τ' «Ἀλιευτικά» ἴσως, ἢ «Ναυτικά, ποὺ μαζὶ μὲ τὰ «Γεωργικὰ» καὶ τὰ «Ποιμενικά» του τῆς Ρούμελης, θὰ ἔρτιαναν τὴν τριλογία τῆς νεοελληνικῆς ὑπαίθριας ζωῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας.

Εὐτυχῶς πρόφτασε ν' ἀφίσῃ τελειωμένη σὲ χειρόγραφα τὴ μεγάλη του λαογραφικὴ ἔρευνα ἀνάμεσα στοὺς πρόσφυγες τῆς Καππαδοκίας. Γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Μουσικοῦ λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ποὺ διευθύνει καὶ ἐμπνέει ἡ κ Μέλπω Μερλιέ, κατατιάστηκε ἀπὸ τὸ 1935 μὲ τὸ δύσκολο ἔργο νὰ μάθῃ τὴν καππαδοκικὴ διάλεκτο καὶ νὰ μελετήσῃ τὸ λαϊκὸ βίο τῶν Φαρασιωτῶν. Δὲν εἶναι εὔκολο πάντα νὰ κερδίζῃ κανεὶς τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ. Χρειάζεται τέχνη καὶ καλοσύνη, ἀκόμα κι' ὑπομονή, γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ ἐρευνητὴς νὰ σταθῆ ἀνάμεσα τοὺς ἐλεύθερος παρατηρητὴς καὶ καταγραφέας τῆς ζωῆς του. Τὶς ἰδιότητες αὐτὲς τὶς εἶχε σὲ μεγάλο βαθμὸ ὁ Λουκόπουλος, κι' ἐμάζευε πολὺ ὑλικὸ ἀπὸ τοὺς Φαρασιώτες. Ἔτσι ἐτοίμασε δουλειὰ ἀπὸ 5.000 σελίδες, γεμάτες ζωντάνια κι' ἐνδιαφέρον, ποὺ ὅταν ἐκδοθοῦν, θὰ μᾶς δώσουν ἀνάγλυφη τὴ ζωὴ τοῦ ἀπόμεινου ἐκείνου Ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς, καὶ θὰ μᾶς διδάξουν πολλὰ γιὰ τὴ συνοχὴ καὶ τὴ δύναμη τῆς λαϊκῆς μας παράδοσης (2).

* * *

Τὰ πρῶτα δημοσιεύματα τοῦ Λουκόπουλου παρουσιάζονται τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ ἄρχισε καὶ ἡ λαογραφικὴ κίνηση στὴν Ἑλλάδα. Μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ «Λαογραφία» (1909), ὁ Πολίτης πέτυχε νὰ ἐπιστρατεύσῃ ἀπ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα συνεργάτες καὶ μαθητές, καὶ νὰ ρίξῃ στὴ δουλειὰ ὅλους τοὺς δασκάλους τῶν ἐπαρχιῶν. Ὅσοι εἶχαν μέσα τους λοαγραφικὲς ἱκανότητες, ξεχώρισαν. Τέτοιος ὁ Λουκόπουλος, γέμισε ἀπὸ τοὺς πρώτους, μὲ πλούσιες κι' ἐνδιαφερούσες συλλογές, τοὺς τόμους τῆς «Λαογραφίας». Ἀπὸ τὴν Αἰτωλία πρῶτα, ὅπου ἦταν καὶ δάσκαλος, κι' ἀπὸ τὴ Δ. Μακεδονία ἔπειτα, ποὺ πῆγε ἐπιθεωρητής, ἔστελνε στὸ περιοδικὸ ποικίλο καὶ πρωτότυπο λαογραφικὸ ὑλικό. (3) Οἱ συλλογές του γίνονταν ὁλοένα πιὸ πλούσιες καὶ πιὸ μεθοδικές, ὥσπου στὰ 1925 ἔδωκε τὴν πρώτη του συστηματικὴ ἔρευνα σὲ βιβλίο: «Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις, σκεύη καὶ τροφαί». (4)

Ὡς ἐδῶ, ἡ λαογραφικὴ δουλειὰ τοῦ Λουκόπουλου μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς εἶχε τὴν πρώτη της φάση. Τὴ χαρακτηρίζει ἡ αὐστηρὰ καθορισμένη ἀρχειακὴ μέθοδος συλλογῆς, ἡ ἀντικειμενικὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ λαοῦ, μὲ συστηματικὴ κατάταξη τῶν κεφαλαίων καὶ ἐξάντληση τῶν λεπτομερειῶν. Λεμένος στὶς αὐστηρὲς ὑποδείξεις τῆς Ἐπιστήμης καὶ τοῦ Ἀρχείου, ὁ ἐρευνητὴς κοίταξε μὲ λαοδιφικὸ μάτι τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ, κατὰ τρόπο ποὺ περισσότερο θυμίζει ἀρχαιολογία παρὰ λαογραφία. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ γλώσσα καὶ τὸ ὕφος ποὺ μεταχειρίστηκε στὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο τῆς δράσης του ὁ Λουκόπουλος εἶναι σοβαρόπρεπα καὶ καθαρευουσιάνικα.

Ἀπὸ τὰ 1926 ὅμως κι' ἐδῶ, ὁ Λουκόπουλος ἐκδηλώθηκε ἐκεῖνος ποὺ ἦταν, ζωντανὸς δηλαδὴ λαογράφος, τέλειος χριστὴς τοῦ λαϊκοῦ λόγου, παραστατικὸς ἑρμηνευτὴς τῆς πνευματικότητας τοῦ λαοῦ. Στὰ δυὸ βιβλιαράκια ποὺ ἔβγαλε τότε — στὴ σειρὰ τῆς Παιδαγωγικῆς βιβλιοθήκης: «Ποιά παιγνίδια παίζουν τὰ Ἑλληνόπουλα» καὶ «Φῶς ἀπὸ τοὺς μύθους μας» (5) ἔδειξε καθαρὰ τὸν καινούριο δρόμο ποὺ πῆρε. Τὸ ὑλικὸ ποὺ τόσα χρόνια μάζευε, τὸ δούλεψε τώρα στὰ χέρια του καὶ μᾶς τὸ ξανάδωσε σὰ ζωντανὸ στοιχεῖο τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Τὰ παιγνίδια μᾶς τὰ περιγράφει μὲ τέτοιον τρόπο, ποὺ ὄχι μοναχὰ μποροῦμε, μὰ κι' ἐπιθυμοῦμε νὰ τὰ παίξουμε κι' ἐμεῖς. Καὶ τὶς παροιμίες μᾶς τὶς δίνει σὲ ὁμάδες, ποὺ δείχνουν χωριστὰ ἢ κάθε μιὰ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ γιὰ τὴ ζωή, γιὰ τὸ Θεό, γιὰ τὴ φύση, γιὰ τὴν ἠθική. Καὶ μᾶς τὶς προσφέρει μὲ σκοπὸ παιδαγωγικό: «Διάλεξα, γράφει, τὶς πιὸ γνωστὲς καὶ χρήσιμες στὸν ἠθικὸ καὶ πρακτικὸ βίο τοῦ ἀνθρώπου καί... ἀποφάσισα νὰ τὶς προσφέρω στὴ νεολαία καὶ γιατὶ ὄχι καὶ στοὺς ἡλικιωμένους;» (6).

Τὸ ἀγκάλιασμα τῆς λαϊκῆς γλώσσας, ποὺ τόσο φυσικὰ καὶ πλούσια χρησιμοποίησε στὰ βιβλία του, ἦταν ἡ συνεπέστερη πράξη πρὸς τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὸ ἔργο του. «Πὼς γίνεται» ἔλεγε πολλὲς φορὲς ἀργότερα, νὰ εἶναι κανεὶς λαογράφος καὶ νὰ μὴ χρησιμοποιεῖ τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ;»

* * *

Ἀκολούθησε ἀμέσως ἔπειτα τὸ τόσο ἐνδιαφέρον τεχνικὸ ἔργο του: «Πῶς ὑφαίνουν καὶ νιτίνονται οἱ Αἰτωλοί» (7), ποὺ μὲ τὴν πλούσια καὶ συστηματικὴ περιγραφὴ τοῦ ντυσίματος τῶν Ρουμελιωτῶν γίνεται ὑποδειγματικὸ στὸ εἶδος του. Σπάνια διαβάζει κανεὶς βιβλία μὲ τέτοιο περιεχόμενο, ποὺ νὰ τὸν τραβοῦν καὶ νὰ τὸν διδάσκουν τόσο. "Οταν ὁ Λουκόπουλος περιγράφει κάτι ἀπὸ τὴν ζωὴ ἢ ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ λαοῦ, ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ παίρνῃ μαζί του τὸν ἀναγνώστη, νὰ τὸν κατατοπίζῃ ἀβίαστα σ' ὅλες τὶς ὀργανικὲς λεπτομέρειες καὶ νὰ τοῦ ἐξηγῆ μὲ καταπληκτικὴ ἐνημερότητα τὴν πορεία, τοὺς ὅρους καὶ τὶς συνθῆκες τῆς δουλειᾶς.

Στὸ βιβλίο του τοῦτο μᾶς κάνει νὰ γνωρίσουμε ὁλόκληρη τὴ φροντίδα τοῦ ἀνθρώπου τῆς Αἰτωλίας γιὰ νὰ ντυθῆ. Ἀπὸ τὸ κούρεμα τῶν προβάτων, ποὺ θὰ δώσει στὴ μάντρα τὸ μαλλί, ὡς τὸ τελευταῖο ὑλικὸ ποὺ θὰ χρειαστῆ ὁ ράφτης γιὰ νὰ ἑτοιμάσῃ τὴ ντυμασιά, ὅλα περνοῦν ἀπὸ τὸ μάτι μας. Καὶ ὅλα μᾶς δίνονται κατὰ τρόπο ἐξελικτικό, οἰκονομολογικό, ἀνθρωπογεωγραφικό. Πλάϊ στὴ λαογραφικὴ περιγραφὴ τῆς ντυμασιᾶς, μαθαίνεις καὶ τοὺς οἰκονομικοὺς ἢ γεωγραφικοὺς λόγους ποὺ τὴν ἐπέβαλαν, συμμερίζεσαι τὸ μόχθο καὶ τὰ ἐξοδά της, νιώθεις τὴ λαχτάρα τοῦ παλικαριοῦ ἢ τὴς κόρης ποὺ θὰ τὴ φορέσῃ. Μαθαίνεις ἀκόμα ἕνα σωρὸ τεχνικοὺς ὅρους καὶ λεπτομέρειες γιὰ τὰ ὑλικά, τὴν κατεργασία, τὸ φάσιμο, τὴ λαϊκὴ τέχνη, τὰ πλεξίματα καὶ τὰ στολίδια. Χαίρεσαι ἔτσι τὴν τέχνη τούτη τοῦ λαοῦ καὶ τὴ σέβεσαι. Ἀντικρίζεις τὴ ντυμασιὰ ποὺ μ' ἐκτίμηση καὶ κατανόηση. Κι' ἀκόμη κάτι ἄλλο. Βλέπεις τὸ λαὸ ἀνθρώπινο κι' αἰώνιο, ἔξω ἀπὸ χρόνο, δεμένο μὲ τὰ χώματα καὶ τὰ βουνὰ τῆς πατρίδας του. Σκέφτεσαι πὼς ἔτσι θὰ δούλευαν κι' ἔτσι θἄκαναν τὴ ντυμασιὰ τους κι' οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τοῦ ἴδιου τόπου, κι' οἱ ἀρχαῖοι κι' οἱ μεσαιωνικοὶ κι' οἱ νεώτεροι.

Μὰ ἐκεῖ ποὺ ἡ ζωντάνια τῆς λαογραφικῆς ἔρευνας φαίνεται σπαρταριστή, εἶναι τὰ ὁδοιπορικὰ βιβλία τοῦ Λουκόπουλου. Δυὸ τέτοια πρόφταν νὰ μᾶς δώσῃ, καὶ τὰ δυὸ ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς πατρίδας του: «Σ' Ἄγραφα» τὸ πρῶτο, «Στὰ βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη» τὸ δεύτερο (8). Δὲν ἔχουμε στὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία ὁδοιπορικὲς ἢ ταξιδιωτικὲς σελίδες τόσο ζωντανές. Ξεχωρίζουν γιὰ τὴν ποικιλία καὶ τὸν πλοῦτο τῶν ἐντυπώσεών τους, γιὰ τὴ λεπτομέρεια τῆς παρατήρησης, γιὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴ φυσικότητα τῆς διατύπωσῆς τους. Ὅλα γράφονται ὅπως συμβαίνουν. Ὁ λαὸς μέσα στὴ φύση, καὶ τὰ ἔργα του, εἶναι παντοῦ τὸ θέμα τους. Διαβάζοντας τὰ βιβλία αὐτά, ταξιδεύεις καὶ σὺ στὴ Ρούμελη, γνωρίζεις τὰ τοπία καὶ τοὺς ἀνθρώπους, συμμερίζεσαι τὶς μικροχαρὲς καὶ τὶς λαχτάρες τους, χωρὶς νὰ κουράζεσαι. Μαθαίνεις πὼς ὁ λαὸς φτιάνει τοὺς θρόλους, τὰ τραγούδια, τὶς παροιμίες του καὶ πὼς ζεῖ. Μαθαίνεις ἀκόμα πὼς πλησιάζεται αὐτὸς ὁ λαὸς καὶ πὼς ἀνοίγει τὴν ψυχή του στὸν ἐρευνητή. Ὅποιος θέλει νὰ γυρίσῃ στὰ χωριὰ νὰ κάμῃ λαογραφία, πρέπει δίχως ἄλλο νὰ διαβάσῃ τοῦτα τὰ βιβλία τοῦ Λουκόπουλου. Ἐκεῖ μέσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὑποδειγματικὸ τρόπο ποὺ μαζεύεται τὸ ὑλικό, μᾶς δίνονται καὶ ἰδιαίτερες συμβουλὲς γιὰ τὸ πλησίασμα τοῦ χωριάτη:

—"Οταν ξέρῃς πῶς νὰ μιλήσῃς σ' ἕνα χωριάτη, τοῦ κερδίζῃς μονομᾶς τὴ συμπάθεια. Ὁ χωριάτης καταλαβαίνει πολὺ καλὰ τί τὸν χωρίζει ἀπὸ ἕνα μορφωμένον ἄνθρωπο. Μόνο δὲ θέλει νὰ τοῦ τὸ λές. Τοῦ τὸ εἶπες; Παίρνει θέση ἀπέναντί σου. Τὸ κρύβεις μὲ τὸ καλό σου φέρσιμο; Τὸν ἔκαμες σκλάβο. «Καλὸς ἄνθρωπος» τὸν ἀκοῦς νὰ λέῃ» (9).

Τὶς λαογραφικὲς εἰδήσεις μέσα στὰ ὁδοιπορικὰ τοῦ ὁ Λουκόπουλος μᾶς τὶς δίνει μὲ τὸν πιὸ ἄβιαστο καὶ φυσικὸ τρόπο. Πεζοπορεῖ, μαθαίνει καὶ διηγεῖται. Γιὰ τούτην ἐδῶ τὴν πέτρα ὑπάρχει ἐκείνη ἡ παράδοση, γιὰ τοῦτο τὸ ἔθιμο αὐτὴ ἡ πίστη, τοῦτο τὸ ποτάμι αὐτὸ τὸ τραγοῦδι· οἱ ἄνθρωποι ἐδῶ ἔχουν αὐτὸν τὸν χαρακτήρα, οἱ ντυμασιές τους εἶναι ἔτσι γιὰ τοῦτον τὸ λόγο, ἡ βιοπάλη τους εἶναι βαριὰ γιὰ τοῦτες τὶς ἀφορμές. Τὸ μάτι του ὅλα τὰ βλέπει. Σὲ μιὰ στρούγγα ποὺ τὸν κάλεσαν οἱ τσοπάνηδες νὰ σταθῆ γιὰ λίγο στὸ κονάκι τους, πρὶν βάλῃ ψωμὶ στὸ στόμα του προσέχει τὶ κάνουν, καὶ μᾶς τὰ διηγεῖται: «Ζύμωσαν γρήγορα γρήγορα καλαμποκίσιο ἀλεύρι σ' ἕνα κακάβι μέσα. Ἄναψαν φωτιὰ στὴ γωνιὰ τῆς καλύβας. Σέθαλαν, ἄπλωσαν τὸ ζυμάρι πάνω στὴν πλάκα τῆς γωνιᾶς καὶ τὸ πιτοίλισαν μὲ νερό. Ἔπειτα τὸ ἔχωσαν μὲ τὴ ζεστὴ στάχτη. Σκόρπισαν κ' ἀναμμένα καρβουνα ἀπὸ πάνω. Σὲ λίγο ψήθηκε, καὶ τὸ ἔβγαλαν τὸ χαμοκούκι αὐτό. Ἀντὶς γιὰ τραπεζομάντηλο ἔστρωσαν κάτω μιὰ πελέα. Ἔβγισαν ἀπ' τὸ καλαμποκίσιο αὐτὸ ψωμί. Ἔβγαλαν καὶ τυρὶ ἀπ' τὴν κάδη. Κάθησαν κι' αὐτοὶ κοντά μας καὶ φάγαμε» (10).

Κι' ὅταν βρῇ τὴ δυστυχία ἢ τὴν ἐγκατάλειψη σὲ κανένα φτωχὸ χωριό, παρατάει τὴ λαογραφία γιὰ νὰ μᾶς δεῖξῃ τὴ σκληρὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων τους:

«Μὲ πόνο ψυχῆς μοῦ διηγιέται τὰ βάσανα ποὺ περνάει ὁ κόσμος ἐκεῖ πέρα τὸ χειμώνα. Ἄδικα πληρώνουμε τοὺς φόρους, κύριε, λέει. Τὸ κράτος χαμπάρι δὲν μᾶς ἔχει. Μᾶς ἀφίνει στὸ ἔλεος τῶν ποταμιῶν» (11).

Κι' ἀλλοῦ:

—"Ω αὐτὴ ἡ ἐλονοσία! Ὡς πότε θὰ τρώῃ ἀπὸ τὶς σάρκες τῆς Ἑλλάδας!» (12)

* * *

Τὸ λογοτεχνικότερο ἔργο τοῦ Λουκόπουλου εἶναι τὰ «Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης» (13). Ὑπάρχουν ἐκεῖ μέσα σελίδες ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ δίνονται στὰ σχολεῖα μας σὰν πρότυπα ἀλλοῦ ὕφους καὶ παραστατικῆς ἀφηγηματικότητας. Τὰ κεφάλαια γιὰ τὴ γελίτσα τοῦ τσοπάνη, γιὰ τὰ κονάκια τῶν βλάχων στὰ βουνὰ καὶ τὶς ἀγριες καλοκαιριάτικες μπόρες, γιὰ τὸν τσάρκο ποὺ κλείνουν τὰ νεογέννητα κατσίκια ἢ ἀρνιά, γιὰ τὰ κουδούνια ποὺ κρεμοῦν στὰ πρόβατα, γιὰ τὰ κατέβασμα στὰ χειμαδιά, γιὰ τὸ τσοπανόσκυλα καὶ γιὰ τὸ λύκο, μαζὶ μὲ τὸ λαογραφικό τους ἐνδιαφέρον ἔχουν ποίηση καὶ τρυφερότητα καὶ γεννοῦν ἕνα αἴσθημα περηφάνειας γιὰ τοῦτην τὴ ράτσα, ποὺ ἀγωνίζεται μόνη ἐκεῖ πάνω στὰ βουνὰ νὰ τὰ βγάλει πέρα μὲ τὴ φύση καὶ τὴ ζωή.

Σελίδες γραφικές, ποὺ πνέει ἐπάνω τους βουνίσια ἀτμόσφαιρα καὶ πνεῦμα ἀγνοῦ ἀνθρώπινου βίου.

Τὰ «Ποιμενικὰ» τοῦ Λουκόπουλου εἶναι ἀκόμα ἕνα βιβλίο διδακτικό. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνωριμιὰ ποὺ μᾶς κάνει μὲ τὴν τσοπάνικη ζωή, τὶς παραδόσεις, τὶς συνήθειες της, τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ σκεύη της, τὶς οἰκονομικὲς καὶ παραγωγικές της ἀποδόσεις, μᾶς μαθαίνει κι' ἕνα σωρὸ κτηνοτροφικὲς τέχνες, στὴν πιὸ γνήσια μορφή τους. Μαθαίνουμε νὰ φτιάνουμε τυρί, ν' ἀρμέγουμε ἢ νὰ κουρεύουμε τὰ πρόβατα, νὰ τὰ βόσκουμε, νὰ ξεχωρίζουμε τοὺς βοσκεροὺς τόπους ἀπὸ τοὺς ἀκατάλληλους. Γνωρίζουμε τὰ κατσίκια ἢ τὰ πρόβατα ἕνα-ἕνα μὲ τὰ σημάδια τους, τὶς ἰδιοτροπίες καὶ τὶς ἀνάγκες τους. Μαθαίνουμε τὶς ἐποχὲς καὶ τὶς δουλειές, τὶς ποιότητες τῶν μαλλιῶν καὶ τῶν τυριῶν, τὶς ἀρρώστειες τῶν ἀρνιῶν καὶ τὴ θεραπεία τους. Καὶ κάτι σπουδαιότερο: Κατανοοῦμε τὸν τεράστιο μόχθο τῶν τσοπάνηδων, καὶ μαθαίνουμε νὰ εὐλογοῦμε τὰ ἔργα τῶν χεριῶν τους, τὸ ἀγνὸ τυ ί τους, τὸ βούτυρο, τὸ μαλλί καὶ τὸ κρέας ποὺ μᾶς δίνουν. Ὁ Λουκόπουλος φροντίζει ὁ ἴδιος νὰ μᾶς τονίσει τὶς δυσκολίες καὶ τὰ βάσανα ποὺ περνοῦν οἱ ξωμάχοι τοῦτοι τῶν βουνῶν στὴ ζωή τους:

—«Κι' ἔλα τώρα, γράφει, νὰ ταξιδέψουμε μὲ τοῦτους τοὺς τσοπαναραίους, νὰ πάρουμε μέρος στὶς χαρὲς καὶ στὶς λύπες τους. Νὰ δοκιμάσουμε τὰ βάσανα ποὺ τραβοῦνε νὰ κατεβάσουν τὸ βιὸ ἀτ' τὰ βουνὰ στὰ χειμαδιά τους κάτω» (14).

Κι' ἀλλοῦ:

«Πές γιὰ μιὰ στιγμὴ πὼς εἶσαι γυναίκα φορταμένη' καὶ μὲ φόρτωμα 40 δκάδες. Νὰ σέρνῃς μουλάρι κι' ἀπ' τ' αὐιὰ φορτωμένο. Φτάνεις σὲ δρόμο ποὺ περνάει ἀπὸ σάρα. Βρεμένη ἡ σάρα, ξεπομένα τὰ χρώματα· ξεσαρισμένη ἡ σιράτα. Βουλιάχτρες, σὰ νὰ σοῦ λένε: "Ἀν κοιτᾶς, πέρνα ἀπὸ δῶ. Θὰ ξεσαρισετεῖς καὶ σὺ καὶ τὸ μουλάρι. Ψίχες θὰ γίνετε κάτω στὸ βράχο. «...Ξεπατωμένη νὰ γένῃ αὐτὴ ἡ ζωή» δντας τοὺς ἀκοῦς νὰ λένε, κατάλαβε τί μαρτύριο τραβοῦνε!» (15)

Κι' ἀκόμα μιὰ περιγραφή, ποὺ δείχνει μαζὶ καὶ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Λουκόπουλου στὴ λεπτομέρεια, τὴν καταπληκτικὴ ἐνημερότητά του σ' ὅλες τὶς εἰδικότητες:

—«Τ' ἄρμεμα εἶναι μεγάλο κόπος. Πιάσε τὰ μαστάρια τῆς προβατίνας καὶ στεῖψε τα, καὶ τότε θὰ ἰδῆς τί γίνεται. Ἂν τύχῃ τσιμπροβίζα, ἀλίμονό σου τὶ θὰ τραβήξῃς. Σὺ σφίγγεις νὰ βγῇ τὸ γάλα, κι' αὐτὸ τραβιέται πάνω. Ἔχεις τὴ δύναμη καὶ τέχνη χρειάζεται ν' ἀδειάσῃς τὸ μαστάρι; Ἐπανάλαβε τὸ ἴδιο σὲ μιά, δυὸ φορές, σὲ τενήντα προβατίνες· βάλε μὲ τὸ νοῦ σου τί ἰδρώτα θὰ χύσῃς. Νὰ γιατὶ ἰδρώνει ὁ ἀρμεχτὴς κεῖ ποὺ ἀρμέγει. Κόλυμπος γίνεται ὥσπου νὰ βγάλῃ πέρα τόσες προβατίνες» (16).

Στὸ τέλος τῶν «Ποιμενικῶν» του ὁ Λουκόπουλος μᾶς δίνει σὲ ξεχωριστὴ σειρὰ τὶς παραδόσεις καὶ τὰ παραμύθια ποὺ ἔχουν φτιαστεῖ γιὰ τοὺς τσοπάνηδες, τραγούδια κι' αἰνίγματα γι' αὐτούς, καὶ κουβέντες στὴν ἰδιωματική τους διάλεκτο. Ἔτσι συμπληρώνει καὶ τὸ καθαρὰ λαογραφικὸ περιεχόμενο τῆς ἔρευνάς του, ποὺ ὅσο κ' ἂν ξεμακραίνει σ' ἄλλες περιγραφὲς κ' ἀφηγήματα, ποτὲ δὲν τὸ ξεχνᾶ. Αὐτὸ ἄλλωστε δὲν τὸ ξεχνᾶ οὔτε στὰ καθαρῶς ἱστορικὰ ἔργα ποὺ ἔγραψε, καὶ στὶς πραγματεῖες του. (17).

* * *

Ὀκτὼ χρόνια ἔπειτα ἀπὸ τὰ «Ποιμενικὰ» τῆς Ρούμελης, ὁ Λουκόπουλος μᾶς ἔδωσε καὶ τὰ «Γεωργικὰ» της (18). Εἶναι τὸ πιὸ μεθοδικὰ γραμμένο, τὸ πιὸ πλούσιο σὲ λαογραφικὸ περιεχόμενο βιβλίο του. Πεντακόσιες περίπου σελίδες, γεμάτες ἀπὸ πλῆθος τεχνικὲς

νων θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχαμε πολλές. Ἡ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενό τους εἶναι καθρέφτισμα τῆς ψυχικότητας καὶ τοῦ νοῦ τοῦ λαοῦ μας· εἶναι πηγὴ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐμπνεύσῃ τὴ φιλολογία καὶ τὴν τέχνη μας. Εἶναι ἀκόμα ἕνα τερπνὸ καὶ λογοτεχνικὸ ἀνάγνωσμα, ποὺ δὲ θἄπρεπε νὰ λείπῃ ἀπὸ καμιὰ Νεοελληνικὴ Ἀνθολογία.

* * *

Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ὅλα του τὰ βιβλία ὁ Λουκόπουλος τὰ ἔδωκε νὰ βγοῦν στὴ σειρὰ τῶν Ἐφελίμων βιβλίων. Ὁ Σύλλογος τῆς σειρᾶς αὐτῆς, ἱδρυμένος ἀπὸ τὸν Βικέλα στὰ 1899, βοήθησε πολὺ μὲ τὶς φτηνὲς κι' ἐκλαϊκευμένες ἐκδόσεις του τὴ μόρφωση καὶ τὴν κάποια διαπαιδαγώγηση τοῦ λαοῦ. Βέβαια, τουλάχιστο ὡς πρὸς τὴ γλώσσα, δὲν πῆρε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ σωστὸ δρόμο· σκόρπισε ὅμως βιβλιαράκια ποὺ διαβάστηκαν. Ὁ Λουκόπουλος γνωρίζοντας ἀπὸ τόσο κοντὰ τὸ λαό, ἤξερε πολὺ καλὰ τὶς ἀρετὲς καὶ τὶς ἐλλείψεις του. Πίστευε πὼς μὲ τὴ μόρφωση καὶ τὴ σωστὴ ἀγωγὴ θὰ ἀξιοποιοῦσε γρήγορα τὶς κρυμμένες ἱκανότητές του, κι' ἦταν βέβαιος πὼς ὁ λαὸς αὐτὸς θὰ πάῃ μπροστά, ἂν μὲς στὴν κοινωνία μας πάρῃ τὴ θέση ποὺ τοῦ πρέπει. Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἔκανε πάντα τὴ λαογραφία του. Σ' ὅλα του τὰ βιβλία λὲς κι' ἔχει ὑπογραμμισμένα τοῦτα τὰ λόγια κάτω ἀπὸ κάθε κεφάλαιο :

«Νὰ τί ἀρετές, πνευματικὲς καὶ ψυχικές, ἔχει ὁ λαός μας, νὰ πόσο πρακτικὲς κι' ἔξυπνες εἶναι οἱ μέθοδες τῆς δουλειᾶς του. Νὰ ποιὰ εἶναι ἡ σπιτικὴ κι' ἡ ἐπαγγελματικὴ οἰκονομία του, νὰ ποιοὶ συντελεστὲς ἔχουν δώσει τοῦτη ἢ ἐκείνη τὴ μορφὴ στὴ ζωή του. Νὰ τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ σκεύη του, νὰ καὶ τὰ ζῶα ποὺ τὸν βοηθοῦν στὶς δουλειές του. Μὰ κι' ὅλας, νὰ ποιὲς δυσκολίες βρίσκει στὴ ζωή καὶ νὰ πῶς ἀγωνίζεται νὰ τὶς ἀντιμετωπίσῃ. Νὰ οἱ δεισιδαιμονίες κι' οἱ προλήψεις του, νὰ κι' οἱ μαγικοὶ τρόποι ποὺ χρησιμοποιεῖ νὰ τὶς ἀποτρέψῃ. Νὰ πῶς τὸν ἐκμεταλλεύονται οἱ δυνατοί, νὰ πῶς τὸν κατατρέχει κι' ἡ ἴδια ἡ φύση· καὶ νὰ πῶς ἀντιδρᾷ καὶ πῶς ἀντέχει στὰ χτυπήματά τους. Κι' ἀκόμα, νὰ πόσο πλούσια κι' ὄμορφη εἶναι ἡ ἐθνική μας παράδοση, πόσο σοφὲς οἱ παροιμίες μας, πόσο λεβέντικα τὰ τραγούδια μας. Τέτοιο λαὸ πῶς γίνεται νὰ μὴ τὸν προσέχῃς καὶ νὰ μὴ τὸν ἀγαπᾷς ; Πῶς γίνεται προπάντων νὰ μὴν πιστεύῃς στὸ μέλλον του ;

* * *

Ἂν κρίνουμε τὸ ἔργο τοῦ Λουκόπουλου ἀπόλυτα κι' αὐστηρά, θὰ βροῦμε πὼς ἡ λαογραφία του δὲν ἦταν συστηματικὰ ἐπιστημονική. Συνθετικὲς ἐργασίες, ἀπὸ κεῖνες ποὺ προωθοῦν τὴ γενικὴ ἐπιστήμη, ποὺ ἐλέγχουν τὴν ἔρευνα, καὶ βγάζουν πορίσματα πάνω στὰ ζητήματα ποὺ τὴν ἀπασχολοῦν, δὲ μᾶς ἔδωσε. Δὲν καταπιάστηκε εἰδικὰ μὲ κανένα ἀπὸ τὰ κοινωνιολογικά, ἱστορικὰ καὶ ψυχολογικὰ ζητήματα, ποὺ γεννάει ἡ μελέτη τοῦ λαϊκοῦ βίου. Ὅμως μᾶς ἔκανε νὰ γνωρίσουμε αὐτὸν τὸν λαϊκὸ βίο κατὰ τρόπο ἄρτιο κι' ἀναλυτικό. Ἡ συγκεντρωτικὴ δουλειὰ ποὺ μᾶς ἄφησε, ξεπερνάει τὰ ὅρια τῆς ἁπλῆς συλλογῆς. Ἄφθονο καὶ ποικίλο λαογραφικὸ ὑλικό, κοιταγμένο αἰτιολογικὰ καὶ κριτικά, δοσμένο μεθοδικὰ καὶ διαφωτισικά, νὰ ἡ δουλειὰ τοῦ Λουκόπουλου. Ἡ λαογραφία του δὲν εἶναι στατική· εἶναι ζωντανή, ἀναλυτική, σκόπιμη.

Ἀπὸ τὶς συλλογὲς καὶ τὶς περιγραφὲς του ἀνεβαίνουν αὐτόματα στὸ νοῦ ἕνας σωρὸς συμπεράσματα καὶ γεννιοῦνται διάφορες λύσεις πάνω στὰ λαογραφικὰ ζητήματα. Ἐπιδράσεις ἀπὸ παλιότερες ἐποχὲς κι' ἀπὸ κατακτητές, διάδοση τοῦ ἤθιμου ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, οἰκονομικὲς αἰτίες ποὺ τὸ γέννησαν, λαρευτικὰ κληρονομήματα παλιότερων ἐποχῶν, σχέση τοῦ τόπου μὲ τὸν ἄνθρωπο, κοινωνικὲς δυνατότητες καὶ προοπτικές, ὅλα τοῦτα βγαίνουν ἀναγκαστικὰ σὰν πορίσματα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ Λουκόπουλου. Καὶ τέτοιες σελίδες εἶναι τὸ καταλληλότερο ὑλικὸ ποὺ μπορεῖ νὰ βρῇ ἡ ἐπιστημονικὴ λαογραφία, γιὰ νὰ προχωρήσῃ στὴν ἔρευνά της.

Μὰ κάτι ποὺ κάνει χωρὶς ἄλλο ἐπιστημονικὴ τὴ δουλειὰ τοῦ Λουκόπουλου, πολύτιμη καὶ μνημειακή, εἶναι ἡ φροντίδα του γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἀκρίβεια, τὴν ἰδιωματικὴ ἀπόδοση τῶν ὅρων καὶ τῶν φράσεων τοῦ ὑλικοῦ του. Ὁ ἴδιος γράφει στὸν πρόλογο τῶν *«Γεωργικῶν»* του : *«Σεχωριστὰ πρόσεξα τὴ γλώσσα. Προσπάθησα νὰ μείνω πιστὸς στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς περιφέρειας ποὺ περιγράφω, γιατὶ τὸ ἀντίθετο θὰ ἦταν παραγνώριση τοῦ χαρακτήρα τῆς ἐργασίας μου».* Ἔτσι μᾶς ἔδωσε ἀφθονία λέξεων καὶ ὅρων, ποὺ πλουτίζουν τὸ λεξιλόγιο τῆς γλώσσας μας. Ἀκόμα μᾶς ἐγνώριωε τὴ λαϊκὴ φρασεολογία, καὶ μᾶς τὴν ἔδωκε στὴ γνήσια, στὴν ἀβίαστη μορφή της, ἔτσι ποὺ μποροῦμε νὰ τὴ χαροῦμε σὰν ἔργο τέχνης τοῦ λαοῦ, σὰν ὑπόδειγμα ἔξυπνου, περιεκτικοῦ καὶ εὐχάριστου ὕφους. Ὁ Λουκόπουλος ποὺ τὴ χάρηκε πρῶτος ἀπάνου στὴν προφορική της διατύπωση, εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν ἐντύπωση ποὺ θ' ἀφήσῃ καὶ σ' ἐμᾶς : Στὸν ἴδιον πρόλογο γράφει :

— «(Οἱ ἀναγνώστες μου) *θἄχουν ἀκόμα μιὰ φορὰ τὴν εὐκαιρία νὰ θαυμάσουν τὸν ἀπέραντο πλοῦτο τῆς γλώσσας μας, ποὺ εἶναι ζωντανὴ στὸ στόμα τοῦ λαοῦ καὶ ἔχει τὴ χάρη, τὴ δροσιὰ καὶ ὁμορφιὰ ποὺ ἔχουν ὅλα τὰ λαϊκὰ δημιουργήματα».*

* * *

Μποροῦμε νὰ ποῦμε γενικά, πὼς ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα εἶναι ἡ καλύτερη προσπάθεια γιὰ τὸ «γνῶθι σαυτόν» κάθε ἔθνους. Ὅσο περισσότερο γνωρίζουμε τὸ λαό μας, τόσο καλύτερα κατανοοῦμε τὸ χαρακτήρα καὶ τὴν ἱστορία μας. Εἶναι βέβαιο πὼς πολὺ λίγο γνωρίσαμε ὡς τώρα τὸν ἑλληνικὸ λαό. Οὔτε τὰ ἠθογραφικὰ διηγήματα, οὔτε τὰ τουριστικὰ ταξίδια, οὔτε οἱ σύντομες ἐμπορικὲς ἢ πολιτικὲς ἐπαφὲς μαζί του μᾶς ἐξασφάλισαν τὴ γνωριμία του. Χρειάζεται πλησίασμα στενό, κοίταγμα, μελέτη, συμβίωση μὲ στοργικὴ διάθεση κι' ἐνδιαφέρον, γιὰ νὰ τὸν κατανοήσουμε. Νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ κοντὰ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του, νὰ δοῦμε τί σκέφτεται, τί πιστεύει, τί λέει, πῶς ἀντιμετωπίζει τὴ ζωὴ καὶ τὴ φύση, πῶς ἀντιδρᾷ, πῶς προσαρμόζεται, ποιὰ εἶναι ἡ φυσιογνωμία του κι' ἡ ψυχοσύνθεσή του, καὶ προπάντων νὰ τὸ δώσουμε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκδηλωθεῖ θαρρετά, ἐλεύθερα, πρωτοβουλιακά. Ἕνα σωρὸ εὐεργετικὲς συνέπειες θὰ ἔχει τότε ἡ μελέτη αὐτὴ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν πνευματικότητά μας. Πρῶτα πρῶτα θὰ γνωρίσουμε τὸν ἑαυτό μας καὶ θὰ ρυθμίσουμε πάνω στὸν αὐτοέλεγχο τὴν τελειοποίησή μας. Ἔπειτα θὰ δώσουμε τὴν εὐκαιρία στὶς πνευματικές μας ἐκδηλώσεις νὰ τονωθοῦν. Ἡ λογοτεχνία μας θὰ μποῦῃ νὰ ἐμπνέεται γόνιμα καὶ δυνατὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ σκέψη τοῦ λαοῦ, ἡ τέχνη μας θὰ μπορῇ νὰ βρίσκῃ γνώριμες συγκινήσεις, ἡ κοινωνική μας ὀργάνωση κι' οἱ θεσμοὶ νὰ προσγειώνονται στὴν πραγματικότητα τῆς ἑλληνικῆς ψυχοσύνθεσης καὶ τῶν οἰκονομικῶν μας συνθηκῶν. Κι' ἀκόμα θὰ μποροῦμε νὰ χαιρόμαστε τὴν αἰώνια ἀξία τοῦ λαοῦ μας, νὰ τονώνουμε τὴν αὐτοπεποίθησή του, νὰ νιώθουμε περηφάνεια γιὰ τὸ ἀνέβασμα καὶ τὴ συμβολή του στὸν παναθρώπινο πολιτισμό.

"Ετσι κατάλαβε κι' ὁ Λουκόπουλος τὸ ρόλο τῆς λαογραφικῆς ἔρευνας καὶ μὲ τέτοιο πνεῦμα ἐργάστηκε πάνω σ' αὐτήν. Οἱ ἐργασίες του, πλούσιες σὲ περιεχόμενο καὶ συστηματικές, θὰ εἶναι πάντα ἡ καλύτερη πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ λαϊκοῦ μας βίου. Ἡ ἐρευνητική του διάθεση κι' ἡ ἄρθονη λαογραφική προσφορά του θὰ εἶναι πάντα γιὰ τὸν τόπο μας μιὰ σοβαρότατη ἐθνικὴ δουλειά.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δημ. Λουκόπουλου «Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης». (Σύλλ. πρὸς διάδ. ὠφελ. βιβλίων. Ἱστορική καὶ Λαογραφικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 14, Ἀθῆναι 1938 σελ. 5-6.

2. Νὰ πῶς κρίνει τὴν ἐργασία αὐτή, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸ Λουκόπουλο, ὁ διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας κ. Γ. Μέγας : «Εἰ ρόκειται γράφει, περὶ καλήφους λαογραφικῆς ἐρεύνης... ἡ ὁποία ἐκδιδομένη θ' ἀποτελέσῃ μνημεῖον ἔδασεί τῆς φιλεργίας καὶ τοῦ ἐνθέου ζήλου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐνεφορεῖτο ὁ Λουκόπουλος ἡ αὐτὸς λάτρης τῶν ἐθνικῶν μας παραδόσεων». (Νέα Ἑστία 1-9-43, τεύχ. 390, τόμ. 34, σελ. 1114). Στὸ ἴδιο ἄρθρο μᾶς δίνει σὲ πλήρη κατάλογο τὶς ἐκδομένες καὶ ἀνέκδοτες ἐργασίες τοῦ Λουκόπουλου, τὰ καταθεμένα στὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο χειρόγραφά του, καθὼς καὶ τὰ διάφορα περιοδικὰ ποὺ συνεργάστηκε.

3. Βλέπε τοὺς τόμους τῆς «Λαογραφίας» Α' (1909, Β' (1926), Δ' (1913), Στ' (1917), καὶ Η' (1921).

4. Ἀθῆναι 1925. Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀριθ. 5'

5. Παιδαγωγικὴ βιβλιοθήκη, ἀριθ. 11 καὶ 17. Διευθυνσῆς Κ. Δ. Ζωηρίου. Ἀθῆναι 1926.

6. «Φῶς ἀπὸ τοὺς μύθους μας» Τόμ. Α Παροιμίες κ.τ.λ. (Ποιδ. βιβλιοθ. ἀρ. 17) Ἀθῆναι 1926. Πρόλογος.

7. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ βιβλιοθήκη ἀριθ. 1 Ἀθῆναι 1927.

8. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ποίησεν σειρὰ ἀριθ. 57 καὶ 69.

9. «Τὰ βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη» σελ. 76.

10. Στὰ βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη σελ. 18.

11. Στὸ ἴδ. βιβλ. σελ. 168.

12. Στὸ ἴδ. βιβλ. σελ. 214.

13. Σύλ. διάδ. ὠφ. βιβλ. Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ βιβλιοθήκη, ἀριθ 8. Ἀθῆναι 1930.

14. «Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης» σελ. 91.

15. Στὸ ἔ.β. σελ. 93 - 94.

16. Στὸ ἔ.β. σελ. 38 - 39.

17. Ἡ Ἱστορικὴ μονογραφία τοῦ Λουκόπουλου «Ὁ Ρουμελιώτης καπετάνος τοῦ 1821 Ἀνδρίτσος Σαφάκας καὶ τὸ Ἀρχεῖο τοτ» (Ἀθῆναι 1931) εἶναι ἀρκετὰ γεμάτη ἀπὸ λαογραφικὸ ὑλικό.

18. Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ βιβλιοθήκη, Ἀριθμ. 14 (Ἀθῆναι 1938).

19. Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης, σελ. 291.

20. Στὸ ἔ. β. σελ. 16.

21. Στὸ ἔ. β. σελ. 37.

22. Στὸ ἔ. β. σελ. 391.

23. Στὸ ἔ. β. σελ. 37.

24. Στὸ ἔ. β. σελ. 324.

25. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἀριθ. 76. Ἀθῆναι 1940.

26. Νεοελληνικὴ Μυθολογία σελ. 174.

ΓΙΟΥΣΟΥΦ ΑΡΑΠΗΣ
ΠΟΛΕΜΑΕΙ

(Συνέχεια ἀπὸ τὴ σελίδα 25)

μιὰ ξαπλώθηκαν στὴ γῆς ! Οἱ Κατσαντωναῖοι, ποὺ δὲ χόρταιναν αἷμα, βλέποντας νὰ τὸ ἅνουν στὰ πόδια οἱ πέντε Λιάπηδες ποὺ ἀπόμειναν ἀπὸ τοὺς ἑκατὸν πενῆντα, ρίχτηκαν ξοπίσω τους νὰ τοὺς χαλάσουν. Ἔτρεχαν φτερωμένοι ἀπ' τὸ φόβο οἱ πέντε καθὼς ἐνιώθαν τὸ χαρὸ νὰ τοὺς κοντοζυγώνει, καὶ μόλις πρόλαβαν νὰ διαβοῦνε μιὰ ρεμματιὰ στάθηκαν πίσω ἀπὸ μιὰ τούμπα καὶ φώναξαν δυνατά :

—Ἀμάν ! Δὲ χόρτασες ἀκόμα, ὠχὲ Κατσαντώνη, ἠρβανίτικο αἷμα ! Ἄσε μας ἐμᾶς κἂν γιὰ μαρτυριά, νὰ πᾶμε τὰ χαμπέρια γιὰ τοὺς συντρόφους μας !

Τὸν ἄγγιξαν στὴν καρδιὰ τὰ λόγια τοῦτα τὸν Κατσαντώνη. Ἔτσι ἤτανε κεῖνοι οἱ ἄνθρωποι, ἔπεφταν ἀπ' τὴν ἀγριάδα τοῦ θεριοῦ στὴν πονοψυχιά. «Ἄντε ὠρέ, συλλογίστηκε, τί θὰ κερδίσω ἂν σκοτώσω καὶ πέντε ἀκόμα ! Τοὺς λυπήθηκε καὶ τοὺς ἄφησε νὰ φύγουν καὶ νὰ πᾶνε μαῦροι καὶ καμένοι μαντατοφόροι στὸ ντερβέναγά τους, τὸ Γιουσοὺφ Ἀράπη.

Ἀπ' τοὺς Κατσαντωναίους τρεῖς μονάχα σκοτώθηκαν κ' οἱ λαβωμένοι ἤταν πέντε. Θάφανε τοὺς δικούς τους νεκροὺς, μάζεψαν τ' ἄρματα ποὺ ἤταν σπαρμένα δῶ κ' ἐκεῖ, μοιράστηκαν ὅσα γρόσια εἶχανε βρεῖ καὶ πᾶνε.

Τούτη δῶ ἡ μάχη, ὕστερα κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὸν Ἠλιάζμπεγα, μεγάλωσε τὴ φήμη τοῦ Κατσαντώνη, τὴν ἄπλωσε σ' ὅλα τὰ βιλαέτια. Ἀναφτερώθηκαν οἱ Ἕλληνες κι ἀκούστηκαν νέα τραγούδια ποὺ ὑμνοῦσαν τὴν παλικαριά. Τότε, φαίνεται, πρωτοτραγουδήθηκε καὶ τὸ πασγίνωστο τοῦ Γιουσοὺφ Ἀράπη, ποὺ στὸ σκοπό του χορεύουν καὶ σήμερα τσάμικο στὰ χωριὰ τῆς Ρούμελης :

«Τό τ' εἶν' ἀχὸς π' ἀκούγεται καὶ βροντᾶ μεγάλη ;
Γιουσοὺφ Ἀράπης πολεμᾶει μὲ δυὸ μὲ τρεῖς χιλιάδες.
— Πάψε, Σούφη μ', τὸν πόλεμο πάψε καὶ τὸ τουφέκι,
Νὰ κατακάτσει ὁ κουρναχτός, νὰ μὲ φτρηθεῖ τ' ἀσκέρι.
Μετριοῦνι' οἱ Τοῦρκοι τρεῖς φορὲς καὶ δείπουν τρεῖς χιλιάδες,
Μετριοῦνται τὰ κλεφτόπουλα καὶ λείπουν τρεῖς λεβέντες».

Ὁ Λουκόπουλος 25 χρονῶν.

«Μόλις ἔλαβα τὰ «Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης». Εἶναι, τὸ λέω ἀδίσταχτα, ἕνα ἀριστούργημα. Ὁ πλοῦτος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἡ ἀκριβολογία του, δείχνουν πὼς κάτι ἄλλαξε στὸν τόπο σας».

Ἀπὸ γράμμα τοῦ κ. Ἀνρὶ Γκρεγκουὰρ πρὸς τὴν Κα Μ. Μερλιέ, τὸ 1932.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΒΙΒΛΙΑ

1) «Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ Ὁσιομάρτυρος Ἰακώβου τοῦ νέου».—Ἐπιμελεία Δημ. Λουκοπούλου καὶ δαπάνῃ τῆς διαλελυμένης μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου ὅπου ἤσκησεν. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, 1894 σχ. 8ο σελ. 96.

2) «Σύμμεικτα λαογραφικὰ Μακεδονίας».—Ἐν Ἀθήναις 1917. ('Ανάτυπο ἀπὸ τὴ «Λαογραφία» τόμ. ΣΤ') σχ. 8ο σελ. 70.

3) «Σύμμεικτα Αἰτωλικὰ λαογραφικά».—Ἐν Ἀθήναις 1921. ('Ανάτυπο ἀπὸ τὴ «Λαογραφία» τόμ. Η') σχ. 8ο σελ. 54.

4) «Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις, σκεύη καὶ τροφαί».—Μετὰ 77 εἰκόνων καὶ σχεδίων. Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχείου, ἀριθ. 5, ἐν Ἀθήναις 1925 σχ. 8ο σελ. η+145.

5) «Φῶς ἀπὸ τοὺς μύθους μας». —Τόμ. Α', παροιμίες, αἰνίγματα, γλωσσοδέτες. Ἐκδοτ. Ἑταιρεία «Ἀθηνᾶ» Ἀ. Ἰ. Ράλλη καὶ Σία, Ἀθῆναι 1926 σχ. 16ο σελ. 80.

6) «Φῶς ἀπὸ τοὺς μύθους μας». —Τόμ. Β'. Ἀπὸ τὴ μυθολογία μας. Ἐκδ. Ἑτ. «Ἀθηνᾶ» Ἀ. Ἰ. Ράλλη καὶ Σία, Ἀθῆναι 1926 σχ. 16ο σελ. 100.

7) «Ποιά παιγνίδια παίζουν τὰ Ἑλληνόπουλα». — Περιγραφὲς Ἑλληνικῶν παιγνιδιῶν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἐκδ. Ἑτ. «Ἀθηνᾶ» Ἀ. Ἰ. Ράλλη καὶ Σία Ἀθῆναι 1926 σχ. 16ο σελ. 220.

8) «Πῶς ὀφαίνουν καὶ ντύνονται οἱ Αἰτωλοί».—Μετὰ προλόγου Στέλπωνος Κυριακίδου. Ἐκδ. Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελ. Βιβλίων. ('Αθῆναι 1930) σχ. 16ο σελ. 192.

11) «Ὁ Ρουμελιώτης καπετάνος τοῦ 1821 Ἀνδρίτσος Σαφάκας καὶ τὸ ἀρχεῖο του».—Ἐκδ. Ἱστορ. καὶ Λαογρ. Βιβλιοθήκης τοῦ Σ.Π.Δ.Ω.Β. Ἐν Ἀθήναις 1931 σχ. 8ο σελ. 216.

12) «Στὰ Βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη».—Μὲ εἰκόνες. Ἐκδ. Σ.Π.Δ.Ω.Β. ('Αθῆναι 1934) σχ. 16ο σελ. 304.

13) «Σύμμεικτα λαογραφικὰ ἐξ Αἰτωλίας».— Θεσσαλονίκη 1937 ('Ανάτυπο ἀπὸ τὸν ΙΒ' τόμο τῆς «Λαογραφίας») σχ. 8ο σελ. 61.

14) «Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης».—Ἐκδ. Ἱστορ. καὶ Λαογραφ. Βιβλιοθ. Ἀθῆναι 1938 σχ. 8ο σελ. 495.

15) «Νεοελληνικὴ μυθολογία - Ζῶα, φυτά». — Ἐκδ. Σ.Π.Δ.Ω.Β. Ἐν Ἀθήναις 1940 σχ. 16ο σελ. 230.

ΙΙ. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ — ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

16) «Βίος τοῦ Δνειστερβεργίου.—Περιοδ. «Ἀναμορφωτής», Πάτραι ἔτος Α' 1907.

17) «Οὐ φτουχὸς Ἀη - Φίλιππας.—«Λαογραφία» τομ. Α' 1909 σελ. 696.

18) «Τρία παραμύθια Αἰτωλικά».—«Λαογραφία» τομ. Β. 1910 σελ. 386-398.

19) «Αἰτωλικαὶ ἐπωδοί».—«Λαογραφία» τομ. Δ' 1912-13 σελ. 36-41.

20) Σύμμεικτα Αἰτωλικὰ λαογραφικά».—«Λαογραφία» τομ. Δ' 1912-13 σελ. 414-425,

21) «Αἰτωλικαὶ παραδόσεις».—«Λαογραφία» τομ. Δ' 1912-13 σελ. 425-451.

22) «Σύμμεικτα λαογραφικὰ Μακεδονίας».—«Λαογραφία» τομ. ΣΤ' 1917 σελ. 99-168.

23) «Σύμμεικτα Αἰτωλικὰ λαογραφικά».—«Λαογραφία» τομ. Η' 1921 σελ. 13-66.

24) «Κατὰ ποὺ πᾶνε οἱ λογγὲς πᾶνε καὶ τὰ σοβέματα».—Περιοδ. «Ἑλληνικὰ Γράμματα» τομ. Α' 1927 σελ. 294-299.

25) «Ἀπὸ τὸ κυνήγι στὰ χωριά».—Περιοδ. Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, φύλλα 110 (25-12-1927) 112 καὶ 114 (1 καὶ 8-1-1928).

26) «Ἡ ἐν Αἰτωλίᾳ μονὴ τῆς Μυρτιᾶς».—Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος 1928 σελ. 301-313.

27) «Ἕνα λαϊκὸ τραγούδι».—Φοιτητικὸν Ἡμερολόγιον 1928 σελ. 6-70.

28) «Ἡ θρησκευτικὴ φυσιογνωμία τοῦ Αἰτωλοῦ Κοσμᾶ».—Περιοδ. Ἑλλην. Γράμματα τομ. Β' 1928 σελ. 318—323.

29) «Πάτερ Ἰάκωβος ὁ νέος».—Περιοδ. Θρακικὰ τομ. Α' 1928 σελ. 329-335.

30) «Χωριάτικα κυνήγια».—Περιοδ. Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, φύλλα 119, 121, 123, 124, 130 (25-2, 11 καὶ 25-3, 1-4 καὶ 13-5-1928).

31) «Στὸ ἔβγα τοῦ καλοκαιριοῦ».—Περιοδ. Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, φυλ. 131 (20-5-1928).

32) «Οἱ καλαμποκολόοι, τὰ βολιάδια, οἱ ἀρμακάδες».—Περιοδ. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ. φυλ. 142 καὶ 143 (5 καὶ 12-8-1928).

33) «Ἀπὸ τὴν τσοπάνικη ζωή». —Περιοδ. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ. φυλ. 153 καὶ 154 (21 καὶ 28-10-28).

34) «Τὸ Μοναστήρι τοῦ Θανάση Διάκου».—Ἡμερολ. τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1929 σελ. 129-139.

35) «Τὰ Κοκκάλια».—Ἐφημερ. «Αὐγὴ» Καρπενησίου, φυλ. 15-1 καὶ 15-2 1929.

36) «Ὁ λύκος, τὸ χουΐδ.—Περ. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., φυλ. 170, 171, 17 καὶ 24-2-1929.

37) «Στὰ λημέρια τοῦ Κατσαντώνη».—Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1930, σελ. 153-166.

38) «Πῶς βλέπω τὴν Αἰτωλία». —Ἐφημ. «Φῶς» Ἀγρινίου 25-12-1930.

39) «Γιὰ τοὺς Χατζαίους—Ὅσα ἔμαθα μιὰ μέρα στοῦ Μαυρίλου».—Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1931 σ. 159—170.

40) «Ἡ ἐκκλησία τῆς Μύρεσης τῶν Ἀγράφων».—Ἐφημερ. «Τριχωνίς» Ἀγρινίου 1-1-1931.

41) «Μιὰ ματιὰ στὴν Ἱστορία τοῦ μεγάλου μας 21».—Ἐφημ. «Τριχωνίς» Ἀγρινίου 25-12-1931.

42) «Βυζαντινὰ μνημεῖα : Τὸ μοναστήρι «Καταφύγι» στὸ Ἀπόκουρο».—Ἐφημ. «Φῶς» Ἀγρινίου 1-1-1932.

43) «Θύμησες ἀπὸ τοῦ Χρύσου τῶν Ἀγράφων».—Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1932 σελ. 149-154.

44) «Ἕνα χαρτὶ παλιὸ ποὺ ἦρθε νὰ μᾶς θυμίσῃ τὸ Θανάση Διάκο».—Ἡμερ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1932 σελ. 295-310,

45) «Αἰνίγματα ἀπὸ τὴν Ἀργιθέα».—Περιο. «Θεσσαλικὰ Χρονικά» τομ. Γ' 1933 σελ. 130-140.

46) «Ἕνα θάμα στὸν Ἀγραφιώτικον Ἀη - Γιάννη».— Ἐφημ. «Τριχωνίς» Ἀγρινίου 1-1-1933.

47) «Πρωτοχρονιὰ στὸ Σοροβίγλι»,—Ἐφημ. «Φῶς» Ἀγρινίου 1-1-1933.

48) «Ἡ πρωτοχρονιὰ τοῦ τσέλιγγα».—Ἐφημ. «Φῶς» Ἀγρινίου 31-12-1933.

49) «Τὰ τρία ποτάμια».—Ἐφ. «Τριχωνίς» Ἀγρινίου 1-1-1934.

50) «Ἠπρόμερο καὶ Βάλτος»,—Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1934 σ. 129—154.

51) «Ὁ Πάτερ Κοσμᾶς στὴν πατρίδα του».—Ἐφ. «Φῶς» Ἀγρινίου 1-1-1935.

52) «Τὸ Ζάλογγο».—Ἡμερολ. τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1935 σελ. 113-130.

Στὸ περιοδικὸ Νεοελληνικὰ Γράμματα (ἔτος Α', 1935)

53) «Ὁ Μάρτης στὴ λαϊκὴ παράδοση».—ἀριθ. 1, 14-4.

54) «Ἡ Λαμπρή».—ἀρ. 3, 28-4

55) «Ὁ Μάης στὰ δημοτικά μας τραγούδια».— ἀριθ. 5, 12-5.

56) «Ἰούνιος—Θεριστής».—ἀρ. 9, 9-6.

57) Μὲ τοὺς βοσκοὺς στὴν Ἀνάληψη».—ἀριθ. 11, 23-6.

58) «Ἰούλιος Ἀλωνάρης».—ἀρ. 14, 14-7.

59) «Ἡ Κάλλω καὶ τὰ Ἀθάνατα».—ἀριθ. 15, 21-7.

60) «Τὰ στοιχειὰ τοῦ Ἀχέροντα».—ἀριθ. 16, 28-7.

61) «Γ' ἀηδόνι π' ἀνασταίνει τὴν ὁμορφιά».—ἀριθ. 16, 28-7.

62] «Στὸν Ἀη-Λιὰ μὲ τοὺς Διχωρίτες».—ἀριθ. 17, 4-8.

63) «Οἱ δραγάτες - Τ' ἀμπέλια».—ἀρ, 18, 11-8.

64) «Αὔγουστος».—ἀρ. 19, 18-8.

65) «Οἱ ἀρμακάδες - Τ' ἀναθέματα».—ἀριθ. 20, 25-8.

66) «Οἱ Καρπενησιῶτες γύφτοι στὰ Ρουμελιώτικα πανηγύρια».—ἀριθ. 21, 1-9.

67) «Ὅπου ἡ ἱστορία δὲ μιλεῖ, τὴ συμπληρώνει ἡ παράδοση».—ἀρ. 22, 8-9.

68) «Σεπτέμβριος - Τρυγη-τής». —ἀρ. 23, 15-9.

69) «Τὸ βοϊδολείβαδο».—ἀπιθ. 24, 22-9.

70) «Τὰ παζάρια».—ἀριθ. 25, 29-9.

71) «Ἀπ' τὶς γιορτές μας—ὑπόλειμμα ἀρχαίας λατρείας στὰ Χασιά».—ἀρ. 26, 6-10,

72) «Ὀχτώβρης - Ἀϊ - Δημήτρης».—ἀριθ. 27, 13-10.

73) «Τὰ χωριάτικα πανηγύρια στὴ Ρούμελη».—ἀριθ. 28, 20-10.

74) «Τὸ χειμώνα στὰ βουνὰ μὲ τὶς τσίχλες—τὸ κυνήγι τους». —ἀριθ. 29, 27-10.

75) «Νοέμβριος — Σποριάς».—ἀρ, 30, 3-11.

76) «Τὰ Ρογκατσαριά».—ἀριθ.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΗ

Βιβλία

Μέλπως Ἀξιώτη: *Εἰκοστὸς Αἰώνας (Μυθιστόρημα). Ἐκδοτική Ἑταιρία «Ἴκαρος», 1946.*

Ἡ Πολυξένη δὲν ἔχει παρὰ μόνο λίγες ὧρες ζωῆς ἀκόμα. Τὰ ξημερώματα θὰ ἔρθει ὁ ὁδηγὸς νὰ τὴν πάρει, μαζὶ μὲ ἄλλες, γιὰ ἐχτέλεση. Τό ξέρει κ' ἡ Ἴδια ὅτι ζεῖ τὴν τελευταία της νύχτα. Καὶ τώρα ποὺ οἱ ἄλλες συγκρατοῦμενές της κοιμοῦνται, ἐκείνη ἀγωνίζεται νὰ ἁβλει τάξη στις σκέψεις ποὺ τῆς φέρνουν ἴλιγγο. Γιατί μιὰ νευρικὴ ἐπιθυμία τὴν ἔχει πιάσει, καὶ θέλει πρὶν ἡ αὐρὴ φωτίσει τὸ φεγγίτη τῆς φυλακῆς της, νὰχει προλάβει νὰ ξαναζήσει νοερὰ ὅλη της τὴ ζωή. Ἔτσι, μέσα στὸ σκοτάδι καὶ στὴ νεκρικὴ ἡσυχία τοῦ θαλάμου, ἀρχίζει διαστικὰ ν' ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη της τὰ περασμένα. Μὰ καθὼς ἡ Πολυξένη εἶναι παλιὰ ἀγωνίστρια, ἡ ζωή της βρίσκεται μπλεγμένη καὶ συχνὰ ταυτίζεται μὲ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ περιστατικὰ τῆς τελευταίας δεκαετίας, ποὺ ἡ παζογράφος τὰ κάνει νὰ ξετυλίγονται κινηματογραφικὰ μπροστά μας ὄχι πιὰ σὰν προσωπικὲς ἐντυπώσεις μονάχα, μὰ καὶ σὰν γεγονότα ἱστορικά.

Σ' αὐτὰ πάνω - κάτω τὰ χνάρια ἀναπτύσσεται ἡ ὑπόθεση τοῦ μυθιστορήματος «Εἰκοστὸς Αἰώνας» τῆς Μέλπως Ἀξιώτη. Βέβαια ἡ πρόθεσή της νὰ συνδέσει κατὰ κάποιο μυθιστορηματικὸ τρόπο καὶ νὰ κάνει νὰ παρελάσουν κινηματογραφικὰ μπροστά μας τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ ἐπεισόδια τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας, θὰ εἶταν δύσκολο νὰ πραγματοποιηθεῖ δίχως τὸ ἐβρημα τῆς ἀγωνιδιάχτης νύχτας τῆς ἡρωΐδας της. Μὰ καὶ πάλι, ὁ ὄγκος τοῦ ὁλικοῦ, ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή της ἡ Ἀξιώτη, ἀπαιτοῦσε, γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ οἰκονομία καὶ μιὰ ἀρχιτεχτονικὴ στὸ ἔργο της, ἕνα σοφὰ καταστρεμμένο σχέδιο. Ἀλλοιὼς ὑπῆρχε φόβος μήπως φορτώσει τὸ βιβλίο της μὲ παραγεμίσματα, καὶ, τὸ χειρότερο, μήπως παρασυρμένη ἀπὸ τὴ συγκίνηση, δώσει στὰ γεγονότα (ποὺ ἡ Ἴδια Ἴσως νὰ τὰ ζεῖ ἀκόμα ἔντονα), μιὰ κάθυπαρξία, πρᾶμα ποὺ θὰ ζημίωνε τὸ ἔργο στὸ σύνολό του. Βέβαια ἡ Μέλπω Ἀξιώτη ἔχει ὅλη τὴν ἱκανότητα νὰ μᾶς ἀναζωντανεύσει τὰ περιστατικὰ δίχως νὰ προδίδει τὸ χαρακτήρα τους. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι τὸ ἄπαντο σ' ἕνα μυθιστόρημα, ὅπου τὰ ἐπεισόδια μὲ ὅση τέχνη καὶ ἂν προβάλλονται, χάνουν ὁλότελα τὴ σημασία τους ἂν ὁ συγγραφέας δὲν ἔχει προνοήσει νὰ μᾶς τὰ παρουσιάσει σὰν ἐπεισόδια πρὶν ἀπ' ὅλα ἀναγκαῖα στὴν ἀφήγησή της.

Δυστυχῶς ὁ «Εἰκοστὸς Αἰώνας» φαίνεται νὰ γράφτηκε δίχως σχέδιο. Ἡ Ἀξιώτη, εἶναι ἀλήθεια, κατάφερε νὰ περιορίσει τὸ ὁλικό της μέσα σὲ 130 σελίδες. Ὅμοτσο καὶ μέσα στὴ μικρὴ ἔχταση ποὺ ἔβωσε στὸ ἀφήγημά της δὲν κατάφερε ν' ἀποφύγει τοὺς κινδύνους ποὺ σημειώσαμε παραπάνω, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ οὐσιωδέστερο.

Ὁ «Εἰκοστὸς Αἰώνας» ἀρχίζει μὲ τὶς παιδικὲς ἀναμνήσεις τῆς ἡρωΐδας. Οἱ σελίδες ποὺ εἶναι ἀφιερωμένες στὶς ἀναμνήσεις αὐτές, γραμμένες σὲ γοργὸ ἀφηγηματικὸ τόνο, μᾶς γνωρίζουνε μὲ τὰ κυριότερα πρόσωπα τοῦ βιβλίου—τὸν πατέρα, τὴ Μαργιώ, τὴ γριὰ Σαλώμη, τὸν Λίμελιο—πρόσωπα ὅλα ἀληθινὰ καὶ μὲ περισσὴ ἀνθρωπιὰ χαρακτηρισμένα καὶ ποὺ ἡ Ἀξιώτη φροντίζει νὰ μᾶς τὰ προβάλλει μέσα σὲ ζωντανὲς σκηνὲς γεμάτες χρῶμα. Ὕστερα ἀπὸ τὰ παιδικὰ αὐτὰ χρόνια ἔρχεται ἡ περίοδο τῆς ἀγωνιστικῆς δράσης τῆς Πολυξένης, κ' ἐδῶ εἶναι ποὺ τὴν Ἀξιώτη τὴν παίρνουν τὰ γεγονότα καὶ τὴν κάνουν νὰ ἐπιμένει σὲ ἐπεισόδια καὶ σὲ λεπτομέρειες ἄχρηστες.

Ὑποτίθεται ὅτι τὸ μυθιστόρημα, ποὺ ἔχει γιὰ θέμα τὴ ζωὴ τῆς Πολυξένης, θὰ ἔπρεπε νὰ τελειώνει μὲ τὴν ἐχτέλεσή της, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ Ἴδια ἔχαναζε τὴ ζωὴ της νοερά. Μὰ ἡ Ἀξιώτη ὅταν φτάνει στὸ τέρμα τοῦ μυθιστορήματός της ἔχει ἀκόμα καὶ ἄλλα γεγονότα ποὺ τῆς περισσεύουν καὶ θέλει νὰ μᾶς τὰ διηγηθεῖ. Ἔτσι τὸ βιβλίο κλείνει μὲ ἐπίλογο, ποὺ χωρὶς νὰ προσθέτει τίποτε οὐσιαστικό, συντελεῖ καὶ αὐτὸς στὸ νὰ παραμορφωθεῖ ὁ χαρακτήρας τοῦ ἔργου.

Ὡστόσο κ' ἔτσι, ὁ «Εἰκοστὸς Αἰώνας», μισὸς μυθιστόρημα καὶ μισὸς χρονικό, ἔχει σελίδες γραμμένες μὲ ἀγνὴ καλλιτεχνικὴ διάθεση ποὺ φανερώνουν τὸ πλούσιο ταλέντο τῆς Ἀξ.ώτη.

Ἡ Μέλπω Ἀξιώτη διαθέτει κυρίως δυὸ ἐξαιρετικὲς ἱκανότητες. Πρῶτα - πρῶτα ξέρει νὰ βλέπει, ξέρει δηλαδὴ νὰ μᾶς δίνει ἕνα περιστατικό, ὄχι σὰν ἐντύπωση αἰσθηματικοῦ θεατῆ, μὰ σὰν ἀναπαράσταση πιστὴ καὶ ζωντανὴ τοῦ ἴδιου τοῦ περιστατικοῦ. Κι' αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ ἀπαραίτητο γνώρισμα τοῦ ἀληθινοῦ παζογράφου. Ἡ περιγραφὴ τοῦ ἀληθινοῦ παζογράφου. Ἡ περιγραφὴ τοῦ ἐρχομοῦ τῶν προσφύγων, ἡ σύντομη συνάντηση τῆς Πολυξένης μὲ τὸν Αἰμίλιο (σελ. 28), ὁλόκληρη ἡ περιγραφὴ τοῦ ξεσπιτωμοῦ τῆς γριᾶς Σαλώμης, εἶναι ὅλα δείγματα αὐτῆς τῆς ἱκανότητας τῆς Ἀξιώτη, ἱκανότητας ποὺ λιγοστοὶ νεοέλληνες παζογράφοι διαθέτουν.

Ὕστερα ἔχει ἕνα ὄφος λιτὸ καὶ ζωντανὸ ποὺ τῆς χαρίζει πρωτοτυπία καὶ χάρη ἀπαράμιλλη. Ἂν κανένας ἀναγνώστης τῆς ἀμφιβάλλει γι' αὐτό, τότας σημαίνει πὼς δὲν πρόσαξε καὶ δὲν κατάλαβε ὅτι ἡ Μέλπω Ἀξιώτη ὅταν γράφει, δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ κουβεντιάζει, καὶ ἂν ἐνδιαφέρεται γιὰ κάτι, εἶναι γιὰ τὸ πῶς θὰ δώσει στὴ φράση της τὸ ρυθμὸ καὶ τὴ φυσικότητα τῆς ζωντανῆς κουβέντας, χωρὶς βέβαια νὰ γνοιάζεται γιὰ τὴ θέση ποὺ πρέπει, γιὰ τὸ μάτι νὰ πάρει, ἡ κάθε λέξη στὸ χαρτί. Κάποτες μάλιστα ἡ «κατὰ παράταξιν» σύνταξή της σοῦ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀκοῦς τὴν παρατατικὴν κουβέντα λαϊκοῦ ἀφηγητῆ, καὶ κάποτες πάλι σοῦ φέρνει στὸ νοῦ κείμενα τῆς παλιᾶς μας παζογραφίας, καὶ ἀκόμα τὴ «Γυναίκα τῆς Ζάκυνθο ς» τοῦ Σολωμοῦ.

Ὅταν διαθέτει τέτοιες ἱκανότες, εἶναι ἀλήθεια κρῖμα ἡ Μέλπω Ἀξιώτη νὰ τὶς σπαταλᾶ σὲ περιπλανήσεις. Γιατὶ εἶναι ἀδέξαιη προσπάθεια νὰ ξεκινᾶ κανένας νὰ γράψει μυθιστόρημα δίχως ἀπὸ τὰ πρὶν καταστρωμένο σχέδιο. Τελειώνοντας θὰ διατυπώσω μιὰ λογικὴ φανταζομαι ἀπαίτησή μου:

Ἀπὸ τὴν Μέλπω Ἀξιώτη δικαιοῦμαστε νὰ περιμένουμε ἔργο ἀντάξιο τοῦ ταλέντου της.

Α. ΚΟΜΗΣ

★

Ἄγγελου Τερζάκη: «*Ἡ πριγκιπέσσα Ἰζαμπώ*», *ὁ Ἀπρίλης*». Ἔκδ. Οἱ φίλοι τοῦ βιβλίου.

Λέμε γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ λαοῦ μας, πὼς εἶναι μακριὰ καὶ βασανισμένη, ἀλλὰ αὐτὸ συχνὰ καταντᾶ μονάχα ἕνα δόγμα, ποὺ δὲ γίνεται στὴ συνείδησή μας δύναμη δημιουργική. Τὴν πικρὴ ἱστορική του πεῖρα, τὴν ἐπαληθεύουμε στὰ τραγούδια του ἢ λογογυάρη στὴν ἔνστιχη ἐκείνη ἀξιοπρέπειά του σὲ δύσκολες στιγμές, ἀλλὰ σπάνια τὴν ἀναζητοῦμε στὶς ἀφετηρίες της, μέσα στὶς σκοτεινὲς πτυχές τῆς μακριᾶς ἱστορίας του. Ἡ μνήμη μὲ δυσκολία ἀνατρέχει στὸ παρελθόν καὶ τὸ ταλευταῖο κακὸ κάνει συχνὰ νὰ ξεχνᾶς τὸ προηγούμενο. Ἡ σκλαβιά μας στὸν Τοῦρκο γιὰ πολὺ καιρὸ ἀποτέλεσε τὴν μοναδικὴ πηγὴ ὅπου ζητιόταν ἡ ἐξήγηση τοῦ νεοελληνικοῦ χαρακτήρα. Ὅμως καὶ πρὶν ἀπ' αὐτὴ καὶ κατόπι, ὁ λαὸς αὐτὸς βρέθηκε ἀναγκασμένος νὰ πολεμήσει κατακτητές. Αὐτὸ ποὺ κάνει δυνηγότερη τὴν περιπέταιά μὲ τὸν Τοῦρκο, εἶναι ἡ διάρκεια. Τὸ μέτρο τῆς βαρβαρότητας εἶναι πάντα τὸ ἴδιο γιατὶ ἡ κατάχηση εἶναι καθαφτὴ βάρβαρη. Καμιὰ συζήτηση δὲ χωρεῖ πιὰ γι' αὐτὸ σήμερα στὴ μικρὴ τοῦτη χώρα, ποὺ ἀκόμα δὲ συνῆρθε ἀπὸ τὴν τελευταία παγκόσμια περιπέτεια, γιὰ τὴν ὁποία στὴν ἐπιφάνεια αὐθόνεται ὁ φασισμὸς καὶ στὸ βάθος ὅλος αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς ποὺ λεγότανε Εὐρωπαϊκός.

Ἔτσι τὸ βιβλίο τοῦ κ. Τερζάκη,—μ' ὅλο ποὺ χωρὶς ἄλλο ἔχει ἀρχίσει νὰ γράφεται πολὺ πρὶν τὸ ἐπιβάλουνε σύγχρονα γεγονότα,—ἔγαλμένο μέσα ἀπὸ τὴ θολὴ ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας, παίρνει σήμερα μιὰ ἐπικαιρότητα καταπληχτική. Ὁ συγγραφέας του ποὺ καὶ ἄλλοτε καταπιάστηκε μὲ θέματα μεσαιωνικά, ἔχει μελετήσει μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ προσπαθεῖ μὲ τὴν τέχνη του νὰ μᾶς ξαναζωντανέψει τὸ πνεῦμα της,—ὅσο μπορεῖ φυσικὰ νὰ καταχτηθεῖ ἢ καὶ νὰ μεταζωθεῖ αὐτὸ τὸ πνεῦμα. Ὁ Γκαῖτε μιλώντας γιὰ τὸ ἱστορικὸ πνεῦμα, εἶπε πὼς αὐτὸ ποὺ νομίζουμε πνεῦμα τῶν καιρῶν, δὲν εἶναι παρὰ τὸ δικό μας τὸ πνεῦμα καθρεφτισμένο μᾶς στοὺς καιροὺς. Ὅμως ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς κι' ἀληθινὸς ἂν θεωρηθεῖ, πολὺ λίγη σημασία ἔχει γιὰ ἔργα τέχνης, ποὺ πρὶν ἀπ' ὅλα ἐκφράζουν τὸ πνεῦμα τοῦ καλλιτέχνη.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦτη τὸ ἔργο τοῦ κ. Τερζάκη εἶναι ἔνα ἐντελῶς σύγχρονο καλλιτέχνημα ποὺ μονάχα ἐκφράζεται λίγο πολύ, μὲ παλιότερα σύμβολα. Μᾶς θυμίζει τὴ φρίχτη ἐκείνη ἀθνική παριπέταιά μας μὲ τοὺς δυτικοὺς σταυροφόρους ποὺ ξεκίνησαν ν' ἀπελευθερώσουνε τοὺς ἅγιους τόπους καὶ κατέλῃξαν νὰ σκλαβώσουν τοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ μᾶς ἐκφράζει καὶ σήμερα στὸ ἀκαταγώνιστο πνεῦμα τῆς ἀντίστασης τοῦ λαοῦ μας, σὲ κάθε μορφὴ δουλείας εἴτε ὠμῆς εἴτε προοχηματικῆς. Κι' ὅταν τὸ βιβλίο κλείνει δείχνοντας τὸν ἥρωα, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποτυχία μιᾶς προδομένης ἀπὸ τοὺς ντόπιους ἀρχόντους ἐπανάστασης, νὰ ξαναπαίρνει τὰ βουνὰ καὶ νὰ συνεχίζει ἐκεῖ τὴν ἀντίστασή του μὲ τὴ μικρὴ του παρέα ποὺ καθημερινὰ μεγαλώνει,—κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ πεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἕνα ὁλότελα σύγχρονο μυθιστόρημα. Κανεὶς δὲν ξαίρει τί βρίσκεται μὲς στὶς προθέσεις τοῦ συγγραφέα καὶ τί βρίσκεται ἔξω ἀπ' αὐτές. Ὅταν ὅμως ὁ συγγραφέας εἶναι ἔντιμος δηλαδὴ δὲν ἔχει τὴν πρόθεση νὰ πλαστογραφεῖ, ἐκφράζει συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα τὴν ἀλήθεια.

Ὁ Ἄγγελος Τερζάκης μὲ τὴν «Ἰζαμπὼ» πλούτισε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μ' ἕνα μυθιστόρημα, ἀπὸ τεχνικὴ τολλάχιστον ἄποψη, κλασικό. Στὴ λογοτεχνία μας ποὺ καταχλύζεται καθημερινὰ ἀπὸ βιβλία κάθε λογῆς, πολὺ λίγα ἔργα ὑπάρχουν ποὺ πραγματοποιοῦνε μὲ κάποια πληρότητα τὶς ἀρχικὲς προθέσεις τοῦ συγγραφέα καὶ παρουσιάζουν ἕνα συγκροτημένο σύνολο, ἔτσι ποὺ νὰ μπορεῖ κανεὶς, χωρὶς ἐνδοιασμό, νὰ τὰ βάνει πλάϊ σὲ ἀντίστοιχα ἔργα ἀπὸ ἄλλες πιὸ ἐξελιγμένες λογοτεχνίες. Ἡ Ἰζαμπὼ δὲν εἶναι μυθιστόρημα μονάχα ἀπὸ στενὰ τεχνικὴ ἄποψη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς εὐρύτητας περιεχομένου. Ἕνας κόσμος δλάκαιρος, κινιέται μέσα σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο, μὲ τὰ πάθη του καὶ συγκρούσται ἀναμεταξύ του παριστάνοντας τὴν πολύμορφη κίνηση τῆς ζωῆς. Ἡ μαεστρία ἐξαλλου τοῦ συγγραφέα, τὸ κομψὸ καθαρὸ καὶ διαυγέστατο ὕφος του, ἡ ἀρκετὴ ψυχολογικὴ του ἱκανότητα καὶ ἡ πλέριε κατοχὴ τοῦ θέματος του, τοῦ δίνουνε τὴν εὐχέρεια νὰ παρουσιάσει ἕνα σύνολο γοητευτικό. Μερικοὶ τύποι του, σὰν τὸ σλάϊδο Φεντόρ, τὸ Ζερβοχέρη, τὸν Κοκινοτρίχη, τὸν Ἰωάννη Ντὲ Τουρναί, (ποὸ πάντων αὐτὸν κι' ἂς φαίνεται ἀπίθανος) μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς εἶναι ἐντελῶς ὁλοκληρωμένοι. Τέλος ὁ κεντρικὸς ἥρωας τοῦ ἔργου ὁ Νικηφόρος Σγουρός καθὼς καὶ ἡ Πριγκιπέσσα Ἰζαμπὼ ἐκφράζουνε περισσότερο τὴν ποιητικὴ διάθεση τοῦ συγγραφέα, καὶ τοῦ ἀνοίγουν τὸ δρόμο τοῦ στοχασμοῦ πάνου στὴν ἀνθρώπινη μοίρα. Ὁ Σγουρὸς δὲν εἶναι ὁλοκληρωμένος ἐκπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς λεβεντιᾶς.

Μιὰ πλατύτερη ἀνάλυση τοῦ ὡραίου μυθιστορήματος τοῦ Ἄγγέλου Τερζάκη, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὶς προθέσεις τοῦ σημερινοῦ κριτικοῦ σημειώματος. Μέσα ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ θεληματικὰ ἢ ἀθέλητα βγαίνουνε μερικὰ συμπεράσματα πδχουνε ἰδιαίτερη σημασία στὴν κρίσιμη ἱστορικὴ στιγμὴ ποὺ περνάει ὁ λαός μας. Εἶναι ἡ βαθειὰ ψυχολογικὴ δμοιότητα ὅλων τῶν καταχτητῶν κ' ἡ ὁμοιότητα τοῦ τρόπου ποὺ ἀντιστέκουνται σ' αὐτοὺς οἱ λαοὶ ψυχολογικὰ καὶ σωματικά. Εἶναι ἡ αἰωνιότητα τῆς ἀδάμαστης ἀλληνικῆς ψυχῆς, ποὺ πασμένη σ' ἕνα κρίσιμο σταυροδρόμι τοῦ κόσμου, ζεῖ καὶ φτιάνει τὴν ἱστορία τοῦ κινημένος ἀπὸ τὸ πάθος τῆς λευτεριᾶς. Αὐτὴ ἡ ματωμένη ἱστορία τοῦ λαοῦ μας εἶναι ποὺ ἐπιβάλει στοὺς συγγραφεῖς του τὴν τιμιότητα ἀλλὰ καὶ τὴν παρρησία καὶ τὸ θάρρος.

***

Ὁ «Ἀπρίλης» τὸ βιβλίο ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἔκδοση τῆς «Πριγκιπέσσας Ἰζαμπώς» εἶναι ἀπὸ κεῖνα ποὺ γράφει ἕνας συγγραφέας ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπίπονη σύνθεση ἀπὸ μιὰ διάθεση νὰ ξεκουραστεῖ ὀποδαυλίζοντας τὴν ἴδια τὴν τρυφερότητά του. Μοιάζει σὰ νάθελε νὰ ὑπομνήσει μερικὰ πράγματα περισσότερο στὸν ἑαυτό του, παρὰ στοὺς ἄλλους. Ὁ «Ἀπρίλης» εἶναι ἕνα ἤρεμο αὐτοβιογραφικὸ ἀφήγημα ὅπου ὁ συγγραφέας στὴν ἀκμὴ τῆς ζωῆς του ἀνασυντάσσει γιὰ χατήρι τοῦ γιοῦ του ποὺ ἀρχίζει τώρα νὰ καταλαβαίνει τὸν κόσμο, τῆς ἀναμνήσεις ἀπὸ δυὸ πολέμους κι' ἀπ' ὅλη τὴν περιπετειώδικη ζωὴ ποὺ ἔζησε ἡ γενιά μας. Τὸ βιβλίο ἔχει στὸ γράψιμο ὅλα τὰ πλεονεχτήματα τῆς πέννας ἑνὸς δοκίμου συγγραφέα. Σύνθεση δὲν ἔχει καμιὰ καὶ οὔτε τὸ ἐπιδίωξε. Αὐτὸ ποὺ κυρίως ὅμως τοῦ λείπει εἶναι μιὰ κάποια ἐντονώτερη αἴσθηση τῶν ἀγωνιωδῶν ἠθικῶν προβλημάτων ποὺνται συνυφασμένα πιὰ μὲ τὸ θέμα ποὺ πραγματεύεται.

Α. ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΣ

Ἀλληλογραφία

Χλς: 679: *Δὲν ἔχουμε ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ποίηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Καὶ εὐχάριστη εἶναι καὶ ἔξυπνη. Ὅμως χρειάζεται ἄρτια τεχνική, ἔλλειψη γαμωδιῶν, ωστοῦ μέτρο κ.λ.π. καὶ δοσὲς δῶ ὑστερεῖτε.*

Μαῦρον Θεο]νίκη: 680. *Παραδεχόμαστε καὶ πολεμᾶμε τὴν κατάσταση αὐτὴ ἀλλὰ δὲ νομίζουμε πὼς ὑπάρχει λόγος νὰ τὴν προβάλουμε σὲ πρῶτο πλᾶνο μὲ τὴν τέχνη χωρὶς μάλιστα νὰ διαφαίνεται καὶ μιὰ θέση.*

Τ. Νιοχωρίτη: 681. *Καὶ ἡ ἱστορία καὶ τὸ ποίημα εἶναι ἀκόμα πρωτόλεια.*

Π. Θεσσαλό: 682. *Ἐπειδὴ εἶναι ἀπόσπασμα μένει σκοτεινὸ καὶ ἀκατάληπτο.*

Νιόβη, Θεο]νίκη: 683. *Διαβάστε ποίηση καὶ μὴν σᾶς παρασέρνει μιὰ εὐκολία, φυσικὴ στὴν ἡλικία σας.*

Γ. Δαμέρα: 685. *Πρόχειρο καὶ δίχως ἐσωτερικὴ συγκίνηση.*

Κ. Στεφανάκη: 686. *Ἡ ἐγκεφαλικότητά του καὶ τὰ τόσα τεχνικά του λάθη μᾶς κάνουν ν' ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴ λαϊκότητά του.*

Μ. Καλιάνη: 729. *Τὰ ποιήματά σας ἔχουν πολλὴ ἐγκεφαλικότητα ἐνῶ δὲν τοὺς λείπει τὸ αἴσθημα οὔτε ἡ διάθεση. Προσπαθῆστε νὰ εἶναι λιγότερο «λογικὰ» καὶ περισσότερο ἐλεύθερα στὴ φαντασία. Γιατὶ ἀλλιώτικα εἶναι μᾶλλον σωστὲς σκέψεις παρὰ ποιήματα.*

Ν. Α. Πτολεμαΐδα: 730. *Ἀσχέτως τῆς φιλολογικῆς του ἀξίας, λόγοι πολιτικῆς σκοπιμότητας θὰ μᾶς ἐμπόδιζαν νὰ τὸ δημοσιεύσουμε. Ὅμως δὲν ἔχει δυστυχῶς οὔτε φιλολογικὴ ἀξία, καὶ δὲν ξεπερνάει τὰ ὅρια μιᾶς μαθητικῆς ἔκθεσης.*

Τ.Ι.Μ.: 731 *Γράψατε ἕνα πρᾶγμα ποὺ δὲν εἶναι οὔτε διήγημα οὔτε σκέψεις ἀλλὰ κάτι μεταξὺ τῶν δύο, καὶ ποὺ ἡ μεσοβέζικη αὐτὴ κατάσταση δὲν ἱκανοποιεῖ. Ἀκόμα ἔχετε πάρα πολὺ μεγάλες περιγραφὲς ποὺ κουράζουν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ στὸν ἀναγνώστη νὰ τὶς παρακολουθήσει.*

Γ. Ὕβραν: 732 *Δὲν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπὸ μιὰ ἁπλὴ ἐντύπωση ποὺ μένει πάντα στὰ πλαίσια τῆς ὑποκειμενικότητας.*

Μ. Πολίτη: 733 *Ἀκόμα δὲν ἀπαλλαχτήκατε ἀπὸ τὴν παζολογία.*

Σ. Καθάριο: 734. *Αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν τὰ καταφέρατε τόσο καλά. Οἱ τύποι ποὺ παρουσιάζονται δὲν πείθουν κ' ἡ φιλοσοφία τους εἶναι ἀρκετὰ ρηχή.*

Ζωγραφική

Ἔκθεση Πειραιωτῶν Καλλιτεχνῶν

Κάθε κίνηση ποὺ ἔχει σκοπὸ νὰ δημιουργήσει πνευματικοὺς καὶ καλλιτεχνικοὺς πυρῆνες καὶ σὰ ἄλλα κέντρα, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, πρέπει νὰ γίνεται δεκτὴ μὲ ξεχωριστὴ ἀγάπη. Ἡ ἀποσυμφόρηση τοῦ πνευματικοῦ ὀβρικέφαλου τῆς πρωτεύουσας καὶ ἡ μελέτη καὶ καλλιέργεια τῆς ἰδιομορφίας τῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων εἶναι ἀπὸ τὰ αἰτήματα ποὺ ἔχουν γίνει συνειδητὰ καὶ δῶ καὶ σὲ πολλὲς μικρότερες πόλεις τῆς Ἑλλάδας καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ περιμένει κανεὶς πὼς σὲ ὁμαλότερες περιστάσεις θὰ δοθηθοῦν στὴν προκοπὴ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Εἶναι φυσικό, ὅσο κρατᾶσι ἡ κυριαρχία, καλὴ ἢ κακή, τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἀθήνας πάνω στὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα κάθε κίνηση ποὺ φανερώνεται ἐκεῖ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ κόψει μὲ μιᾶς τὰ νήματα ποὺ τὴ δένουν μὲ τὴν πρωτεύουσα. Σιγὰ — σιγὰ ὅμως, καὶ ὅσο πιὸ ζωντανὰ κίνηση ἔχει ἡ λαχτάρα αὐτὴ τόσο καὶ πιὸ γρήγορα, θὰ ξεπηδήσουν τὰ ξεχωριστὰ γιὰ κάθε τόπο ἐνδιαφέροντα ποὺ θὰ χαρίσουν τὴν ἰδιαίτερη φυσιογνωμία στὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ κίνηση τῶν ἐπαρχιῶν.

Γιὰ τὶς εἰκαστικὲς τέχνες ἰδιαίτερα, ἡ ἐπαρχία, μὲ τὸ τοπεῖο τὸ πλουσιώτατο σὲ ποικιλία, τὴ ζωὴ καὶ τὰ θέματα τῆς εἶναι ἀκόμα καὶ σήμερα ἡ ὀρυσομάνα ποὺ καλεῖ καὶ τοὺς Ἀθηναίους τεχνίτες ν' ἀντλήσουν τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν τέχνη τους. Ἂν οἱ δάσκαλοι τῶν τεχνικῶν μαθημάτων εἶταν ὑποχρεωμένοι ἀπὸ τὴν πολιτεία, ἀντὶ νὰ κάνουν τὸν ἐπιστάτη καὶ τὸν ἐφημερεύοντα τὶς ὧρες ποὺ δὲν ἔχουν μάθημα νὰ βουλεύουν καὶ νὰ μελετοῦν τὴ φύση καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου ποὺ ὑπηρετοῦν καὶ κάθε τόσο, ὁπωχρεωτικά, νὰ ἐκθέτουν τὴν ἐργασία τους, καὶ μιὰ καινοφύγια προοπτικὴ γιὰ τὴν πρόοδο τῆς τέχνης στὸν τόπο μας θὰ ξαναγιρίτανε καὶ τόσα νέα παιδιὰ ποὺ ἔκινήσανε μὲ λαχτάρες καὶ ἐδανικά, μὲ τὸ χαρτὶ τοῦ Πολυτεχνείου στὴν τσέπη καὶ ἕνα ταλέντο φρέσκο καὶ ξεκοψάστο δὲ θὰ βουλιάζανε στὸ βάλτο τῆς ἐπαρχιώτικης ἀνίας.

Ὅλες τοῦτες οἱ σκέψεις γεννηθήκανε μὲ τὴν ἐπίσκεψη τῆς ἔκθεσης τῶν Πειραιωτῶν καλλιτεχνῶν ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ἑλληνογαλλικὴ Ἕνωση Νέων στὶς κομψὲς σάλλες τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου στὸν Πειραιᾶ.

Τὸ γειτονικὸ λιμάνι εἶναι πολὺ κοντὰ στὴν Ἀθήνα. Γιὰ τοῦτο κάθε κίνηση νὰ δημιουργηθεῖ ντόπια, Πειραιώτικη κίνηση, εἶναι πιὸ δύσκολη καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ πιὸ συμπαθητική.

Τὸ παράδειγμα ποὺ κυριαρχεῖ στὴν ἔκθεση τοῦ Ἀξιώτη, τοῦ Πειραιώτη ζωγράφου ποὺ ἀνιχνεύει χρόνια τώρα βλεφ τὶς γραφικὲς γωνιὲς τοῦ Πειραιᾶ, ἀπὸ τὰ Λεμονάδικα ἴσαμε τὸ Τουρκολίμανο, μὲ αὐλίσθητο μάτι καὶ μαστοριὸ χέρι, εἶναι μιὰ ἐλπίδα πὼς μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ τοπικὴ «σχολὴ» τοπειογραφίας. Ἂν τὸ κοινὸ τοῦ Πειραιᾶ ἀγκαλιάσει μὲ συμπάθεια τοὺς τεχνίτες ποὺ ζοῦν ἀκεῖ γρήγορα θὰ δοῦμε ἐκθέσεις τῶν Πειραιωτῶν ζωγράφων πολὺ καλύτερες ἀπὸ τὴ σημερινὴ καὶ λιγότερο ἐξαρτημένες ἀπὸ τὰ συνήθεια τῆς Ἀθήνας. Αὐτή, ἡ πρωτεύουσα, εἶναι ποὺ θὰ κατεδαίνει τότε νὰ καμαρώσει τὴν ἔκθεση τοῦ Πειραιᾶ.

σ. β.

«ΔΗΛΩΣΙΣ» ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΗΛΩΣΕΙΣ

Φίλτατε Κύριε Φωτιάδη,

Σᾶς παρακαλῶ θερμὰ νὰ φιλοξενήσετε στὰ Ἐλεύθερα Γράμματα τὶς λίγες τοῦτες μου γραμμές.

*Ἀπὸ λογῆς ἔντυπα κι' ἀπὸ ἀνθρώπους μὲ κάθε ἄλλο παρὰ καλοπροαίρετη διάθεση, γίνεται τὶς τελευταῖες ἡμέρες σπάταλη προσπάθεια γιὰ τὴν πολιτικὴν ἐκμεταλλεύσεν μιᾶς «δήλωσης» «ἑλλήνων ἐπιστημόνων, λογοτεχνῶν καὶ καλλιτεχνῶν» γύρω ἀπὸ μιὰ «διακήρυξη τῆς χριστιανικῆς ἑνώσεως ἐπιστημόνων». Ἐπειδὴ τὴ δήλωση αὐτὴ ὑπόγραψα κ' ἐγώ, μὲ ἀπόλυτη καλὴ πρόθεση, ἔχω τὴν ὑποχρέωση νὰ διευκρινίσω πὼς ἡ ὑπογραφή μου δὲ δόθηκε γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν συμφέροντα καὶ ἐπιδιώξεις μιᾶς ὁποιασδήποτε ὁμάδας, λίγο ἢ πολὺ κουμμένης κάτω ἀπὸ μιὰ «ἐπιστημονικὴ» σοβαροφάνεια. Τὸ χαρτί, ποὺ μοῦ παρουσιάστηκε ἔλεγε γιὰ «χριστιανικὴν πίστη» καὶ «χριστιανικὴν ἠθικὴ». Κανένας ἐνδοιασμὸς ἀπὸ μέρους μου μπορὸς στὶς πανανθρώπινες αὐτὲς ἀξίες. Ἂν προστεθεῖ μάλιστα ἡ βαθειὰ ριζωμένη σήμερα πεποίθησή μου πὼς χρέος μας εἶναι νὰ στρέψου

Ἐλεύθερα Γράμματα

2) Ἐκ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῆς Σχολῆς ὅτι οἱ ὑπὸ λόγον καθηγηταὶ ἐπέδειξαν κατὰ τὸ 7ετὲς διάστημα τῆς καθηγεσίας των ἀξιόλογον διδακτικὴν καὶ συγγραφικὴν ἱκανότητα, μαρτυρεῖται, ὅτι οὗτοι ὑπὸ καλυτέρας συνθήκας ἢ οἷαι αἱ τῆς τραγικῆς ξενικῆς κατοχῆς θὰ προσέφερον ἔτι πλείονα. Βαρυτάτη λοιπὸν ἐπικάθηται ἐπὶ τῆς Σχολῆς, ἥτις εἰς αὐτοὺς ἐπὶ τόσον μακρὸν χρονικὸν διάστημα, εἰς τὸν ἕνα ἐπὶ 20ετίαν περίπου, ἔκλεισε τὴν εἴσοδον εἰς τὴν Σχολὴν καίτοι ἡ ἔδρα του ἐπὶ 15ετίαν περίπου ἦτο κενή! Ἡ Σχολὴ παρέλειψεν, ἐκ παραδρομῆς ἴσως, νὰ ἐξάρῃ καὶ τὴν διοικητικὴν ἱκανότητα ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὡς Κοσμήτορος καὶ κοσμητεύοντος τῆς Σχολῆς. Ἀνέπτυξε ὁ ἐν λόγῳ Κοσμήτωρ δαιμονίαν ὄντως δραστηριότητα καὶ ἐτέτυχε διὰ παντοίων μεθόδων τὴν διαίρεσιν τῆς Σχολῆς (τ. ε. καθηγητῶν, βοηθῶν καὶ φοιτητῶν) εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Διέπρεψε δὲ ὡσαύτως πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ κράτους τῆς «Ζωοκρατίας» ἐν τῇ Σχολῇ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν διοργάνωσιν κινημάτων μετὰ κανιβαλικῶν μάλιστα σκηνῶν, καθ' ἃς ἐν ταῖς αἰθούσαις τῆς Σχολῆς καὶ ἐν τοῖς Προπυλαίοις τοῦ Πανεπιστημίου πρὸ τῶν δωμάτων τῶν διαβατῶν προεπηλακίζοντο οἱ νομιμόφρονες φοιτηταί, ἐξυβρίζοντο αἱ φοιτήτριαι, κατεξεσχίζοντο ῥάσσα τῶν κληρικῶν πρὸς δόξαν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου καθόλου.

*3) Δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, ὅτι ἐγὼ **ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν** συνειργάσθην μετὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω θιγομένων καθηγητῶν. Τὸ διάταγμα περὶ καταστάσεώς μου εἰς τακτικὸν καθηγητὴν μοὶ ἐκοινοποιήθη τὸ πρῶτον τὴν 11ην Ἰουνίου 1945, δηλ. τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους. Τὰ μαθήματα ἀρχίζουν κανονικῶς τὸν Ὀκτώβριον. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 1ης Νοεμβρίου ἤρχισαν ὡς γνωρίζει ἡ Σχολή, αἱ ὀξύταται ἐκεῖναι διαμάχαι, αἵτινες ὡς κεκηρυγμένος πόλεμος, ἀλλ' οὐδέποτε ὡς συνεργασία δύνανται νὰ ἀποκληθῶσιν. Τὸ **ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν** λοιπὸν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ μόνον: **ἐπὶ σειρὰν ἑβδομάδων ἢ ἡμερῶν.***

*4) Δὲν ἀληθεύει ὡσαύτως ὅτι ἐγὼ ἐδέχθην «νὰ γίνω τακτικὸς καθηγητὴς μὲ τὴν ψῆφον τῶν ὑτ' ἐμοῦ» κατηγορουμένων. Διότι ἐγὼ οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' οὐδὲ ἕτι τῶν νομίμων μελῶν τῆς Σχοκῆς ἐξελιπάρισα τὴν ψῆφον. Ἡ προαγωγή μου εἰς τακτικὸν καθηγητὴν **προεβλέπετο καὶ ἐπεβάλλετο ὑπὸ τοῦ Νόμου** καὶ τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐργασίας μου, ἣν θὰ ἔκρινε ἡ Σχολή, ἥτις ἀπετελεῖτο ἐξ 9 μελῶν νομίμων καὶ δύο παρανόμων. Ἐὰν ἡ Σχολὴ ἐπέτρεψε εἰς τὰ παράνομα μέλη της νὰ λαμβάνουν μέρος εἰς τὰς συνεδριάσεις καὶ συνειργάζετο μετ' αὐτῶν, τοῦτο εἶναι ζήτημα ἰδικόν της καὶ οὐχὶ ἰδικόν μου. Δὲν δύναμαι δὲ νὰ ἐννοήσω κατὰ τί θὰ ἐζημίουν τὴν ἐκλογὴν αἱ δύο παράνομοι, **ἀπρόσκλητοι** καὶ **ἀζήτητοι** ψῆφοι ἔναντι τῶν ἐννέα νομίμων. Ἐὰν ἡ Σχολὴ φρονεῖ ὅτι ἡ συνανάμιξις τῶν παρανόμων καὶ νομίμων ψήφων ἐπηρεάζει τὸ ἔννομον τῆς ἐκλογῆς, τότε εὐθῦναι πρέπει νὰ ζητηθῶσι παρ' αὐτῆς ὡς συνεργασθείσης μετὰ παρανόμων μελῶν, οὐχὶ δὲ παρ' ἐμοῦ, ὅστις **εἶχον κεκτημένον δικαίωμα ἐκ τοῦ νόμου νὰ ζητήσω τὴν ἐκλογήν μου,** προσφερομένην δέ μοι ταύτην νὰ δεχθῶ.*

*Τέλος, ἐὰν δὲν ἱκανοποιῆται ἡ Σχολὴ μὲ τὴν ἐξήγησίν μου ταύτην, παρακαλῶ αὐτήν, εὐχαρίστως, νὰ προτείνῃ πρὸς τὸ Σὸν Ὑπουργεῖον τὴν ἀκύρωσιν ἁπασῶν τῶν Πράξεων, ὅσαι ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ 1938 καὶ ἑξῆς, ἤτοι ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς συνεργασίας της **μετὰ τῶν παρανόμων μελῶν τῆς.***

ΔΥΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Ἡ Πέπη Καραγιάννη εἶναι μιὰ δασκάλα καὶ τὰ «Νεοελληνικὰ Γράμματα» εἶχανε δημοσιέψει ποιήματά της. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος ποὺ νὰ διάβασε στὶς ἐφημερίδες τὴν τραγικὴ στὴν ἁπλότητά της ἀφήγηση, γιὰ τὰ βασανιστήριά της, καὶ νὰ μὴ συγκλονίστηκε ὡς τὰ κατάβαθα τῆς ψυχῆς του. Ἀπὸ τὴν ποιήτρια καὶ τὴ δασκάλα Καραγιάννη τὸ περιοδικό μας πῆρε, μέσα ἀπ' τὴ φυλακή, τὶς πρῶτες ἐντυπώσεις της. Τὶς δημοσιεύουμε ἀφοῦ πρὶν παραθέσουμε ἀποσπάσματα τῆς ἀφήγησής της γιὰ τὴν ἀπαγωγή της ἀπὸ στρατιωτικοὺς καὶ τὰ μαρτύριά της.

Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτὴ τῶν δυὸ κειμένων δείχνει δυὸ κόσμους ὁλότελα διαφορετικούς. Ὁ ἕνας εἶναι γεμᾶτος ἀνελέητη βαρβαρότητα. Ὁ ἄλλος εἶναι γεμᾶτος ἀνθρωπισμό. Τὸν πρῶτο τὸν ἐκπροσωπεῖ, ἀλλοίμονο, τὸ σημερινὸ πνεῦμα τοῦ κράτους. Ὁ δεύτερος ἔχει βρεῖ καταφύγιο στὶς φυλακές. Κι' αὐτὸς εἶναι ὁ ἀλήθινὸς πολιτισμὸς τοῦ λαοῦ μας.

ΑΠ' ΤΗΝ ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΗΣ

«Μόλις μπῆκα μοῦ ἔδωσαν γροθιὲς στὰ μοῦτρα καὶ μὲ ρωτοῦσαν τί ξέρω γιὰ τὴν ὀργάνωση, γενικὰ καὶ ἀκαθόριστα. Τοὺς ἀπάντησα ξερά, δὲν ξέρω τίποτα. Τότε μὲ γύμνωσαν ὁλότελα καὶ ἄρχισαν νὰ μὲ δέρνουν μὲ βούρδουλα. Ὅταν σταματοῦσε ὁ βούρδουλας μὲ κοπανοῦσαν μὲ γροθιὲς στὰ πλευρά. Ὁ ἕνας μὲ κρατοῦσε ἀπ' τὰ μαλλιά. Πότε μ' ἔρριχναν κάτω καὶ χτυποῦσαν γροθιὲς στὸ στομάχι καὶ στὴν κοιλιά. Ὅταν λιποθυμοῦσα μ' ἔβρεχαν μὲ ἁλατόνερο, μὲ ἅρπαζαν ἀπ' τὰ μαλλιά, μὲ σήκωναν καὶ ξανάρχιζαν τὸ βούρδουλα. Τὸ αἷμα πεταγόταν καὶ ξανάπεφτε στὸ κορμί μου τόσο ποὺ νόμιζα πὼς μοῦ ἔρριχναν χῶμα ἢ κάτι ἄλλο ἐπάνω μου. Μοῦ ἔδωσαν μιὰ καραβάνα ἁλατόνερο, μὲ βρισιὲς καὶ μὲ ἄνοιγμα τοῦ στόματος μὲ ἀνάγκαζαν νὰ τὸ πιῶ. Ὅταν ἔπεφτα κάτω, μοῦ ἅρπαζαν τὰ πόδια καὶ χτυποῦσαν ἀπὸ κάτω ὥσπου κουράζονταν. Ὁ Τσόκαρης εἶχε κουραστεῖ καὶ παρέδωσε σὲ μιὰ στιγμὴ τὸ βούρδουλα στὸν Τζεβελέκα, ἀλλὰ δὲν ἱκανοποιήθηκε καὶ τὸν ξαναπῆρε καὶ χτυποῦσε ὅσο μποροῦσε δυνατώτερα. Ὁ Μπάρλας μοῦ στραγγουλοῦσε τὰ δάχτυλα τῶν χεριῶν καὶ μοῦ ἔπιανε τὴ μύτη καὶ τὸ στόμα γιὰ νὰ μὲ πνίξει, πότε μ' ἔπιανε ἀπ' τὸ λαιμό. Δὲ μίλησα καθόλου, ἔσφιγγα τὰ δόντια. Ὅταν κουράστηκαν νὰ δέρνουν μὲ παράτησαν ματωμένη, τὰ μάτια κλειστὰ ἀπ' τὶς γροθιές, λιποθυμισμένη μέσα στὸ λασπωμένο ἀπ' τὰ νερὰ τσιμέντο. Συνῆλθα νοιώθοντας βάρος ἐπάνω μου. Ἕνας χοντρὸς μὲ βίαζε. Ἦταν ὁ Μπάρλας. Ἤμουν ἀνίκανη νὰ κινηθῶ καὶ νὰ μιλήσω. Μόλις τελείωσε βγῆκε καὶ μπῆκε ἄλλος, ἦρθε κοντά μου μὲ τὸν ἴδιο σκοπό. Εἶχα συνέλθει κάπως. Τὸν παρακάλεσα πολύ. Λύγισε καὶ ἔφυγε. Μετὰ ὁ λοχίας ποὺ ἦταν θεατής, μὲ μετέφερε στὸ κελί καὶ μὲ πάταξε σὲ μιὰ παγωνιά. Τοῦ ζήτησα μιὰ κουβέρτα. Μοῦ ἀπάντησε πὼς «δὲν ἔχει».

ΒΡΑΔΥ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ

Τὸ αὐτοκίνητο τῆς Ε.Σ.Α. μὲ τὸν ἁρμόδιο ἀνθυπολοχαγὸ μὲ παρέδωσε στὶς γυναικεῖες φυλακές. Εἶμαι ἀκόμη ἄρρωστη, οἱ πληγὲς ἀνοιχτές, τὸ σῶμα σκοτωμένο, κατακίτρινη, μὲ δυσκολία σέρνω τὰ πόδια μου... Οἱ 24 κοπέλες τῆς ὁμάδας ποὺ μὲ παρέλαβε, πιότερες νέες ἀπὸ 17 ὡς 21 χρονῶν, μὲ δέχτηκαν σὰ νὰ μὲ περίμεναν ἀπὸ μέρα σὲ μέρα, ἀπὸ ὥρα σὲ ὥρα νὰ φτάσω. Εἶχαν ἕτοιμο θαρρεῖς τὸ ντιβάνι, τὸ μοναδικὸ γιὰ καμμιὰν ἄρρωστη, γιατὶ οἱ ἄλλες κοιμοῦνται κάτω, μοῦ τὄστρωσαν καὶ μοῦπαν πὼς δὲν θὰ σηκωθῶ ἂν δὲ γίνω καλά, καὶ πὼς θὰ κάνω ὅ,τι μοῦ λέει ἡ Εὐτυχία στὴν ὁποία ἀνέθεσαν τὴν περιποίησή μου.

Ὑστερα ἀπὸ 53 μέρες αὐστηρὴ ἀπομόνωση, ἀπὸ ξύλο, πιέσεις κ' ἐξευτελισμούς, ἦταν ἀναπάντεχη μιὰ τέτοια ὑποδοχή... Κάθισαν κοντά μου, μὲ κοίταζαν μ' ἀγάπη—εἶχα ξεσυνηθίσει στὸ βλέμμα αὐτὸ—μοῦπαν νὰ τὰ ξεχάσω ὅλα καὶ πὼς στὴ δική τους οἰκογένεια στὴν ὁποία ἀνῆκα καὶ γὼ ἀπ' τὸ ἴδιο βράδυ, δὲν ὑπάρχει στενοχώρια.

Τί ξένοι οἱ δυὸ κόσμοι! Πῶς ἡ σύγκριση γίνεται ἀμέσως! Ἡ ἀλήθεια ἐδῶ! Τὸ ψέμμα, τὸ ψέμμα καὶ πάλι τὸ ψέμμα ἐκεῖ...

Ἐκεῖ ποὺ κουβεντιάζαμε, μιὰ δεκαεφτάχρονη κοπέλα γεμάτη, μὲ κατάμαυρα μεγάλα μάτια καὶ πλούσια σγουρὰ μαλλιὰ μᾶς φώναξε πὼς τὸ τραπέζι εἶναι ἕτοιμο. Ἦταν ἡ «διαχείρηση». Ὅλες μὲ τὴ σειρὰ στρογγυλοκάθησαν γύρω γύρω στὰ στρώματα ποὺ τὴ μέρα γίνονται ντιβάνια καὶ πῆραν ἀπὸ ἕνα πιάτο ἀπὸ τὸ ἁπλὸ φαγητὸ τῆς φυλακῆς.

Ἡ «διαχείριση» εἶχε τὸ λόγο.

— Παιδιά, ἔχουμε καὶ γλύκισμα, λέει σὲ λίγο μὲ τὴ δυνατή της φωνὴ καὶ τὶς χαραχτηριστικές της κινήσεις.

Ὅλες περιμέναμε μὲ χαρά, γιατὶ ἡ «διαχείριση» παρουσιάζει τέτοιες ἐκπλήξεις!...

Σ' ἕνα πιάτο 25 κομματάκια ἀπὸ γλύκισμα.

Ἀπὸ τὴν προηγούμενη μέρα, ποὺ εἶχε ἐπισκεπτήριο, εἶχαν μείνει δυὸ πάστες κι' ἀπ' τὶς δυὸ αὐτές πάστες βγῆκαν 25 κανονικότατα κομματάκια, τόσο ποὺ δὲν ξεχώριζες τὸ μεγαλύτερο.

Ὅταν τὴ ρώτησα πῶς τὰ κατάφερε μοῦ εἶπε πὼς ξέρει πολὺ καλὴ γεωμετρία! Οὔτε ἡ καλύτερη μάννα δὲ θὰ μποροῦσε νὰ μοιράσει ἔτσι δίκαια σὲ τόσα παιδιά...

Σὰν φάγαμε καὶ τὸ γλύκισμα οἱ... «Μαρίες»—κάθε μέρα σὲ κάθε θάλαμο εἶναι δυὸ «Μαρίες»—πῆραν τὰ πιάτα καὶ πῆγαν γιὰ πλύσιμο, οἱ ἄλλες πῆραν τὸ πλεχτό, τὸ κέντημα ἢ τὸ βιβλίο καὶ κάθησαν ὥσπου νὰ σβύσει τὸ φῶς.

Μὲς στὴν ἡσυχία τῆς στιγμῆς ἐκείνης ποὺ ἄλλες σιγοκουβέντιαζαν γιὰ τὶς αὐριανές τους δουλειές, ἄλλες ἑτοίμαζαν κάτι γραφτὸ κι' ἄλλες δούλευαν, ἀκούστηκε ἕνα γλυκὸ ἁπαλὸ τραγούδι, ἀπὸ κεῖνα ποὺ λέγονται στὶς φυλακές. Μιὰ κοπέλα μὲ τὸ ράψιμο στὸ χέρι ἔδωσε τὸν τόνο. Σιγανὰ καὶ γλυκὰ ἄρχισαν ὅλες. Τὸ τραγούδι αὐτὸ μιλοῦσε ἴσια στὴν ψυχή.

Στὰ μάτια μου ἀνέβηκε ἕνα δάκρυ. Τὸ σκούπισα γιὰ νὰ μὴ φανεῖ.

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ θὰ μείνει σ' ὅλη μου τὴ ζωή...

15-11-46. ΠΕΠΗ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ

Χρώματα
γιὰ τοὺς Καλλιτέχνες

Ὕστερα ἀπὸ πολλὲς δυσκολίες φαίνεται πὼς τὶς μέρες αὐτὲς θὰ μοιραστοῦν στοὺς καλλιτέχνες τοῦ Ἐπιμελητηρίου τὰ χρώματα καὶ τὰ πινέλα ποὺ εἴχανε τὴν εὐγενικιὰ καλωσύνη νὰ στείλουνε ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ Ἕλληνες καὶ Ἀμερικανοὶ τεχνίτες στοὺς ἐδῶ συναδέλφους τους. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ δημοσιεύουμε τὸ παρακάτω γράμμα ποὺ στείλανε οἱ συνάδελφοι τῆς Ἀμερικῆς στὸ Καλλιτεχνικὸ Ἐπιμελητήριο:

Ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ 29-10-46

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟΝ ΑΘΗΝΑΙ ΕΛΛΑΣ

Ἀγαπητοὶ Συνάδελφοι

Ὅταν τελείωσε ὁ πόλεμος, ἡ πρώτη μας σκέψη ἦταν μὲ τοὺς Καλλιτέχνας τῆς Ἑλλάδος—τὴν κατόστασή τους, καὶ τί βοήθεια χρειάζονται.

Πέρασε σχεδὸν χρόνος ὅσο νὰ γυρίσουν οἱ διάφοροι Ἕλληνο - Ἀμερικανοὶ καλλιτέχνες ἀπὸ τοὺς πολέμους, ἔξω ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους οἱ ὁποῖοι εἶχαν μείνει ἐδῶ.

Ἔγιναν δυὸ συνεδριάσεις καὶ ἀποφασίσαμε νὰ μάσουμε χρήματα μὲ διάφορους τρόπους ἀπὸ Ἀμερικανοὺς καὶ Ἕλληνας γιὰ νὰ ἀγοράσουμε ὑλικὰ νὰ σᾶς στείλουμε.

Οἱ Κύριοι Ν. Καρβούνης καὶ Γ. Γεωργαλᾶς μίλησαν στοὺς Καλλιτέχνας γιὰ νὰ τοὺς ἀναπτύξουν τὶς ἀνάγκες ὅλων τῶν Καλλιτεχνῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴ δράση τους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες συνεδριάσεις.

Ἀποφασίσαμε νὰ δώσουμε χορὸ καὶ νὰ ἐκδώσουμε λεύκωμα μὲ ἀγγελίες. Ἔγινε ἐπιτροπὴ νὰ πλησιάση διαφόρους πλούσιους Ἕλληνας νὰ ζητήσουν βοήθεια.

Ζητήσαμε νὰ ἀναλάβει ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς τὴν εὐθύνη νὰ μαζέψει χρήματα. Ὁ μόνος πρόθυμος ἦταν ὁ Κος Μάρκος Νομικός. Ἐπειδὴ πλησίαζε τὸ καλοκαίρι ὁ Κος Νομικὸς προτείνε νὰ ἀναβάλουμε τὸ χορὸ καὶ τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα θὰ βγοῦν ἀπὸ τὸ χορὸ θὰ μᾶς τὰ μάζευε ἀπὸ διάφορους πλουσίους. Συμφωνήσαμε μαζύ του.

Οἱ Καλλιτέχνες ἀναλάβανε τὸ καθῆκον νὰ γράψουνε στοὺς φίλους τους καὶ ξένους Καλλιτέχνες νὰ ζητήσουνε βοήθεια. Κάθε Καλλιτέχνης ποὺ ἐργάσθηκε διέθεσε τρεῖς μῆνες ἀπὸ τὸν καιρό του γιὰ νὰ γίνουν ὅλες αὐτὲς οἱ δουλειές.

Ὁ Κος Μπαλόγιαννης ἀλληλογραφοῦσε μαζύ σας γιὰ τὰ ζητήματά μας. Μᾶς τὸν σύστησε ὁ Κος Γεώγιος Κώνσταντ στὴν τρίτη συνεδριαοή μας. Μᾶς ἐφάνη πολὺ χρήσιμος γιὰ τὶς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ Ἐπιμελητηρίου καὶ τοὺς Καλλιτέχνας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς ἀνάγκας των.

Ἡ Δις Καλλιρόη Οἰκονόμου ἀγόρασε τὰ παπούτσια καὶ μάζεψε τὰ ροῦχα τὰ ὁποῖα ἔκαναν 90 - 100 (ἐννενῆντα μὲ ἑκατό) δέματα γιὰ τοὺς Καλλιτέχνας.

Ὁ Κος Κ. Κουβαρᾶς φίλος τῶν Καλλιτεχνῶν συνεργάσθη μαζύ μας σὲ ὅλα τὰ ζητήματα. Ὁ Κος Τομ. Πολίτης ἔφευγε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Πρόπειρε νὰ πάρει τὰ πράγματα μαζύ του. Ὅπως ἀποφασίσαμε γιὰ νὰ εἶναι ἀσφαλέστερα.

Καλλιτέχνες

Γεώργιος Κωνστάντ, Θεόδωρος Χίος, Ἀναστάσιος Νάγας, Θεόδωρος Στάμος, Κωνσταντῖνος Ἀβανάβας, Μιχαὴλ Δεκάκης, Κατερίνα Δεκάκη (Γραμματεύς).